

Західний науковий центр
НАН України та МОН України

Western Scientific Center of the
National Academy of Sciences of
Ukraine and the Ministry of Education
and Science of Ukraine



ISSN 2409-1375

Громадська організація
«Львівський аналітичний дім»

Public organization
«Lviv Analytical House»

**Психологічні виміри
культури, економіки, управління:
науковий журнал**

**Psychological Dimensions
of Culture, Economics, Management:
Science Journal**

ВИПУСК 16

Львів – 2019

Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний редактор Олег Лозинський]. Україна, Львів. – Випуск 16, 2019. – 140 с.

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal / [responsible editor Oleg Lozynskiy]. Ukraine, Lviv. – Number 16, 2019. – 140 p.

Матеріали друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації, коректність висновків відповідальність несуть автори.

Упорядники можуть не погоджуватися з ідеями авторів статей.

Права авторів захищені. При використанні читачами надрукованих у цьому журналі матеріалів слід обов'язково посилатись на автора та вихідні дані цього номеру наукового журналу.

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» зареєстрований:

- Міністерством Юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ №22073-11973 ПР від 31.03.2016 р.);
- Міжнародним центром ISSN (Франція, ISSN 2409-1375 від 29.10.2014р.).

Науковий журнал діє у відповідності до законів України: «Про друковані засоби масової інформації в Україні» №2782-ХІІ від 16.11.1992 р.; «Про наукову і науково-технічну діяльність» №1977-ХІІ від 13.12.1991 р.

Редакційна група

Микола Буник к. політ. н., доц. кафедри української та іноземних мов Львівського регіонального інституту дежуправління при Президентові України

Оксана Гук к. філос. н., доц. кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту дежуправління при Президентові України

Katarzyna Chudy-Laskowska PhD, Department of Quantitative Methods, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Наталія Жигайло д-р пс. н., проф. кафедри менеджменту Львівського національного університету ім. І. Франка

Євгеній Захарчук ст. наук. співроб. Західного наукового центру НАН України та МОН України

Marzena Jankowska-Mihulowicz PhD, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Ігор Карівець д-р філос. н., професор кафедри філософії НУ «Львівська політехніка»

Ірина Кожушко-Лозинська ст. бібліогр. Львівського держ. університету внутрішніх справ

Олена Кузнецова д-р філол. н., проф. кафедри журналістики та ЗМК НУ «Львівська політехніка»

Ореста Лосик к. філос. н., доц. кафедри філософії Львівського національного університету ім. І. Франка

Богдан Магура к. техн. н., доц. кафедри лісопромислового виробництва та лісових доріг Національного лісотехнічного університету України

Лариса Малинович к. пс. н., доц. кафедри проф. освіти та інновац. технологій Прикарпатського національного університету

ім. В. Стефанка

Тарас Матвійчук к. соц. н., пров. спеціаліст відділу освіти Мурованської селищної ради об'єднаної терит. громади Пустомитівського р-ну

Алла Олійник к. пс. н., ст. викл. кафедри теорет. та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Уляна Парубій ст. лаборант кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси Львівського національного університету ім. І. Франка

Teresa Piecuch DSc, PhD, Associate Professor, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Marta Pomykala DSc, PhD, Associate Professor, Department of Law and Administration, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Олег Руденко к. мистецтв., доц. кафедри книжкової та станкової графіки Української академії друкарства

Степан Рутар к. філос. н., доц. кафедри суспільних та природничих дисциплін Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини

ім. А. Крутинського

Ірина Семків к. пс. н., доц. кафедри психології та психотерапії Українського католицького університету

Elzbieta Szczygieł PhD, Centre for Education and Entrepreneurship Support, Rzeszow

Нігора Хазратова д-р пс. н., доц. кафедри теоретичної та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Ясінський В'ячеслав ст. викладач кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ

Зміст:

ПЕРЕДМОВА	5
Белоусова Тетяна. Подолання та профілактика стресу і його наслідків за допомогою практик «Майндфулнес»	7
Горбик Сергій, Олексюк-Нехамес Алла. Проблема визначення моменту смерті у християнсько-моральному вимірі з точки зору сучасних лікарів	27
Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав. Психолінгвістичне дослідження мовної особистості С.У. Гончаренка	36
Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав. Розвиток здоров'я зберігаючої компетентності педагогів	47
Іванюшева Наталія. Соціокультурна діяльність сурдопедагога в сучасному навчальному закладі	59
Лозинський Олег. Авторська експрес-діагностична методика «Ідеальний лідер» для соціально-психологічної діагностики	64
Плосконос Ольга. Особистісні особливості осіб з різним ставленням до плагіату	85
Поцелуйко Андрій. Архаїчна етнопсихологічна основа етики українського героїчного епосу	95
Рутар Степан. До питання формування антиолігархічної платформи «10 кроків до політичної свободи»	109
Хронік Тетяна. Застосування інтерактивних технологій навчання в корекційному процесі навчально-реабілітаційного центру «Надія»	120

Передмова

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» видається з 2013 р. громадською організацією «Львівський аналітичний дім» та Західним науковим центром НАН України та МОН України з метою покращення наукової комунікації, захисту авторських прав науковців, підтримки молодих дослідників.

Науковий журнал виходить 4 рази на рік: у лютому, травні, жовтні, січні.

Автори статей отримують електронну версію Журналу у форматі PDF, при бажанні можна замовити друкований примірник видання.

Вимоги до статей: обсяг 10-12 стор., УДК, прізвище, ім'я, по батькові автора, місце праці (навчання), статус, контактні телефон та E-mail, поштова адреса для надсилання журналу автору; назва статті, україномовна та англomовна анотація, ключові слова; постановка проблеми, стислий огляд попередніх досліджень, мета статті, виклад основного матеріалу, висновки; список джерел; фото автора.

Стаття має відображати результати емпіричного дослідження. Теоретичні питання мають обґрунтовуватись «сильними аргументами» (посилання на теоретичні положення визнаних дослідників, закордонні публікації і т.п.).

Редакційна рада заохочує авторів публікувати результати міждисциплінарних досліджень на стику психології, економічної теорії, політології, міжнародних відносин, правознавства, історії, теорії масової комунікації, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, педагогіки тощо.

Наукові статті прохання надсилати на електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

Упорядники дотримуються принципів:

- захист авторських прав на наукові твори;
- оперативність оприлюднення наукових праць;
- Інтернет-поширення PDF версії Журналу для ширшого ознайомлення громадськості з публікаціями авторів;
- налагодження співпраці з іноземними науковцями та науковими установами;
- скерування зусиль на входження Журналу до наукометричних баз даних.

Архів усіх випусків наукового журналу «Психологічні виміри культури, економіки, управління» знаходиться на Інтернет-сторінках *Львівський аналітичний дім* та *Психологічні виміри культури, економіки, управління* у соціальній мережі Facebook.

Белоусова Тетяна. Подолання та профілактика стресу і його наслідків за допомогою практик «Майн- ндфулнес»



Практичний психолог, арт-терапевт.
E-mail: belousova.tetyana@gmail.com

© Белоусова Тетяна, лютий 2019.

Причиною стресу є бурхливі емоції, що порушують звичний плін життя. При цьому не важливо, негативні чи позитивні події стали їх причиною. Цей факт підтверджує необхідність пошуку регуляторів впливу стресових чинників на людину. На нашу думку, медитативні практики «Майндфулнес» є одними із дієвих способів протистоянню стресу та боротьби із його наслідками, адже, за результатами численних досліджень саме регулярні практики медитації допомагають зменшити розратованість, тривожність та депресивні стани, а також покращують пам'ять, швидкість реакції та психологічну і фізичну витривалість [1, 3]

Ключові слова: стрес, здоров'я, стресостійкість, майндфулнес, медитація.

The reason for stress is violent emotions that violate the usual course of life. It does not matter whether negative or positive events have become their cause. This fact confirms the necessity of finding regulators of the influence of stress factors on a person. In our opinion, the "Mindfulness" meditative practices are one of the effective ways of confronting stress and combating its

consequences, because according to the results of numerous studies, it is the regular practice of meditation that helps to reduce morbidity, anxiety and depression, and also improves memory, reaction speed and psychological and physical endurance [1; 3].

Key words: stress, health, stress resistance, mindfulness, meditation.

Постановка проблеми. В сучасному світі дуже важливим для людини є здоров'я, яке розглядають не як суто фізіологічний стан, а ще і як психічний. На стан здоров'я впливає безліч чинників, таких як - екологія (близько 20%), спадковість (близько 20%), та найбільший вплив мають умови і спосіб життя (близько 50%). Звідси походить загальноприйняте у міжнародному співтоваристві визначення здоров'я, викладене в Преамбулі Статуту ВООЗ: «Здоров'я - це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад». Одним з найважливіших критеріїв здоров'я є оцінка адаптаційних можливостей організму. Чим вищі адаптаційні можливості організму, тим менший ризик хвороби, оскільки надійніший захист від неї. Найчастіше перенапруження регуляторних механізмів і зниження адаптаційних можливостей буває при емоційному стресі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття "стрес" розпочав Г.Сельє ще на початку ХХ ст. Згодом подальшого розвитку воно набуло у працях Р. Лазаруса, С. Фолкман, Б. Голдстоуна, Т. Кокса. Проблематика професійного стресу з погляду психології розглянуто у працях Дж. Грінберга, Л.Леві, Г.Купера тощо. Вивченням впливу регулярного практикування майндфулнес займалися Д. Кабат-Зінн, Дж. Тісдал, З. Сегал, М. Вільямс, Д. Пенман. Серед українських дослідників О. Романчук, Т.

Гера і інші.

Мета: Продемонструвати можливість застосування медитативних практик майндфулнес, як метод подолання та профілактики стресу.

Виклад основного матеріалу. Відкриття такого явища, як стрес пов'язано з ім'ям видатного канадського дослідника Ганса Сельє. Будучи студентом-медиком, Ганс Сельє звернув увагу на те, що симптоми більшості хвороб можна поділити на дві частини: специфічну, яка характерна для даної хвороби, та неспецифічну, однакову для різних захворювань. Так, практично при всіх хворобах з'являється температура, спостерігається втрата апетиту, слабкість [6]. А з часом він, займаючись науковими дослідженнями в галузі фізіології і почав вивчати найбільш загальні фізіологічні прояви, які були генералізованою реакцією організму на сильний зовнішній вплив. Г. Сельє встановив, що відповідаючи на цей подразник, організм мобілізує свої сили, при необхідності включає резерви, намагаючись пристосуватися до дії несприятливих чинників і протистояти їм і назвав загальним адаптаційним синдромом, або стресом. Адаптаційний синдром приводить до стимуляції усього організму з метою захисту і боротьби зі стресорами.

Стрес (від англ. «stress» - напрута) - неспецифічна (загальна) реакція організму на дуже сильну дію, фізичну або психологічну, а також відповідний стан нервової системи організму (або організму в цілому). Особливо від стресу страждає нервова та імунна система, відповідно, люди частіше стають жертвами інфекції, оскільки продуктивність імунних клітин помітно падає в період фізичного або психічного стресу [14].

Стрес може спровокувати не тільки психічні порушення, а й ряд захворювань внутрішніх органів та аутоімунні захворювання. Іншими словами, його вплив може спровокувати будь-яке захворювання.

Проте, не слід вважати, що стрес має лише негативні наслідки, оскільки він є і важливим інструментом тренування та закалювання. Також він активізує опірність організму, його захисні функції. Допомогає пристосуватися організму до змін середовища. Адже, у деяких людей стрес може викликати прилив сил, ясність та чіткість мислення.

Під поняттям стрес прийнято розуміюти горе, сильні негативні переживання, катастрофи, тощо. Однак, велика радість чи неочікуваний успіх також проявляються як стрес-фактор, який викликає відповідний стан.

Науковцями було виділено три стадії стресу:

- Стадія тривоги, під час якої у відповідь на дію несприятливого чинника відбувається мобілізація організму;
- Стадія опору, коли за рахунок мобілізації можливостей організму відбувається адаптація до стресору.
- Стадія виснаження - стадія, яка настає, якщо стресор сильний і діє протягом тривалого часу, коли сили організму виснажуються і рівень опору падає [5].

Для кожної стадії характерні відповідні зміни в нервово-ендокринному функціонуванні. У медицині, фізіології, психології виділяють позитивну (еустрес) і негативну (дистрес) форми стресу. Поняття еустрес має два значення - «стрес, викликаний позитивними емоціями» і «несильний стрес який мобілізує організм». Дистрес - негативний тип стресу, з яким організм людини не в силах впоратися. Він руйнує моральне здоров'я людини і навіть

може призвести до важких психічних захворювань [7].

Розглянемо основні симптоми дистресу: головний біль; втрата сил; відсутність бажання щось робити; втрата віри в поліпшення ситуації в майбутньому; неухабність, погіршення пам'яті; відсутність бажання обмірковувати і аналізувати ситуацію, яка призвела до стресового стану; мінливий настрій; втома, млявість; збуджений стан, бажання йти на ризик.

Джерелами стресу можуть бути :

- Психологічна травма або кризова ситуація (втрата близьких, розставання з коханою людиною)
- Дрібні щоденні негаразди;
- Конфлікти або спілкування з неприємними людьми;
- Перешкоди, які не дають можливості досягати поставлених цілей;
- Відчуття постійного тиску;
- Завищені вимоги до себе;
- Шум;
- Монотонна робота;
- Самозвинувачення, докори самому собі чи з боку інших;
- Напруженні ситуації на роботі;
- Фінансові труднощі;
- Надмірні позитивні емоції;
- Конфлікти в яких людина безпосередньо бере участь, або ті, свідками яких стає [8].

Результати досліджень з питань стресу, проведених в США, показують, що щорічні витрати, пов'язані з його наслідками, складають величезну суму - близько 300 млрд. доларів. І ці цифри постійно зростають [16].

Слід розглянути причини стресу. Більшість людей щодня стикаються з впливом великої кількості різноманітних

несприятливих факторів, так званих стресорів. Якщо ви запізнилися на роботу, втратили гроші або отримали низьку оцінку на іспиті - все це матиме більший або менший вплив на вас. Подібні події підточують сили людини і роблять її більш уразливою.

Фактори і умови, які викликають стрес, зазнали багатозразового вивчення. Виникнення стресу може бути пов'язано з умовами праці (температура повітря, шум, вібрація, запахи і т.д.), а також з психологічними факторами, особистими переживаннями (неясність цілей, відсутність перспектив, невпевненість в завтрашньому дні). Важливими чинниками стресу можуть виступати погані міжособистісні відносини з колегами - гострі і часті конфлікти, відсутність групової згуртованості, почуття ізольованості, відсутність підтримки з боку членів групи, особливо в складних і проблемних ситуаціях [6].

При всьому різноманітті факторів, здатних викликати стрес, слід пам'ятати, що вони не діють безпосередньо на людину, а залежать від того, як вона ставиться до обставин, в яких опинилася, тобто наявність факторів, що викликають стрес, не означають, що він обов'язково виникне.

Наслідки стресу можуть проявлятися на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях. Високий рівень стресу є причиною загострення багатьох серцево-судинних, виразкових, нервово-психічних захворювань.

Численні дослідження з питань стресу показали, що він впливає на всі системи організму, в тому числі на імунну. Наприклад, було виявлено, що під час сесії у студентів спостерігається значне зниження активності клітин - «убивць», що відповідають за боротьбу з вірусами. Хвилювання, активна робота, порушення сну і звичного ритму

призводять до змін в організмі, в тому числі і до зниження імунітету. Характерно, що після закінчення сесії захворюваність серед студентів жваво підвищується [12].

Тривалий стрес здатен призвести до деформації особистості, оскільки відбуваються зміни не тільки в самопочутті і працездатності людини, а й в характері його соціальної поведінки, спілкуванні з іншими людьми.

В сучасних умовах з'являються нові види стресів, серед яких виділяють просторовий, часовий, «комунальний», харчовий, інформаційний, стрес спілкування (мікросоціальний), соціальний. Ми припускаємо, що ці стресори в багатьох випадках також призводять до порушень адаптації.

Просторовий стрес обумовлений подоланням за короткий час великих відстаней. Важливим чинником у виникненні «хвороб цивілізації», психосоматичних розладів є дефіцит часу. Для досягнення успіху в сучасному світі людина повинна бути гнучкою, вміти швидко пристосовуватися до нових умов. Генетично обумовлена реактивність людини, що має пристосувальний характер, «не встигає» за новими темпами змін життя.

«*Комунальний стрес*» виникає внаслідок обмеження власного простору у мешканців багатоквартирних будинків, «відриву від землі» в багатоповерхових будівлях, постійного шуму, теплової детренованості сучасної людини, «візуального забруднення», адже в умовах великого міста наше око бачить чіткі геометричні фігури, що призводить до психологічної втоми.

Харчовий стрес обумовлений надмірним харчуванням, а також вживанням рафінованих продуктів без рослинної клітковини та харчових волокон. Інформаційний стрес

пов'язаний з перенасиченістю інформацією (як професійною, так і загальною, що розповсюджується через ЗМІ) і може перерости в «інформаційний невроз».

Стрес спілкування (мікросоціальний) виникає через велику кількість соціальних контактів в умовах сучасного міського способу життя, жорсткої конкуренції, заборони на зовнішні прояви емоцій, ускладнення сімейних відносин, все більшої розповсюдженості віртуального спілкування.

Соціальні стреси включають в себе стрес міграційний, вплив «масової культури», «культ успіху», зміна системи цінностей, інноваційний стрес (стрес перемін).

Все це призводить до розладів адаптації, які проявляються тим, що людина вже не може працювати так, як працювала раніше, не може відноситися до інших людей так, як відносились раніше, накопичується як «сніжний ком» втома, депресія, тривога і дратівливість. Людина свариться з близькими людьми, колегами по роботі, керівництвом. Закінчується це, як правило, проблемами із здоров'ям на психосоматичній основі. Основою так званих «хвороб цивілізації» (гіпертонії, ішемії міокарда, цукрового діабету та інших) є саме порушення процесів пристосування організму до екстремальних умов життєдіяльності.

Незалежно від вашого досвіду людини, існують методи подолання стресу, які можуть виявитися корисними. Так, науковці В.Л. Маришук та В.І. Євдокимов пропонують таку класифікацію методів керування психоемоційним станом людини:

Методи оперативного керування

Методи психічної регуляції:

- аутогенне тренування;

- самоконтроль- саморегуляція;
- музичне кондиціонування;
- аромофітоергономіка;

Методи психофізіологічної регуляції:

- фізичні вправи
- масаж
- рефлексотерапія
- термовідновлювальні процедури
- електрофізіологічні методи

Методи програмного керування

Фізіологічно-гігієнічні методи:

- організація режиму відпочинку, праці та харчування;
- активний відпочинок;
- закалювання;

Фармакологічні засоби:

- стимулятори центральної нервової системи;
- транквілізатори;
- вітаміни;
- адаптогени;
- наотропи.

Інші дослідники методів керування стресу найчастіше акцентують увагу на релаксації та диханні, адже стрес спричиняє взаємодію між мозком, нервовою та ендокринною системами [6]. Поведінка, поза, рух відображають стан людини, і навпаки, впливають на нього. Таким чином, розслаблюючи м'язи, людина стає спокійнішою, у неї покращується настрій. У цьому можуть допомогти техніки розслаблення, концентрації, та самоусвідомлення – майндфулнес.

У 1979 році доктор медицини Джон Кабат-Зінн, відкривши клініку зниження стресу, започаткував майндфулнес.

Впродовж восьми тижнів персонал займався з пацієнтами регулярними практиками медитації. Практикуючі відчували позитивні зміни в своєму самопочутті та відмічали успіхи в роботі та особистому житті. Саме тоді, Кабат-Зінн заклав основи наукового обґрунтування майндфулнесу. У 1997 році він, в результаті спільного експерименту з лікарем неврологом Річардом Девідсоном, отримав дані щодо прямого зв'язку медитації з стресостійкістю, здатністю концентрувати увагу та покращенню когнітивних здібностей. І вже у 2008 році збройні сили США найняли Кабат-Зінна для боротьби з ПТСР серед воєннослужбовців.

Сьогодні в Європі та Америці медитації проводять в державних та приватних дитячих садках, школах, університетах, офісах, в'язницях, хоспісах, спортивних тренуваннях, кабінетах психологів...

Такі фахівці когнітивно-поведінкової психотерапії, як Марк Вільямс (Mark Williams, Oxford), Джон Тісдал (John Teasdale, Oxford) та Зіндел Сегал (Zindel Segal, Toronto), на основі майндфулнес-практик розробили програму майндфулнес-орієнтованої когнітивно-поведінкової психотерапії (МО-КТ/МВСТ, Mindful-Based Cognitive Therapy) метою створення якої було допомогти людям, що страждали депресією, оскільки було доведено, що її ефективність не нижча ніж прийом антидепресантів.

Термін «майндфулнес» (mindfulness) в перекладі з англійської означає «повна свідомість», «уважність», «зосередженість». Майндфулнес розглядається як зосередженість уваги на теперішньому моменті з повним його прийняттям. Практика майндфулнес є теоретично обґрунтованою та емпірично підтвердженою і складається з медитативних технік, які можуть використовуватися з метою психо-

терапевтичного, релаксаційного та розвиваючого ефектів

Глибоке коріння цієї практики криється в даосизмі, йогі, буддизмі і відстежується у працях таких мислителів, як Емерсон, Торо, Уїтмен. Цікавим є те, що майндфулнес можна прослідкувати у духовних практиках східного християнства, у молитовній практиці «стишення думок».

Д. Сігел (2016) у своїй праці «Мозок у стані майндфулнес» вивчав нейробіологічні компоненти впливу практик майндфулнес. Ефективність цього підходу вчений пояснює тим, що під час медитації спостерігається підвищення активності і утворення нових нейронних зв'язків у середній частині префронтальної кори головного мозку, яка відповідає саме за функції емоційної регуляції, планування, усвідомленого вибору, інсайту, емпатії. Д. Сігел припускає, що середній ланці префронтальної кори головного мозку властива ціла низка важливих якостей, які сильно виражаються саме за умови систематичної активації цієї сфери:

- Регуляція тілесних функцій відбувається за допомогою балансу гальмівних та збудливих впливів.
- Емоційна врівноваженість і гнучкість реакцій відбувається через те, що середня частина префронтальної кори головного мозку здатна відслідковувати і гальмувати активність лімбічної системи, яка має здатність запускати імпульсивні емоційні реакції.

Зменшення страху можливе завдяки збільшенню кількості нервових волокон між префронтальною корою та підкіркою, що полегшує процес усвідомлення і сприйняття загрози. Практика медитацій сприяє зменшенню об'єму мигдалевидного тіла в головному мозку, яке є частиною лімбічної системи, виконує провідну роль у фор-

муванні емоцій, бере участь у формуванні як негативних, так і позитивних відчуттів [14].

Були проведені численні дослідження, які підтверджують те, що застосування практик майндфулнес знижують стрес і покращують адаптивну реакцію на нього. Також, щоденні заняття медитацією покращують емоційне регулювання (Remmers, Topolinski, & Koole, 2016)

Вплив медитацій на стрес можна також побачити в декількох конкретних групах, включаючи: ветеранів, тих, хто страждають від синдрому неспокійних ніг (Bablas, Yap, Cunnington, Swieca, & Greenwood, 2016); батьків (Gouveia, Carona, Canavarro, & Moreira, 2016) ; професіоналів в галузі охорони здоров'я (Burton, Burgess, Dean, Koutsopoulou, & Hugh-Jones, 2017); ветеранів з депресією та/або ПТСР (Felleman, Stewart, Simpson, & Heppner, 2016).

Основними перевагами медитацій є:

- підвищення імунітету;
- зниження кров'яного тиску;
- зниження частоти серцевих скорочень;
- підвищення інтересу до життя;
- покращення ясності мислення і сприйняття;
- підвищення уваги та фокусу;
- зниження рівня тривожності.

Однією з найбільш вивчених груп з точки зору впливу майндфулнесу є хворі на рак та інші, які мають хронічні захворювання. Звісно, практики не позбавляють від симптомів хвороби, але робить їх більш керованими. Доприкладу, випробування ESCALM – програма терапії для онкохворих, виявила, що майндфулнес зменшує реактивність до сприйняття хвороби, зменшує посттравматичний ріст, втому та підвищує енергію (Zernicke, Campbell, Spesa

, ruff, Tamagawa, & Carlson, 2016). Також програма практик зменшила постійні роздуми та занепокоєння (Labelle, Campbell, Faris, & Carlson, 2015). Майндфулнес допомагає пацієнтам менше зосереджуватися на болю, чим суттєво покращує якість життя (Garland & Howard, 2013). Медитації в поєднанні з йогою зменшують тривожність і ПТСР у тих, хто вилікувався від раку молочної залози (Тамагава, Спека, Стівен, Лоулор-Саваж, & Карлсон, 2015). Майндфулнес підвищує здатність регулювати свої емоції шляхом навчання відключатися від негативних емоцій, ідентифікувати їх і приймати (Shawyer, Enticott, Özmen, Inder, & Meadows, 2016).

Такі практики виявилися ефективними навіть при лікуванні найважчих депресій з такими симптомами як суїцидальні думки, ідеї про самогубство (Forkmann, Brakemeier, Teismann, Schramm, & Michalak, 2016). Одне із досліджень показало, що практикуючі майндфулнес більш ретельно сталяться до свого стану здоров'я, а саме: регулярно проходять обстеження в лікарів, займаються фізичною активністю, використовують ремені безпеки та уникають вживання нікотину та алкоголю (Jacobs, Wollny, Sim, & Horsch, 2016). Також майндфулнес виявився ефективним при боротьбі з зайвою вагою (Роджерс, Феррарі, Мозелі, Ланг, & Brennan, 2017).

Дослідження впливу застосування майндфулнес на робочих місцях, показали, що в працівників зменшилися симптоми стресу, тривоги, депресії, втоми та емоційного вигорання. Відповідно, вони отримували більше задоволення від роботи (Aikens, Astin, Pelletier, Levanovich, Baase, Park, & Vodnar, 2014).

Медитація має надзвичайно позитивний вплив, як на

окремих осіб, так і на роботу, яку вони здійснюють. Нещодавно було проведено багато досліджень щодо того, які наслідки має вплив на мозок. Науковці виявили, що майндфулнес впливає на **нейропластичність** - здатність мозку змінюватися і адаптуватися з плином часу. Ця адаптація відбувається регулярно, оскільки мозок постійно працює, щоб зробити себе більш ефективним. Так, практика медитації призвела до потовщення кори головного мозку, що в результаті вплинуло на покращення когнітивних функцій (Lazar et al., 2005). Подібним чином, довгострокова медитація пов'язана з ущільненням сірої речовини в стовбурі головного мозку, зоні, яка пов'язана з кардіореспіраторним контролем (Vestergaard-Poulsen, van Beek, Skewes, Bjarkam, Stubberup, Bertelsen & Reopstorff, 2009).

Дослідження 8-тижневої програми MBSR показало, що регулярна практика збільшила кількість сірої речовини в лівому гіпокампі, області, що бере участь у навчанні та запам'ятовуванні (Hölzel, Carmody, Vangel, Congleton, Yerramsetti, Gard, & Lazar, 2011).

Доведено також, що медитація призводить до змін у білій речовині, особливо в областях, що пов'язані з взаємодією мозку та саморегуляцією (Tang, Lu, Fan, Yang, & Posner, 2012). Більш детальне дослідження використовувало функціональну магнітно-резонансну томографію для оцінки змін в мозку після восьми тижневого курсу майндфулнес. Результати показали, що префронтальна кора, гіпокамп та інші ділянки проявляли підвищену активність і зв'язок, в той час як мигдалини показували знижену функціональну активність і більш ранню дезактивацію після впливу емоційно заряджених стимулів (Gotink, Meijboom,

Vernooji, Smits, & Hunink, 2016 Neuroplasticity mindfulness мозок). Це означає, що ділянки мозку, пов'язані з функціонуванням вищого рівня, були більш активними, в той час як область мозку, яка обробляє стреси і сильні емоції, була менш залученою [13].

Інші ж експерименти доводять, що люди, які регулярно практикують, рідше звертаються за медичною допомогою і менше часу проводять в лікарнях. Окрім того, в них покращується пам'ять, розвиваються творчі здібності, а час на релаксацію скорочується. Також вони підвищують швидкість реакції, фізичну та психологічну витривалість. Люди, які регулярно медитують, більш задоволені стосунками з партнером. Дослідження проведені в різних країнах свідчать про те, що медитація знижує ключові показники хронічного стресу, в тому числі, підвищений артеріальний тиск. Допомагає подолати серйозні захворювання, такі як, хронічний біль, рак, і навіть, послабити алкогольну та наркотичну залежності [9].

Згідно з результатами досліджень, медитація зміцнює імунну систему і тим самим, запобігає захворюванням на ГРЗ, ГРВІ, та інших.

Майндфулнес, на думку Марка Уільямса та Денні Пенмана, не просто практичка чи новомодне захоплення, а спосіб життя. Насправді, цій прктиці вже кілька тисяч років, і її часто називають серцем будистської медитації, хоча її суть зводиться до уважності та усвідомленості, і тому вона є універсальною [6].

Концепція майндфулнес є доволі простою, проте потребує наполегливості та регулярності. Вона полягає у збільшенні поінформованості, ясності і прийняття та сприйняття реальності людиною.

Важливим є те, що майндфулнес не конфліктує з віруваннями або традиціями, релігією, культурними чи науковими досягненнями, оскільки це практичний спосіб помічати думки, фізичні відчуття, образи, звуки, запахи, усе те, на що людина часто не звертає увагу в швидкому ритмі повсякдення. До прикладу, замість того, щоб сповна відчути аромат, смак та насиченість ранкової кави, зазвичай людина планує свій подальший день, прокручує в голові розмови з іншими чи то згадує події з минулого. На противагу цьому, майндфулнес вчить бути присутнім в моменті, а не розпорошувати увагу на те, чого не існує – майбутнього чи минулого [9].

Іншими словами, майндфулнес можна описати як спосіб контролю фокусу уваги. Мету такої практики можна образно змалювати у наступній метафорі.

Метафора «Автопілот». Їдучи за кермом досвідчений водій іноді може проїхати декілька кілометрів на "автопілоті", насправді не усвідомлюючи, що робить. Так і в повсякденному житті, ми не можемо бути по-справжньому «присутніми», момент за моментом, протягом більшої частини нашого життя: ми часто проживаємо день за днем, кілометр за кілометром, на автопілоті, не звертаючи уваги.

Прикладом можливості використання майндфулнесу у повсякденному житті є ходьба. Ми можемо практикувати, навіть якщо тільки протягом декількох хвилин на день вимкнемо наші «безперервні думки» і подивимося навколо, звернемо увагу на те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо. Ми можемо зауважити відчуття в нашому власному тілі просто через акт ходьби. Помітивши відчуття від руху наших ніг, рук, голови і тіла при кожному кро-

ці. Помітивши наше дихання. Думки будуть постійно втручатися, але ми можемо тільки помічати їх, а потім повертати нашу увагу до нашої ходьби. Єдина мета майндфулнесу - це постійне повернення нашої уваги до діяльності, до наших відчуттів і вражень.

Основна увага в медитації та майндфулнесі належить диханню. Основним завданням є зробити своє дихання спокійним, щоб воно не зважало усвідомленню, щоб дозволяло думкам і почуттям приходити і йти, не затримуючи їх надмірно. Це створює спокій і прийняття.

Плюсом медитації є те, що займатися нею можна будь-де і те, що вона не займає багато часу.

У мене була нагода пройти 8-ми тижневий курс майндфулнес-практик, що дало відчути такі суб'єктивні результати:

- рівень тривожності суттєво знизився;
- покращився настрій;
- покращились взаємовідносини з оточуючими;
- я стала більш спокійною;
- стала більш уважною до себе та до своїх потреб;
- зменшила кількість викурених цигарок за день;
- краще стала відчувати смак їжі і зменшила кількість її вживання;
- навчилася приділяти увагу собі, навіть, перебуваючи в багатолюдних місцях;
- навчилася зупиняти потік повторюваних думок;
- припинила «думати за інших»;
- знизилася реактивна реакція на стресори;
- краще відчула контакт зі своїм тілом;
- змогла прийняти певні життєві негаразди.

Результати тестувань проведених до і після навчання за

методикою діагностики стану стресу А. Порохова: до навчання результати тестування показали низький рівень регуляції в стресових ситуаціях (8 б); після проходження курсу – помірний рівень регуляції в стресових ситуаціях (6 б).

За методикою визначення нервово-психічної рівноваги та ризику дезадаптації в стресі до проходження курсу майндфулнес результат 4 бали, а після проходження 7, що свідчить про високу вірогідність ризику негативного впливу стресорів і середнього після проходження.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що сьогодні, в XXI столітті, поняття «стрес» набуло особливої актуальності, а вміння справлятися з ним перетворюється на нагальну потребу для кожної людини. Відомо, що стрес містить у собі велику руйнівну силу: він може знищити і здоров'я, і успіх, і любов, і навіть, саме життя. Але ж потрібно не забувати, що людина — володар своєї долі. Вона, як найрозумніша істота на планеті, може не тільки впоратися із будь-яким стресом, а і виграти битву з ним. Згадайте слова Епіктета: «Людей турбують не речі, а те, як люди дивляться на це». Наші інтерпретації подій, а не самі події можуть призвести до астми, виразки, гіпертонії, остеохондрозу, нейродерміту й багатьох інших психосоматичних захворювань [6].

Отже, щоб цього не сталося ми повинні навчитися регулювати свою психічну та розумову діяльність, об'єктивно дивитися на події і правильно керувати стресом. У цьому нам може допомогти використання практик самоусвідомлення – майндфулнес. Медитативні практики майндфулнес допомагають впоратися з різними негараздами, шляхом переключення уваги, розслаблення та присутнос-

ті в моменті. Науковцями доведений позитивний вплив майндфулнесу на людину. У Великобританії, курс «Майндфулнес» навіть запроваджений в системі шкільної освіти, також великі підприємства, зокрема «Soft Serve» організують навчання для своїх працівників даному методу. Безліч людей мали нагоду переконатися в його ефективності при боротьбі зі стресом.

Список джерел:

1. Гринбер Дж. Управление стрессом. 7-е изд. – СПб.: Питер, 2002
2. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с.
3. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса: Издат. «Наука». Москва, 1983.
4. Китаев-Смык А. Стресс и психологическая экология // Природа. - 2007 . - № 7 – С.98-105.
5. Козлова В.А. Основы валеологии : навч. посіб. / В.А. Козлова. — Кіровоград : ФОРМ Александрова М.В., 2012. - 352 с.
6. Котова И.Б. Психология / [И.Б.Котова, О.С.Канаркевич, В.Н.Петриевский]. - Ростов н/Д: Феникс, 2003. - 480 с.
7. Максименко М.С. Медична психологія. – Вінниця : Нова Книга, 2008. — 520 с.
8. Селье Г. Стресс без дистресса. – Рига, 2007.
9. Тригранян Р.А. Стресс и его значение для организма (отв. ред., предисл. О.Г. Газенко). – М.: Наука, 1988. – 176 с.
10. Уильямс М., Пенман Д. Осознанность. Как обрести гармонию в нашем безумном мире. - МАНН, 2014. – 288 с.
11. Яковлев Ю.Я. Как научиться быть счастливым. - М.: Просвещение, 1999. - 352 с.
12. Mark Williams. Mindfulness: A practical guide to finding peace in a frantic, 2011. - 365 p.
13. <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/12/30-58.pdf>
14. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2009/Psihologia/43976.doc.htm
15. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://myhelix.com.ua/articles/category-anti-aging/post-53->

stres-vpliv-na-imunitet

16. Електронний ресурс. Режим доступу:
<http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/28184/>
17. Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/Стрес>
18. Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://positivepsychologyprogram.com/benefits-of-mindfulness/>

Горбик Сергій, Олексюк-Нехамес Алла. Проблема визначення моменту смерті у християнсько-моральному вимірі з точки зору сучасних лікарів



Горбик Сергій - Протоієрей ПЦУ, м.Львів

Олексюк-Нехамес Алла – к.мед.н. завідувач кафедри клінічних (терапевтичних) дисциплін ВНКЗ «Львівський інститут медсестринства та лабораторної медицини ім. А.Крупинського», нейрофізіолог, рефлексотерапевт
E-mail: olekalla@ukr.net

© Горбик Сергій, Олексюк-Нехамес Алла, 2019

В публікації висвітлена проблема конфлікт богословської думки і медичного погляду про смерть людини, з різних антропологічних точок зору. Висловлена аналітична проблема яка виникає постійно у різних суспільствах з різними релігійними поглядами і при цьому медична наукова думка є спільною для багатьох країн. Визначена спроба ще раз звернути увагу на постійну конфліктну проблему між релігійною і науковою думкою суспільства про смерть.

Ключові слова: смерть, штучне підтримання життя, душа, біологічна смерть, церковна антропологія, медична антропологія, свідомість, християнська позиція.

Sergey Gorbik, Oleksyuk-Nekhames Alla. The problem of determining the moment of death in the Christian-moral dimension from the point of view of modern physicians. The publication highlights the problem of the conflict of theological thought and medical view of the death of man from various anthropological points of view. The analytical problem, which

arises constantly in different societies with different religious views, is stated, and thus medical scientific opinion is common to many countries. The attempt is made to once again draw attention to the constant conflict between the religious and scientific thought of society about death.

Key word: death, artificial maintenance of life, soul, biological death, church anthropology, medical anthropology, consciousness, Christian position.

Постановка проблеми. Одною з найбільш актуальних проблем, яка виникла перед сучасними лікарями-християнами у кінці ХХ – початку ХХІ століття є проблема визначення моменту смерті. Адже нові технології дають можливість продовжувати біологічне життя людини нескінченно довго. На сьогодні, у ряді шпиталів європейських країн, перебувають у стані біологічної підтримки життя більш ніж десять пацієнтів, які згідно медичним показам мусили бути визнані померлими. Особливу вагу цієї проблемі надає той факт, що визначення «смерті» на пряму пов'язано з трансплантологією.

Так, наприклад, вилучення деяких органів для трансплантології безпосередньо пов'язано з фактам юридичного визначення смерті донора. При цьому вилучення органів мусить відбутися за кілька хвилин після зупинення життєдіяльності людини. Отже ми опинаємось перед дуже важкою моральною дилемою: з одного боку родичи пацієнта, яким потрібно прийняти факт смерті близької людини, яка, по зовнішнім показникам ще здається живою, з іншого – лікарі, які розуміють, що людина вже померла, а біологічне життя підтримується штучно. Варто згадати, що ця проблема вже давно перестала бути чисто моральною, а перейшла в юридичну та правозахисну площину у

багатьох європейських країнах. А оскільки Україна рухається по шляху євроінтеграції, проблема визначення смерті вже робиться для нас дуже актуальною. На нашу думку, її рішення на моральному та етичному рівні може сприяти співпраця традиційних християнських церков та лікарів.

Мета: у даній статті ми не будемо намагатися дати відповіді або поради християнам, але спробуємо визначити проблему і запропонувати широку дискусію богословам традиційних християнських конфесій.

Виклад основного матеріалу. До недавнього часу питання визначення точки переходу людини від тимчасового земного життя до вічності не тільки перед медиками, але й Православною та Католицькою Церквою не стояло. Практично у всіх християнських медичних трактатах та визначення фізичної смерті описувалася виключно сукупними зовнішніми оцінками (припинення реакції на подразники, роботи серця, дихання, падіння температури тіла і т.д.). Але нові технології дозволяють підтримувати всі вище названі функції дуже багато часу (практично вічно). При цьому біологічне життя підтримується через використання технічних приладів та обривається відразу після їх відключення або через певний час [1, ст. 142]. Кожний лікар-християнин поставлений перед важким моральним вибором: коли він має право відключити апарати штучної підтримки життя та переконати у необхідності цього родичів пацієнта.

Загалом, проблема штучної підтримки біологічного життя не нова, вона постала перед традиційними церквами вже на початку 90-х років ХХ ст. Основним питанням було те, що сама людина, яка підключена до відповідних

апаратів та без свідомості, бо мозок вже помер, не може прийняти самостійне рішення, а його мусять приймати родичі та медики. Саме через розбіжності поглядів родичів та медиків виникають трагічні конфлікти, які часом робляться предметом запеклих дискусій та навіть судових прецедентів. Останні подібний випадок трапився у квітні 2018 р., коли, всупереч бажанню батьків, за рішенням суду м. Ліверпуль, був відключений від апаратів штучного дихання 23-місячний Алфі Еван. При цьому, як родичі, так і медики, спробують опелювати до авторитету Церкви для вирішення проблеми у глобальному ключі.

Проблема полягає у тому, що в церковному баченні біологічне життя і біологічна смерть не протистоять один одному, але взаємопов'язані між собою. Недарма за самою своєю природою життя і смерть завжди йдуть поруч і є двома сторонами одного цілого. Життя розгортається та неухильно рухається в сторону смерті. Смерть присутня в кожній фазі життя [2]. Перш за все, смерть є переходом з однієї фази життя в іншу: з життя тимчасового в життя вічне. Такий погляд не тільки позбавляє смерть її трагізму, але і породжує можливість позитивного ставлення до неї. І люди, і тварини в рівній мірі схильні до біологічної смерті. Зовсім не обов'язково християнину бачити в смерті тільки руйнівний початок. Він може прийняти смерть з доброю волею, отримавши за неї життя. Однак, головною проблемою сучасної науки є саме визначення «моменту» смерті. На підставі певних медичних досліджень, вже в кінці ХХ століття традиційними Церквами була сприйнята концепція про біологічну смерть як припинення діяльності мозку. Практично одночасно подібне визначення знайшло підтримку частини православних богословів, а

також богословів інших традиційних християнських конфесій.

Разом з тим, як стверджує сучасне богослов'я, смерть головного мозку означає припинення явних проявів душі, але не обов'язково її відділення. Тому, відповідно до сучасної медичної антропології, не варто зводити душу до психічних проявів або психічних дій, смерть головного мозку ототожнюється з кінцевою втратою свідомості. Очевидно, що розбіжності з приводу смерті головного мозку зводяться, в кінцевому рахунку, до змішання понять сутності і енергії душі. Для церковної антропології душа є особливою сутністю і енергією. На противагу цьому для сучасної медичної антропології душа є просто енергією.

Якщо, згідно з медичною антропологією, «смерть» головного мозку ототожнюється з кінцевою втратою свідомості, то для церковної антропології вона зводиться до припинення проявів його енергії. Саме з цієї причини не дозволяється ні відмовлятися від лікування, ні припиняти його навіть у тому випадку, коли хворий не реагує на зовнішні подразники. Допускається знеболювання, однак тільки в таких дозуваннях, які свідомо не можуть спричинити смерть хворого. Утримуватися від штучного харчування або скасовувати його не можна навіть в тому випадку, якщо немає ніяких перспектив на одужання [3].

Для лікаря-християнина проблема полягає у тому, що коли необоротне припинення діяльності головного мозку може бути встановлено на чисто біологічному рівні, то остаточна втрата свідомості, яка, згідно з церковною антропологією, сходить до категорії людської душі, не може бути зведено тільки до біологічної. Ототожнення відділення душі від тіла з необоротним припиненням діяльності

головного мозку, іншими словами, ототожнення смерті, з точки зору церковної антропології, зі смертю головного мозку, нічим не обґрунтоване. З точки зору Церкви і релігії а відтак відповідно до церковної антропології, душа як особлива сутність заповнює все людське тіло, коли вони присутні у всіх його частинах. Головний мозок не є її вмістилищем, але її органом [4, ст. 164].

Останнім часом, Православні Церкви, а також Католицька Церква, спробували випрацювати якісь офіційні шляхи з питання визначення смерті.

Зокрема Католицька Церква відреагувала на виклик декількома деклараціями, що дозволяють не тільки утримуватися, а навіть скасовувати терапію, яка спрямовану на збереження життя, якщо «вона болюча, небезпечна або може мати непередбачуваний результат» [5]. У 1980 році «Декларація про евтаназію» дозволила проводити полегшення болю вмираючих, навіть якщо це могло привести до скорочення життя у результаті ненавмисній побічній дії (подвійний ефект), хоча «біль у кінці життя може мати особливе значення – це символізує Христа, який страждає на хресті» [6]. А в 2006 році Папська академія наук визнала припинення діяльності кори головного мозку в якості «справжнього критерію для констатації смерті». Був виданий спеціальний документ, витіювато названий «Чому поняття припинення діяльності кори головного мозку може бути прийнято як визначення смерті». Його підписали кардинал Жорж Котье, президент Папської ради у справах сім'ї кардинал Альфонсо Трухільо, архієпископ Мілана (на той час), кардинал Карло Мартіні і президент Папської академії життя єпископ Елія Сгречіа. Здавалося б, питання вирішене.

Однак, коли у 2008 році Ватиканська газета L'Osservatore Romano знову підняла питання про те, що слід вважати повним припиненням життя людини, звернувши увагу на статтю професора сучасної історії Римського університету Лючето Скараффіа, то, спираючись на визначення смерті Папської академії наук, прес-секретар Ватикану Федеріко Ломбарді заявив, що стаття професора Скараффіа є «цікавою і авторитетною», однак не відображає думки Святого престолу і не свідчить про яких би то не було зміни в доктрині Римо-Католицької Церкви. А глава Папської ради душпастирства здоров'я, мексиканський кардинал Хав'єр Барраган, сказав, що публікація внесла цінний внесок у дебати, у ході яких слід взяти до уваги думку міжнародного наукового співтовариства.

Отже, ніяких конкретних пропозицій Католицька Церква не зробила. А що ж православні?

На початку ХХІ століття, Синод Еладської Православної Церкви визнав, що «смерть з позицій механістичної антропології сучасної медицини визначається як необоротне припинення діяльності головного мозку, що супроводжується кінцевою втратою свідомості» [7]. При цьому зазначалося, що, якщо необоротне припинення діяльності головного мозку може бути виявлено на чисто біологічному рівні, то остаточна втрата свідомості, яка, згідно з церковною антропологією сходить до категорій людської душі, не може бути зведена тільки до біології. Ототожнення відділення душі від тіла з необоротним припиненням діяльності головного мозку, іншими словами, ототожнення смерті, з точки зору церковної антропології, зі смертю головного мозку, нічим не обґрунтоване. Відповідно до церковної антропології, душа, як особлива сутність, запо-

внює все людське тіло, коли вони присутні у всіх його частинах. Головний мозок є не її судиною, але її органом [8] [9].

Таким чином, Еладська Православна Церква ставиться до смерті людини як до таїнства, Смерть в православ'ї, на основі Святого Письма, розуміється як відхід душі від тіла (Пс. 145:4; Лк. 12:20). Подібний підхід підтримало більшість Православних Церков грецької традиції, зокрема і Константинопольський патріархат.

Натомість Московський Патріархат та деякі інші Православні Церкви, не підтримали цей погляд. Десь третина членів Вселенського Православ'я орієнтується на «Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви», у яких прописаний дозвіл відключати апарати штучної підтримки життя при смерті мозку [10].

Висновки. Таким чином, змушені констатувати, що питання біологічної (земної) смерті людини практично залишається невирішеним традиційними християнськими Церквами. Саме це викликає багато питань і навіть міжнародний резонанс оскільки, кожне відключення систем штучної підтримки життя, ставить у скрутне моральне та етичне становище лікарів, сім'ї хворих й священників.

Проблема ускладнюється тим, що у реальному житті лікар мусить керуватися певними інструкціями, протоколами, страховими полісами, які написані на засадах юридичних аспектів атеїстичних держав, які переважно керуються гуманістичною антропологією, що ґрунтується на фізикальних наукових даних і даних фізичної загибелі. Інтерес такої антропології та гуманістичної філософії до людини обмежується її біологічними функціями, а життя зводиться до біологічного існування. Звідти, де одноосібно

панує така медицина, виганяється Бог, порушуються догматичні та (або) етичні норми. Саме тому, багато медиків-християн відмовляються виконувати т.зв. «посадові інструкції щодо констатації смерті», посилаючись на свої релігійні переконання. На сьогодні ми вже маємо чимало випадків, коли суди різної юрисдикції встали на бік таких медиків, посилаючись на міжнародні рішення з захисту прав людини.

Тому сьогодні, у країнах християнської культури, Християнська Церква і лікарі-медики мусять виробляти загальний погляд на більшість проблем, особливо якщо мова йде про родичів пацієнтів та медиків-християн.

Список джерел:

1. Ethical problems of determining death. Berlin, 1994.
2. Св. Рыгор Багаслоў, Слова 18 18, 42, PG 35, 1041a
3. The Holy Synod of the Church of Greece, Bioethics Committee (2000) Press release
4. Никодим Святогорец, Увещательное наставление, М., 1993
5. Pope John Paul II (1997) Catechismus Catholicae Ecclesiae Sections 2278 and 2279
6. Pontificia Academia pro vita: the dignity of the dying person. In: Libreria Editrice Vaticana (paperback) pp 480
7. Εκκλησία και Μεταμοσχεύσεις, εκδ. Κλάδου Εκδόσεων Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2001. σ. 121-147
8. Никодим Святогорец, Увещательное наставление. , М., 1993 г., ст. 164.
9. Никодим Святогорец, Увещательное наставление, СПб 1994, ст. 164.
10. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви <https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/>

Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав. Психолінгвістичне дослідження мовної особистості С.У. Гончаренка



Жидецький Юрій – к. пед. наук, доцент кафедри педагогіки Львівського державного університету внутрішніх справ
E-mail: zhudetskiy@ukr.net

Ясінський В'ячеслав – ст. викл. кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ
E-mail: super-yvr@ukr.net



© Жидецький Юрій,
Ясінський В'ячеслав, лютий 2019.

Стаття присвячена проблемі формування мовнокомунікативної компетенції педагогів-науковців в контексті психолінгвістичного дослідження мовної особистості доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) Національної Академії Педагогічних наук України, провідного методолога педагогічної науки, педагога-енциклопедиста, видатного вченого у галузі дидактики, одного з фундаторів Академії Педагогічних наук України, мудрого Вчителя, Наставника – Семена Устимовича Гончаренка (09.06.1928 – 07.04.2013). Здійснено спробу окреслити елітарну мовну особистість науковця-педагога на прикладі аналізу рукопису статті «Наукові школи в педагогіці». Проведено кількісний та якісний аналіз структури тексту, виявлено мовні особливості.

Ключові слова: мовна особистість, психолінгвістичне дослідження, наукові школи, образність тексту, мовні асоціації, ритм мови, тактовність мовлення.

The article is devoted to the problem of forming the language-communicative competence of pedagogists. The basis of this research is built upon the psycholinguistic study of the linguistic personality of the outstanding Ukrainian scientist and teacher, S.V.Goncharenko. An attempt was made to outline the elitist linguistic identity of a scientist and teacher on the example of the analysis of the manuscript of the article "Scientific schools in pedagogy". A quantitative and qualitative analysis of the structure of the text was conducted, language features revealed.

Key words: *linguistic personality, psycholinguistic research, scientific schools, figurative text, linguistic associations, rhythm of speech, tactfulness of speech.*

Постановка проблеми. Цивілізаційний розвиток сучасного суспільства залежить від якісних результатів модернізації освітнього процесу. Сучасна освіта, в умовах конкуренції, зацікавлена у підготовці яскравих особистостей, які здатні змінити та облагородити наше життя. Саме завдяки прозорливості та принциповості самотутніх особистостей відбуваються якісні зміни у розвитку людства. Провідним напрямом наукових досліджень є вивчення яскравих педагогічних персоналій, які зробили значний внесок у розвиток освіти України.

Український філософ С. Кримський вважав, що на сучасному етапі розвитку людства буде зростати вагомість «трансперсонального феномену», коли індивідуальна свідомість сучасної людини все більше орієнтується на загальнолюдські, загальнозначущі якості [2]. Характерною ознакою сучасної психолого-педагогічної науки є не лише дослідження наукового досвіду видатних учених, але і розкриття їх особистісних якостей та внутрішнього світу.

Особливе місце серед яскравих особистостей сучасної

вітчизняної педагогічної науки посідає постать академіка С. У. Гончаренка. Його науково-педагогічний доробок вражає масштабністю та різноплановістю. Семен Устимович як перший віце президент Академії Педагогічних наук України брав активну участь в осучасненні педагогічних досліджень та розробці й затвердженні стратегічної Державної національної програми «Освіта: Україна XXI століття» (1994). Ученим зроблено значний внесок у методологію і теорію педагогіки, осучаснено теорію дидактики, обґрунтовано методику навчання, як вид наукової діяльності, запропоновано ряд енциклопедичних та довідкових видань з педагогіки. Численні публікації науково-популярних книг для дітей, підручників, посібників, довідників для середньої школи та вищих закладів освіти засвідчують про його безпосередню участь у становленні та розвитку української освіти. Науково-педагогічний доробок Семена Устимовича Гончаренка було перекладено та видано п'ятьма мовами світу.

Усім своїм життям та науковою діяльністю учений руйнував стереотипи патерналістської системи. У нього були різносторонні інтелектуальні здібності, С. У. Гончаренко легко згуртовував навколо себе багатьох науковців. Він не був «келійним» мислителем. До нього завжди стояла черга науковців за порадою, ідеєю, особливою магією. Учений не терпів публічного піару, інформаційного шуму, вихвалянь, особливо іронізував над фальшем, лицемірством. Для багатьох педагогів спілкування з С. У. Гончаренко завжди було цікавим та повчальним. У його півтонах, паузах, сумнівах, акцентах, туманних думках – презентувалася інтелектуальна глибина.

Значний внесок С. У. Гончаренко зробив у формування та розвиток термінології вітчизняної педагогіки. Його «Український педагогічний словник» визнано одним з часто цитованих видань у галузі освіти. Наукова мова ученого мала притягальну силу своєю доступністю та ґрунтовністю. На нашу думку, доцільно дослідити особливості мовлення С. У. Гончаренка засобами психолінгвістики, для отримання достовірної інформації про його особистісні якості.



В основі використання психолінгвістичної методики в дослідженні мовних явищ є сприйняття мови як системи, наявної в свідомості людини. Індивідуальність мови виділяє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості [6, с. 48]. Слово є для мовця засобом аперцептувати свої сприйняття, уявлення, бажання, сукупність власних суджень [6, с. 38]. Характерною особливістю носія мови є емоційні та вольові якості. За допомогою вербальної інформації особи можна виявити її приховані внутрішні та зовнішні психологічні якості [7]. Науковий текст зазвичай сприймався як джерело пізнавальної інформації, проте, в умовах антропоцентричної парадигми, доцільно виокремити індивідуальну мовну особистість автора. Під мовною особистістю розуміється людина її здатність до мовленевої діяльності, готовності до вчинків, створення і розуміння мовлення [4].

Стислий огляд попередніх досліджень. Наявні дослідження з проблем індивідуальності мовлення особистості педагога, дослідника представлена різними підходами, серед яких варто відзначити: лінгвофілософський з акцен-

том на людиноцентричності (І. А. Зязюн, В. Г. Кремінь, Ф. С. Бацевич); лінвокультурологічний (В. фон Гумбольдт, Й.-Л. Вайстербер, В. Завгородня, Р. Давлетов), лінвоперсонологічний аналіз (Т. А. Космеда, Л. І. Мацько), психолінгвістичний (В. І. Говерловський, О. О. Залевська, В. А. Маслова, Є. С. Отін). Особливий внесок у лінгвістичний аналіз тексту про первинну образність слова, як носія живого уявлення зробив О. Потебня: «Слово від самого свого народження становить для мовця засіб розуміти себе. Внутрішня форма, крім форми фактичної єдності образу, дає ще знання цієї єдності; вона становить не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення...» [6, с. 34].

Метою статті є спроба за допомогою психолінгвістичних підходів дослідити мовну особистість відомого ученого, педагога С. У. Гончаренка. Для нашої розвідки ми використаємо рукопис статті «Наукові школи в педагогіці» [1], що є одним з останніх матеріалів ученого підготовлених до друку та який зазнав найменше редакційних правок.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мовленні мовна особистість розкриває свій внутрішній світ на фоні часомовного середовища соціуму. Часомовне середовище формує мовну свідомість як систему поглядів на мову, що реалізуються у поведінці мовної особистості. «Повний опис мовної особистості містить у собі такі поняття: характеристика семантичного рівня, опис індивідуальних відмінностей у семантиці тексту; реконструкція моделі світу (фрагменту), відображеної у свідомості, тезаурус концептів і концептосфер; мотиви, інтенції, домінанти, особливості сприйняття, світовідчужання; реконструкція асоціативно-вербальної сітки: які поняття і

як саме виражаються цією особистістю, яким стилем, якими способами і засобами мовленнєвої комунікації» [5, с. 144].

Основною ознакою мовної особистості С. У. Гончаренка можна вважати часте використання тропів у вигляді метафор, порівнянь, що виражають символічні образи для підсилення когнітивного змісту. Кількісний аналіз виокремленого об'єму тексту з основними авторськими висловлюваннями містить 3880 слів, 238 речень, на які припадає 35 тропів. Зміст тексту наскрізно пронизано тропеїчними конструкціями, які надають йому емоційності, образності, предметності.

С. У. Гончаренко порівнює наукові школи з «духовним капіталом», «притягальним кліматом», «атмосферою ентузіазму та інтенсивного піднесення». Проте, учений застерігає можливий розвиток наукових шкіл від негативних наслідків. Для цього, досвідчений педагог, використовує агресивні емоційні образи: «капела віруючих», «непримиримі ортодокси», «система випікання дипломів», «винайдення винайденного», «дитсадівські дискусії», «голе адміністрування» тощо.

Образність тексту починається вже з другого речення статті. Автор акцентує увагу, що процес наукового розвитку здійснюють люди різних поколінь та порівнює його із передачею з рук в руки «духовного капіталу» [1, с. 7]. Зміст тексту пронизаний увагою до особистості дослідників. Автор їх називає «оригінальними», «талановитими», «унікальними», «творчими», «особливими», «духовною спільнотою» тощо і застерігає від їх недооцінки та перетворення в «капелу віруючих». Гуманістична спрямованість мови підтверджується в описуванні характерних рис сти-

лю наукової школи – «це демократизм, повна відсутність в науковій роботі «табелів про ранги», визнання вирішальною цінністю не службового положення наукового керівника, а силу і своєрідність його мислення; дух партнерства в пошуках розв'язання проблеми, в пошуках істини; сміливої ініціативи; повага до критики, виховання здатності до самокритики [1, с. 9].

Характерною особливістю мови С.У. Гончаренка є повторювання вже сказаного з використанням подібних висловлювань, що посилює системну значимість авторської думки. У конкретному змісті відбувається конденсація ідей, думки, емоцій, які переконливо впливають на читача. У структурі тексту автор декілька разів нагадує, що об'єднуючим началом наукової школи є «людина, яка володіє унікальним способом роботи та здійснює передачу унікального способу мислення і діяльність лише «з рук в руки» [1, с. 11].

Наукова мова С. У. Гончаренка відзначається діалогічністю. У досліджуваному тексті автор часто звертається до читача з риторичними питаннями. «Чому не кожному групу учених правомірно називати науковою школою? Які з сучасних наукових колективів дійсно є науковими школами?» [1, с. 8]. Розмірковуючи над цими питаннями, автор двічі використовує активне, стимулююче дієслово, яке в досліджуваному тексті більше не заявляється – «вимагає». Він вказує, що розв'язання зазначених проблем вимагає: «особливого ставлення наукового товариства і органів управління наукою та звернення до методів аналізу оцінки наукових досягнень». У подальших міркуваннях автор використовує менш категоричні, неактивні засоби висловлювання: «звернемо увагу», «спробуємо виділити» тощо.

Проте, монотонність в аргументаціях не характерна для наукової мови ученого С. У. Гончаренка. Його мовна особливість володіє екстравертивним налаштуванням. Для динамізму, емоційності, сутестії мовлення автор майстерно використовує засоби риторичного заперечення за допомогою приставок «ні» та «без».

«Наукової школи не може бути без учителя, без учнів, без предметного змісту спільної діяльності... Природа науки не терпить редуплікації, відтворення стандартних продуктів, винайдення винайденого. Тому функція навчання невіддільно з'єднана в науковій школі з пошуком нових підходів. У цьому розумінні кожна наукова школа унікальна» [1, с. 9]. «Наукові школи не можуть бути запрограмованими ззовні, створеними адміністративним шляхом. Тому ні зовнішнім інстанціям, ані самому керівнику не слід визначати заздалегідь конкретний шлях розв'язання співробітником проблеми дослідження» [1, с. 10].

Після категоричних заперечень, автор пропонує власну позицію, яка ґрунтується на життєвому досвіді. Для підкреслення своєї впевненості та переконаності, С.У. Гончаренко використовує різноманітні активні модальні дієслова. «Керівник наукової школи має бути вільним від уявлення, що лише відомі йому експериментальні або теоретичні методи є вірними й доцільними. Якщо ідеї і пропозиції співробітників базуються на солідній природничо-науковій або технологічній основі, то має бути дозволено досліджувати їх доти, поки матеріальні витрати і витрати часу перебувають у розумному співвідношенні з успіхами в науковому пізнанні». «Будь-який справжній учений радий тому, що його послідовники, продовжуючи

напряму його ідей і праць, підуть далі, перевершать його, створять щось нове...». Учитель наукової школи «повинен бути прогресивним... і не гальмувати розвиток інших, справді наукових напрямів... він повинен перебувати на магістральній лінії розвитку наукового знання...» [1, с. 10].

На основі психолінгвістичних підходів дослідимо зв'язок глибинних концептуальних структур у свідомості С.У. Гончаренка за допомогою методу мовних асоціацій [3]. Асоціативні образи формують своєрідну «матрицю», яка відображає світогляд особистості та наповнює життєвим досвідом. С. У. Гончаренко асоціює «інноваційний процес в системі освіти» зі словами: необоротні деструктивні зміни, багатоваріантність, відсутність стабільності та стійкості, здатність до прогностичного погляду, вироблення нових стилів і нових форм поведінки [1, с. 17]. «Хибна наукова думка» в автора асоціюється зі словами: «кількісний показник», «кількісний пріоритет», «відсутність інтегрованих метрик», «формалізм», «відомчий апаратизм», «абсолютизація чиновників», «голе адміністрування».

Мовна особистість С.У. Гончаренка самобутньо розкривається в процесі міркування про предмет наукового дослідження. Структура тексту переплетена висловами з особистим ставленням автора: «Що є більш цінним?», «особливо стурбований...», «на нашу думку..., на наш погляд...», «Який же висновок можна зробити зі сказаного...». Мова автора захоплює своєю оригінальністю, емоційністю, життєвим забарвленням, глибоким проникненням у сутність досліджуваних явищ.

Семен Устимович Гончаренко дотримувався лаконічного стилю наукового спілкування. Для нього було притаманне вміння знайти та тактовно продемонструвати

основне, глибинне, виявити ґрунтовне серед звичайного. Він був правдивим академічним Мислителем – доброзичливим, дещо задиркуватим, часто іронічним і завжди цікавим. Життєва позиція С. У. Гончаренка була спрямована не лише на розвиток наукових досягнень, але і на формування національної еліти з позиції власної гідності та природньої самоідентичності.

Його позиція як Мислителя, Учителя, Громадянина була надзвичайно виразною та витонченою. В ній проявлявся великий життєвий досвід і самоіронія. Вже відчуваючи проблеми зі своїм здоров'ям, він вказує, що «повинен зберігатися зв'язок між ідеями засновників наукових шкіл, що вже перейшли в інший світ, і їхніми учнями. У даному випадку питання про особисті контакти переходить у сферу виключно індивідуальних відчуттів духовного зв'язку» [1, с. 26].

Мовна особистість ученого С. У. Гончаренка сповнена оригінальною метафорикою, високим рівнем культури, широким кругозором, відсутністю вульгаризму та самозахопленням. Науковий текст ученого завдяки його мовній особистості трансформується у філософську мудрість, діалог з майбутніми поколіннями. Отже, Попереднє дослідження мовної особистості С. У. Гончаренка засвідчує його рівень інтелектуального, емоційного, волевого та культурного потенціалу особистості. Пізнання мовної особистості Семена Устимовича невичерпне та потребує залучення інтегративних методик дослідження для об'ємного наукового матеріалу.

Список джерел:

1. Гончаренко С. У. Наукові школи в педагогіці // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи – [Електронний ресурс]:

- Режим доступу 28.02.2018:
<<http://lib.iitta.gov.ua/106785/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%86%D1%96.pdf>>
2. Кримський С. Проблема дефіциту людських якостей як ніколи в наші дні актуальна // День № 23, 2007. – [Електронний ресурс]: Режим доступу 28.02.2018: <day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/profesor-sergiy-krimskiy-problema-deficitu-lyudskih-yakostey-yak-nikoli-v>. – Загол. з екрану. – мова укр.
 3. Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. Т. 1. Від стимулу до реакції. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 351 с.
 4. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу // Дивослово.-2006.-№7.-С.2-4.
 5. Мацько Л. І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії / Л. І. Мацько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. - 2013. - Вип. 20. - С. 141-146. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2013_20_37.
 6. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня // Збірник. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
 7. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 324 с.

Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав. Розвиток здоров'я зберігаючої компетентності педагогів



Жидецький Юрій – к. пед. наук, доцент кафедри педагогіки Львівського державного університету внутрішніх справ

E-mail: zhudetskiy@ukr.net



Ясінський В'ячеслав – ст. викл. кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ

E-mail: super-yvp@ukr.net

© Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав, лютий 2019.

Необхідність розв'язання проблеми збереження здоров'я усіх верств населення і в першу чергу підростаючого покоління набуває у сучасних умовах державного значення. Формування позитивної суспільної поведінки та життєвої позиції стосовно свого здоров'я неможливе без усвідомленої активної участі кожної людини. Розуміння необхідності формування, збереження та зміцнення індивідуального здоров'я, сформована здоров'язберігаюча (валеологічна) компетентність педагогів стає ознакою їх професійної придатності та якісного виконання педагогічних функцій, зразком наслідування для молодого покоління.

Ключові слова: індивідуальне здоров'я педагога, компетентність, валеологічна компетентність, здоровий спосіб життя.

Necessity of the decision of a problem zaberennja health of all layers of the population and first of all rising generation gets in

modern conditions of state value. The formation of positive social behavior and a life position in relation to one's health is impossible without the active participation of each person. Understanding the need for the formation, preservation and strengthening of individual health, the formed valeological competence of scientific and pedagogical workers of higher education institutions is a sign of their professional suitability and qualitative performance of pedagogical functions, a model of imitation for the younger generation. In this regard, a special role is played by the implementation of the system for the preparation of future pedagogical, which would ensure that they fulfill their professional duties and form the valeological competence of the modern young man.

Key words: *individual health, competence, valeological competence, healthy lifestyle*

Постановка проблеми. В умовах інтегрування України до європейського співтовариства відбувається реформування українського суспільства, особливо його освітньої галузі. Сучасна державна політика у галузі вищої педагогічної освіти. спрямована на реалізацію основних положень компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Проблема якості підготовки майбутніх учителів, здатних ефективно розв'язувати питання здоров'язбереження та здоров'ятворення свого та своїх вихованців, виховання людини у дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної й суспільної цінності актуалізує питання формування їхньої валеологічної компетентності.

Стислий огляд попередніх досліджень. Ще у Середнє віковій Греції культ тіла зводився в ранг державних законів і суворо контролювався державою. А в Стародавній Спарті заняття фізичними вправами та в першу чергу бігом,

були обов'язковими для всіх громадян – високий рівень їхнього здоров'я залишається еталоном до наших часів. У своїх працях М. А. Добролюбов зазначав, що патологічні розлади та хвороби «в першу голову» педагогів, не дають людині «можливості виконувати свого призначення» та здійснювати «піднесену духовну діяльність». Аналіз результатів досліджень науковців у галузі формування здорового способу життя (В. Бобрицька, В. Горащук, Г. Кривошеєва, С. Лапаєнко, В. Нестеренко, І. Поташнюк, Н. П'ясецька, Є. Чернишова та ін.), а також наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених проблемі розвитку «компетентності в освіті» (К. Абульханова-Славська, І. Єрмаков, Л. Лук'янова, О. Овчарук, В. Піщун, О. Пометун та інші) свідчать, що у вітчизняній педагогіці відчутний брак наукових досліджень, у яких обґрунтовувались би теоретичні та методичні підходи до формування валеологічної компетентності майбутнього вчителя, не з'ясовано суть цього поняття. Все викладене вище й зумовлює актуальність цього дослідження, і має за мету дослідити шляхи розвитку валеологічної компетентності педагогів у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві життя і здоров'я людини визначаються як найвищі людські цінності. Ідея пріоритету цінності здоров'я у світоглядній системі цінностей людини є показником культурного, духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. У цьому контексті важливим є компетентнісний підхід, який передбачає набуття особистістю життєво важливих компетентностей (зокрема валеологічної), необхідних для ефективної творчої діяльності та готовності до участі у суспільному житті. У сучасних

умовах спостерігається погіршення стану здоров'я людини, а відтак й порушення її адаптаційних механізмів, що є наслідками безвідповідальної діяльності та ведення певного способу життя. Характеризуючи педагогічну професію слід відзначити, що це один із найскладніших видів інтелектуальної діяльності який вимагає великої психоемоційної напруги, при низьких фізичних навантаженнях і м'язовій активності – гіподинамії (гіпокінезії). Механізми пристосування до неї у людини ще не достатньо досконалі. І цей процес, очевидно, ускладнюється двома взаємно протилежними обставинами. З одного боку, все більше і більше знижується фізична активність педагогічних працівників – тобто посилюється шкідлива дія гіподинамії (гіпокінезії). З другого боку, обсяг інформації у світі кожні 10-12 років збільшується у двічі.

Від сучасної людини, а від педагогів в першу чергу, вимагається все більш висока психоемоційна стійкість до тривалих і потужних нервових напружень, більші концентрація, об'єм та переключення уваги. Сумісна дія цих двох чинників приводить до перезбудження кіркових аналізаторів кори головного мозку і невротизації виникнення функціональних розладів, а хронічна втома – до морфологічних змін (розвитку вегетосоматичних хвороб, значного і тривалого зниження працездатності. Це підтверджують і результати проведених (Г. Мешко [5], В. Колбанова [3] та інші) досліджень. Серед багатьох причин порушення принципів оптимізації життєдіяльності організму у процесі його адаптації до умов навколишнього середовища В. Бароненко виділяє головні: «1) неузгодженість темпів змін навколишнього середовища, особливо соціального, із темпами перебудов пристосувальних механізмів організму;

2) забруднення навколишнього біологічного й соціального середовища; 3) нездоровий спосіб життя, тобто стиль життя, що не відповідає еволюційно усталеним вимогам» [1, с. 76].

Провівши аналіз спеціальних медичних, біологічних, валеологічних, педагогічних, психологічних інформаційних джерел [2; 3; 4; 5], ми виокремлюємо ще ряд обставин, які, на нашу думку, зумовлюють низький рівень механізмів адаптації організму людини до змін умов навколишнього середовища на сучасному етапі розвитку людства, а отже і погіршення рівня здоров'я як індивідуума, так і суспільства в цілому:

1) Невміння людини використовувати знання в галузі здорової життєдіяльності з позицій багатофакторності її шляхів і методів на фоні бажання здоров'я і достатнього обсягу спеціальної інформації, внаслідок не сформованості орієнтації на застосування валеологічних методів діяльності, на взаємодію індивідуального способу життя і професійної діяльності;

2) Розгляд людини лише як робочої сили, а не особистості з певним потенціалом (резервом) адаптивних можливостей. Відсутність сприйняття людини як особливої системи накопичення й узагальнення індивідуального досвіду з питань здорової життєдіяльності;

3) Вузькоспеціалізований підхід медицини до проблем збереження і зміцнення здоров'я; орієнтація на лікування наслідків однієї хвороби, відсутність розуміння організму людини як єдності біологічного і соціального; акцент на реабілітації втраченого за допомогою фармакології та попередження самостійних дій людини у застосуванні резервних можливостей без відома лікаря, а не на

попередженні, профілактиці відхилень у здоров'ї, внаслідок чого сформувалася низька активність і відповідальність особистості у сфері збереження і вдосконалення здоров'я, поведінкова пасивність і валеологічна безграмотність; відсторонення людини від участі у вирішенні питань власного здоров'я; створення парадоксальної практики «заохочення» хворої людини у вигляді державних соціальних гарантій (лікарняні, санаторні путівки тощо);

4) Практика «залякування», заборонних дій у боротьбі з інтелектуальними отрутами (тютюнопаління, наркоманія, азартні ігри тощо) (за Є. Вайнером), результати якої виявилися мінімальними (віддаленість у часі загрозливих перспектив «придбання» невиліковної хвороби та навіть смерті не є актуальними й предметними на конкретний час, впевненість у власній невразливості зумовлюють вибір моделі відповідної поведінки);

5) непослідовне впровадження валеологічної освіти у навчальний процес, освітню систему внаслідок відсутності функціонального розуміння значення валеології у професійній підготовці фахівців, а також нормативного, методологічного і кадрового забезпечення валеологічної освіти в усіх ланках навчально-виховного процесу;

6) Не вибіркове та надмірне „»споживання» телевізійної й іншої масової інформації, що призводить до зниження морального рівня свідомості, розвитку антикультурних тенденцій.

Звернімося лише до однієї сторони цієї проблеми. У 60-70 рр. минулого століття у країнах Західної Європи та США спостерігалася «сексуальна революція», хвилі якої докотилися на початку 80-х років і до країн пострадянсь-

кого простору. У зв'язку із лібералізацією сексуальної моралі в молодіжному середовищі набули популярності «вільне кохання», «вільний секс», «вільна тілесна культура», що передбачали часту зміну сексуальних партнерів, відмову від дітонародження, оскільки турбота про дітей заважає вільному розвитку особистості. Відголосок цієї «революції» і підсилення інформаційного сексуального нав'язування ми відчуваємо сьогодні.

З огляду на вище викладене, неабиякого значення набуває процес професійної підготовки майбутніх учителів у вищих закладах освіти як пропагандистів і вихователів здорового способу життя, а саме до формування їхньої валеологічної компетентності. Варто зазначити, що незважаючи на формальну освіченість в педагогів, відсутнє повне усвідомлення ними цінності свого здоров'я, вони мало піклуються про свій фізичний та психологічний стан, ігноруючи дотримання режиму, активний відпочинок, заняття фізичною культурою і спортом, зловживаючи шкідливими звичками, особливо переїданням, тощо. Так, усі опитані педагоги усвідомлюють цінність свого здоров'я, проте тільки 15% з них роблять постійні зусилля щодо його зміцнення. 35% педагогів роблять це епізодично, 50% – повністю ігнорують правила здорового способу життя. Причому, близько 40% педагогічних працівників готові пожертвувати здоров'ям заради досягнення успіхів у професійній діяльності та досягнення матеріального благополуччя [6, с. 45]. При цьому викладачі, коли хворіють, у більшості випадків (52,8%) листок непрацездатності («лікарняний») беруть рідко, практично ніколи – 32,2 % опитаних. Тобто проводять не повноцінне лікування або зовсім не лікуються, до того ж сприяючи розповсюджен-

ню інфекційних захворювань. Пояснюють причину цього таким чином: «не звертаю уваги на стан здоров'я», «вважаю, що хвороба пройде сама собою», «нема часу», «нема коштів».

Характерне для педагогів підвищене почуття відповідальності змушує працювати навіть тоді, коли потрібно повноцінно лікуватись. Завжди звертаються за кваліфікованою медичною допомогою лише 15 % опитаних педагогів [5, с. 77-78]. Концепція валеологічної освіти педагогічних працівників – одне з першочергових завдань сьогодення [6, с. 26]. Саме учитель здатен змінити ставлення вихованців до власного здоров'я, допомогти розібратися у сучасних оздоровчих методиках і, найголовніше, сформувати активну життєву позицію валеологічного спрямування: «хочу бути здоровим, можу це робити, роблю це».

Результати опитувань підтверджують не сформованість у викладачів валеологічної компетентності, яка включає в себе активні дії людини, великі затрати енергії, волі, знань, умінь і навичок, спрямованих на бережливе ставлення до свого здоров'я. Вона спонукає до діяльності, що спрямована на дотримання здорового способу життя здорового способу життя та оздоровлення організму. Здоровий спосіб життя – це типова форма життєдіяльності традиції, звички, дії, стереотипи, певні обмеження, спрямовані на зміцнення здоров'я, досягнення оптимальної якості життя та зниження ризику захворювань, який досягається гармонійним режимом поєднання роботи та відпочинку, адекватною фізичною активністю, оптимальним харчуванням, дотриманням гігієни, відсутністю шкідливих звичок, а також найважливішою складовою – доброзичливим

ставленням до оточуючих і до життя взагалі в будь-яких його проявах, тобто позитивною життєвою установкою. Щоб бути здоровим, треба постійно докладати зусиль і дотримуватися принципів здорового способу життя. Потрібно мати силу волі й тверде бажання досягти цього.

Розглядаючи валеологічну освіту як неперервний процес навчання, виховання та розвитку здоров'я людини, Є. Вайнер вбачає валеологічну культуру результатом такої освіти та розглядає її як сукупність знань, методів і засобів контролю, збереження і розвитку свого здоров'я, а також вміння пропагувати ці знання [7, с. 6].

На думку дослідників Н. Недодатко та І. Конельської [8, с. 115], валеологічна культура особистості є персоніфікованою, індивідуальною якістю життя окремої людини, яка виражається в особистісному позитивному ставленні до здорового способу життя, оточуючого світу, а також в активній та свідомій діяльності щодо пізнання, збереження, перетворення власного здоров'я. Долучилися до розв'язання проблеми формування валеологічної культури дітей і молоді й інші дослідники (М. Гриньова, С. Коренева, Н. П'ясецька та інші). Проблемі формування культури здоров'я присвятили свої праці В. Горащук, Н. Денисенко, С. Кириленко, Р. Лисенко, Л. Паламарчук, С. Свириденко, В. Скумін, І. Соковня-Семенова та інші. Інформативними для нас виявилися напрацювання Г. Кривошеєвої, яка, досліджуючи проблему формування культури здоров'я студентської молоді, приходять до висновку, що культура здоров'я – це «якісне утворення особистості, що виявляється в єдності духовних, біологічних, психологічних і соціальних факторів, що визначають спосіб життя і гуманістичний смисл буття» [9, с. 7].

За визначенням В. Горащука, культура здоров'я є «важливим складовим компонентом загальної культури людини, зумовлений матеріальним і духовним середовищем життєдіяльності суспільства, що виражається в системі цінностей, знань, потреб, умінь і навичок з формування, збереження і зміцнення здоров'я» [10, с. 47]. Окремі аспекти багатогранного й складного процесу розвитку професійної підготовки майбутніх учителів у вищих закладах освіти у сфері збереження та зміцнення здоров'я висвітлено у працях В. Бобрицької, Т. Книш, В. Нестеренко, І. Поташнюк, О. Смакули та інші. Проблема формування валеологічної компетентності в молоді, зокрема студентської, знайшла своє відображення у наукових доробках Л. Карпової, І. Коцана, О. Маджути, А. Міт'яєвої, В. Піщуліна та інших. Так, дослідники В. Нестеренко та Л. Карпова вважають валеологічну компетентність одним з підвидів професійної компетентності вчителя [11; 12]. На думку В. Піщуліна, валеологічна компетентність випускника університету характеризується наявністю знань та вмінь збереження й дотримання здорового способу життя [13, с. 26].

У термінологічний обіг Д. Вороніним введено таке поняття як «здоров'язберігаюча компетентність особистості» [14]. Під нею автор розуміє компетентність у веденні здорового способу життя, «яка є інтегральною, динамічною рисою особистості, що проявляється у здатності організувати та регулювати свою діяльність; адекватно оцінювати свою поведінку, а також вчинки й погляди оточуючих; зберігати та реалізовувати власні позиції у різних, зокрема, несприятливих умовах, виходячи з особисто усвідомлених та засвоєних моральних норм і принципів, а не за рахунок зовнішніх сил; протистояти натиску, протидіяти

впливам, що суперечать внутрішнім установкам, поглядам і переконанням, активно їх перетворювати, самостійно приймати моральні рішення» [14, с. 14].

Висновки. Детальний аналіз спеціальних педагогічних, психологічних та медичних інформаційних джерел показав значне зростання меж застосування валеологічної освіти, яка охоплює суттєві та життєво значущі питання виживання людини, збереження нею здоров'я, існування людини як біологічного виду. Переосмислення предметного поля валеології, необхідність підготовки валеологічно компетентного педагога актуалізується загальною тенденцією погіршення здоров'я всіх суб'єктів освітнього процесу. Валеологічна компетентність педагога – це складова їх життєвої компетентності, яка проявляється в знаннях, цінностях і мотивах, здоров'язберігаючій позиції, діяльності щодо оздоровлення себе і своїх вихованців.

Список джерел:

1. Бароненко В. А. Концептуальний підход к проблеме культуры здоровья / В. А. Бароненко // Валеология. – 2012. – № 3. – С. 74-78.
2. Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Валеология: состояние и перспективы развития / Г. Л. Апанасенко, Л. А. Попова // Журнал АМН України, 2010. – Т. 3. – № 3. – С. 426-436.
3. Байер К., Шейнберг Л. Здоровый образ жизни / К. Байер, Л. Шейнберг. – М.: Мир, 2007. – 368 с.
4. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук: дис. .. д-ра пед. наук: 13.00.04 / Бобрицька В. І. – К., 2009. – 489 с.
5. Брехман И. И. Введение в валеологию – науку о здоровье / И. И. Брехман. – М.: Наука, 2015. – 125 с.
6. Воскобійникова Г. Л. Валеологічна освіта, культура, виховання: перспективив розвитку / Г. Л. Воскобійникова // Рідна школа. – 2016. – № 6. – С. 26-27.
7. Недодатко Н. Г., Конельська І. М. Професіоналізм учителя – запорука його власного здоров'я / Н. Г. Недодатко, І. М. Ко-

нельська // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, квітень, 2016 р. / М-во освіти і науки України, Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна: У 2-х т.: за ред. проф. М. С. Гончаренко. – Харків, 2016. – Т. 2. – С. 114-118.

8. Кривошеєва Г. Л. Формування культури здоров'я студентів університету: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Г. Кривошеєва. – Луганськ, 2013. – 20 с.
9. Горащук В. П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Горащук В. П. – Х., 2014. – 385 с.
10. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Л. Г. Карпова. – Харків, 2015. – 20 с.
11. Нестеренко В. В. Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Нестеренко В. В. – О., 2008. – 229 с.
12. Пищулин В. Г. Модель випускника університета / В. Г. Пищулин // Педагогіка. – 2012. – № 9. – С. 22–27.
13. Воронін Д. Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 / Д. Є. Воронін. – Херсон, 2016. – 20 с.

Іванюшева Наталія. Соціокультурна діяльність сурдопедагога в сучасному навчальному закладі



Перекладач перекладач-дактилолог (жестової мови)
Українського товариства глухих (УТОГ), м. Київ
E-mail: svk5554@gmail.com

© *Іванюшева Наталія, лютий 2019.*

Реалії сучасної системи освіти вимагають наповнення інноваційним змістом місії соціокультурної діяльності педагога, мета якої «...повноцінне залучення дітей з особливими освітніми потребами у навчально-виховний процес – у навчальну діяльність на уроці, у життя класу й школи в позаурочний час завдяки наданню інформації в доступній і зручній формі» [1,2]. Згідно з цим, важливою є переосмислення смислів і цінностей соціокультурної діяльності сурдопедагога спеціальної школи, як зразка для наслідування, авторитету, зокрема, цінностей-цілей, цінностей-взаємин на основі цінностей-засобів. Адже загальновідомо, що цінності втілюють в собі деякі риси, ознаки реальності (справжньої чи уявної), стосовно яких виникає настанова глибокого прийняття й одержимого прагнення їх утілення.

Отже, основний стрижень сучасної соціокультурної діяльності – це гуманістична спрямованість особистості педагога, його професійна мобільність, активність в обміні доступних і зрозумілих засобів передачі знань та іннова-

цій, особиста відповідальність за якість кінцевих результатів своєї праці, налагоджене партнерство з усіма учасниками навчально-виховного процесу, вияв ініціативи щодо поліпшення наявних умов соціокультурного середовища навчального закладу, неперервний професійний саморозвиток і творче самовираження.

Характерними чинниками, що підсилюють мотивацію сучасного вчителя до соціокультурної діяльності можна визнати ототожнення власної індивідуальності з еталоном фахівця, вияв спроможностей жестомовної активності для підвищення самоповаги й самоконцепції та потенціалу кар'єри можливому «професійному Я» (тобто ким і яким він бачить себе в майбутньому). Це належить площині мотивів «розвитку» в царині самовираження, самоствердження й самореалізації [3]. Окрім того, фах сурдопедагога відрізняється від інших професій своєю прихильністю до «ідеалу служіння», «колективної зорієнтованості», «відданості справі» тощо [4].

В аспекті фахової самоідентифікації вчителя, здатного якісно виконувати оновлений спектр функцій соціокультурної діяльності з формування жестомовної комунікативної компетенції (ЖКК), важливим є акт переживання цінностей, значень і смислів двомовної освіти. У психологічній науці це позначається як соціально фіксована настанова, схильність до певної поведінки особистості з іншими людьми [5]. Його базовими компонентами є увага, прийняття й розуміння, що позначають таке поняття, як «толерантність» (з лат. *tolerantia* – терплячість) – особливе ставлення до інших поглядів, вірувань, поведінки, сприйняти їх навіть у тому випадку, якщо вони суперечать світоглядним настановам самого учасника взаємодії. Її пу-

сковим механізмом є знаходження та повага відмінностей між людьми, групами, громадами, культурами та адекватними способами співпраці з ними.

Для сучасного сурдопедагога у його соціокультурній діяльності комунікативна толерантність є збірною характеристикою, від якої залежить позитивний професійний досвід спілкування з нечуючими дітьми в розвитку і без них та з іншими учасниками освітнього процесу. У цьому досвіді виявляється комунікативна культура, цінності, потреби, інтереси, настанови, характер, темперамент, звички та особливості мислення. Отже, місія сучасного педагога немислима без цієї особистісної якості, адже значною мірою визначає його мотиваційну стратегію діяльності, засвідчує рівень психічного здоров'я у вимірах внутрішньої гармонії самоконтролю й самокорекції.

Окреслені позиції дають підстави для виокремлення в структурі готовності сучасного сурдопедагога у соціокультурній діяльності в умовах двомовної освіти основного компонента – покликання, критерії та показники якого репрезентовано у табл. 1.

Як показано в таблиці 1, компонент – покликання вчителя до формування ЖКК в умовах двомовності охоплює фахово-ідентифікаційний, мотиваційно-ціннісний та морально-особистісний критерії.

Таблиця 1. Критерії та показники компонента – покликання готовності вчителя до формування ЖКК в умовах двомовної освіти

Критерії	Показники
Фахово-ідентифікаційний	Доцільність вибору стратегії
	Адекватність ототожнення зі взірцем сучасного фахівця, який досконало володіє УЖМ
	Самовідданість і повага нечуючих як членів лінгвальної спільноти
Мотиваційно-ціннісний	Стійкість мотивації до соціокультурної в умовах двомовності
	Справжність соціокультурної спрямованості
	Абсолютність прийняття цінностей двомовного навчання під час освітнього процесу
Морально-особистісний	Альтруїзм толерантності у взаєминах із суб'єктами освітнього процесу
	Шанобливе ставлення до дітей з обмеженнями в розвитку
	Відповідальність за результати соціокультурної діяльності

Перший із них конкретизують показники доцільності вибору стратегії навчання нечуючих, адекватності ототожнення зі взірцем сучасного фахівця, який досконало володіє УЖМ, самовідданості служінню ідеалам двомовної освіти; другий - стійкості мотивації до діяльності в умовах двомовності, справжності соціокультурної спрямованості, абсолютності прийняття цінностей двомовного навчання під час освітнього процесу; третій – альтруїзму толерантності у взаєминах із суб'єктами, гуманізм ставлення до нечуючих дітей та відповідальності за результати професійної діяльності.

Список джерел:

1. Іванюшева Н.В., Кульбіда С.В. (2013). Особливості застосування двомовних програм як інструмент збереження мови лінгвістичної меншини : Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови : зб. наук. праць : Вип. 4. Частина 4. – Кіровоград, Імекс-ЛТД, 2013. – 25 -33. Режим доступу <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>

2. Кульбіда С.В. Філософські підходи теоретико-методологічної бази спеціальної освіти: джерела розвитку нечуючої особистості / С.В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 7. – С. 175 – 196. Режим доступу <http://lib.iitta.gov.ua/1983>
3. Малинович Л.М. (2009). Наступність в роботі дошкільного закладу і школи. Лариса Малинович. Зб. матер. Всеукраїнських Х ювілейних читань з проблеми «Сурдопедагогічна наука як складова Європейської цивілізації», 27 травня 2009 р., – К., С. 74–81.
4. Кульбіда С.В. (2017). Компетентнісний підхід у підготовці сурдопедагогічних кадрів. С. Кульбіда. Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів: зб. наук. праць за матеріалами I міжнародній інтернет-конференції, 26 жовтня 2017 р. / відп. ред. В.В. Макарчук. – Умань : ФОП , 2017. - С. 122 — 124. Режим доступу <http://lib.iitta.gov.ua/709507/>
5. Kulbida S. (2018). Itroduction features of bilingual Education of deaf People in Ukraine // - Освіта впродовж життя: соціальні запити, сучасні виклики та пріоритети в реалізації: матеріали конференції. - Київ, 22 березня 2018 року. – К., 2018. – С. 140 -150. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/710550/>

Лозинський Олег. Авторська експрес-діагностична методи- ка «Ідеальний лідер» для соціально-психологічної діагностики



Керівник громадської організації «Львівський аналітичний дім».

E-mail: lviv-forum@ukr.net

© Лозинський Олег, лютий 2019.

У статті представлено теоретичне обґрунтування, а також повний комплект експрес-діагностичної методики «Ідеальний лідер» - стимульний матеріал, ключі, керівництво для її застосування. Діагностична методика розроблена автором статті у 1997 р. на структуралістичних засадах неофрейдизму і застосовується для діагностики індивідуальних соціальних установок особистості, а також соціальних установок соціальних груп. Методику з успіхом можна використовувати: а) для індивідуальної роботи з клієнтами; б) у сімейній консультації для виявлення латентних конфліктогенів; в) у профвідборі з метою формування психологічно сумісних колективів; г) в організаційній психології для корекції стилю управління чи зміни організаційної культури виробничого колективу; д) для соціологічних досліджень. Її можна застосовувати для діагностики осіб підліткового, юнацького віку та громадян віком до 45 років.

Ключові слова: соціальні установки (уявлення, очікування), трансакційна ідентичність особистості, референтні архетипні інтеракції.

Lozynskyi Oleg. Author's express diagnostic technique "Ideal leader" for socio-psychological diagnostics. The

article presents a theoretical substantiation, as well as a complete set of express diagnostic techniques "Ideal leader" - stimulating material, keys, guidelines for its application. The diagnostic technique was developed by the author of the article in 1997 on the structuralist principles of neo-Freudianism and is used for the diagnosis of individual social attitudes of the individual, as well as social attitudes of social groups. The method can be successfully used: a) for individual work with clients; b) in family counseling to reveal latent causes of conflicts; c) in a professional election in order to form psychologically compatible teams; d) in organizational psychology for correcting the style of management or changing the organizational culture of the production team; e) for sociological research. It can be used to diagnose adolescent, adolescents and citizens under the age of 45.

Key words: social attitudes (representations, expectations), transactional identity of the person, reference archetypical interactions.

Постановка проблеми. Соціальна психологія потребує розробки нових діагностичних засобів для проведення емпіричних досліджень. Нерідко доводиться відмовлятися від дослідження актуальних проблем і тем, оскільки немає готових вітчизняних або зарубіжних діагностичних інструментів для збору емпіричних даних. Низка відомих діагностичних методик, на жаль, є морально застарілі, не відображають швидких соціальних змін, оперують неадекватною лексикою.

Мета нашої статті полягає в представленні експрес-діагностичної методики «Ідеальний лідер» для дослідження соціальних установок особистості та членів соціальних груп, що була розроблена у 1997 р. й перевірялась на валідність впродовж наступних років [1; 2].

Аналіз досліджень з даної тематики. Під час конст-

рування нових тестів існує усталений алгоритм їх перевірки та впровадження [3; 4]:

- Організаційний етап: планування та формування попередніх характеристик тесту, встановлення головних джерел валідності.
- Змістовний етап: визначення початкового теоретичного концепту, формування репрезентативної вибірки, опис ключової феноменології.
- Підготовчий етап: розробка окремих тверджень (запитань), професійне редагування тверджень, створення банку тверджень; компонування структури тесту, збирання тверджень у пробний варіант тесту (запитальник) згідно його структури.
- Дослідницький етап: емпірична апробація пробного варіанту тесту (запитальника) на пілотній вибірці, відсів та переформулювання окремих тверджень, перевірка внутрішньої узгодженості і дискримінативності шкал, повторна пілотна апробація тесту (при потребі); уточнення процедури анкетування (тривалості, умов тестування), розробка інструкцій, затвердження робочої версії тесту (запитальника); перевірка надійності та валідності тесту.
- Стандартизаційний етап: масові анкетування для стандартизації, формування вибірки для стандартизації, стандартизація тесту (запитальника) для різних груп респондентів, розробка «норм» для різних категорій респондентів.
- Інтерпретаційний етап: розробка інтерпретації і діагностичних звітів, опис алгоритму обробки, аналізу, інтерпретації результатів, розробка критеріїв для діагностичних висновків.
- Технічний етап: підготовка детальної інформації про ре-

зультати, що отримані на кожному з етапів розробки тесту, юридичне оформлення авторського права на тест, сертифікація діагностичної методики.

- Експлуатаційний етап: перевірка основних психометричних характеристик тесту (запитальника) іншими дослідниками, перевірка валідності (зокрема конструктивної).

Виклад основного матеріалу. Діагностична експрес-методика «Ідеальний лідер» розроблена на структуралістичних засадах теорії особистості З. Фрейда, аналітичної психології К.-Г. Юнга, теорії установок М. Узнадзе, теорії соціальної природи ідентичності особистості Дж. Г. Міда, транзакційного аналізу Е. Берна.

Методика «Ідеальний лідер» є проєктивною. Досліджуваній людині пропонують із запропонованих характеристик вибрати ті, які, на її думку потрібні для лідера – ідеального, бажаного «Іншого». При цьому досліджувана особистість творить образ значущого партнера, висловлює власні побажання щодо його індивідуальних рис, соціальної поведінки, ціннісних пріоритетів.

З огляду на це явним об'єктом дослідження є стороння особа – лідер (див рис. 1). Це може бути реальна людина, чи вигаданий, уявний персонаж (як от кіногерой).

Пропозиція досліджуваній особистості давати характеристику сторонньої людини (лідера) знімає ризики подачі соціально бажаних відповідей, як це спостерігається в багатьох тестах, в яких особистість змушена характеризувати власні якості, при цьому нерідко «прикрашає» себе, через що вимагається введення шкали брехні.

Проєктивність дослідницької процедури, а також анонімність тестування позитивно впливає на валідність методики «Ідеальний лідер».

Слід водночас зазначити, що методика «Ідеальний лідер» дає коректні діагностичні результати під час діагностування людей підліткового та юнацького віку, молоді до 35 років, зрілих людей до 40-45 років. У більш зрілих людей змінюються соціальні вимоги, а тому методика стає неприйнятною для їх діагностування.

Витворений у процесі роботи над методикою образ «значущого Іншого» не є відірваним від людини, яка його формує. Відоме прислів'я стверджує: «скажи хто твій друг, і я скажу хто ти» - на цьому принципі побудована експрес-методика «Ідеальний лідер».

Образ бажаного «лідера» конструюється з огляду на ідентичність та індивідуальні ціннісні орієнтації інтерв'юера. Завдяки проєкціям індивідуальних схильностей на зовнішній об'єкт (лідера) особа реалізує «принцип задоволення», наділяючи «Іншого» такими рисами та якостями, що інтерпретуються нею як «цінність». Внаслідок такого експерименту досліджувана особистість і фантомна фігура стають взаємопов'язаними, зумовлюючи характеристики одне одного. З огляду на це методика «Ідеальний лідер» дозволяє досліджувати також приховані об'єкти – *транзакційну ідентичність досліджуваної особистості*, а також її *інтеракцію з «бажаним Іншим»* (2, 3).

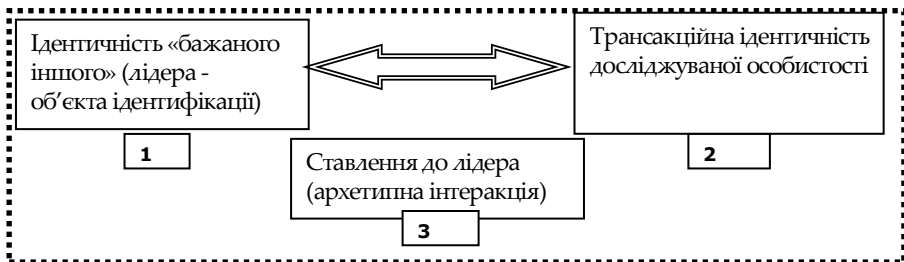


Рис. 1. Об'єкти, які досліджуються методикою «Ідеальний лідер»

Методика «Ідеальний лідер» оперує декількома новими

ПОНЯТТЯМИ.

Трансакційна ідентичність – спонтанне ототожнення особистості з рольовими, ціннісними, поведінковими характеристиками одного із комплексів «Я»: «Ід», «Его», «Супер-его». Трансакційна ідентичність виникає внаслідок регресії особистості до певного архетипного образу (К.-Г. Юнг). Наприклад, в стані переляку, стресу, скрутних життєвих обставин людина відчуває себе безпомічною (перед кривдником, непереборними обставинами) і присуті ототожнює себе з рольовою позицією (архетипом) «дитини», безпомічної «жертви» й наперед психологічно капітулює, прирікаючи себе за поразку, підневільне становище.

На рис. 2 представлено аналоги трансакційної ідентичності в теоріях З.Фрейда (Ід, Его, Супер-его), Е.Берна («дитина», «дорослий», «батько»), а також умовні позначення, які використовуються в нашій методиці (М, В, І, А).

«Супер-его»	«Батько», «Авторитет»	В (батьківський «авторитет»)	М (материнський «авторитет»)
«Его»	«Дорослий»	І	
«Ід»	«Дитина»	А	

З.Фрейд

Е.Берн

Методика «Ідеальний лідер»

Рис. 2. Відповідники умовних позначень методики «Ідеальний лідер» в теоріях З.Фрейда та Е.Берна

Архетипні інтеракції – успадковані сценарії соціальної взаємодії, які латентно присутні у підсвідомості людей, впливають на їх сприймання, мислення, поведінку. Між рольовими позиціями, які займають під час спілкування люди, є наперед визначені типові способи взаємодії. Відтворення архетипних інтеракцій (стереотипних способів взаємодії) є необхідною умовою соціального розуміння людей, оскільки вони дають комунікантам можливість прогнозувати ким є «партнер», яку роль він відводить для

«мене», що можна очікувати від нього в тих чи інших обставинах. З іншого боку, стереотипне і неусвідомлене реагування особи на різноманітні життєві виклики винятково в межах типових ментальних алгоритмів робить її повністю передбачуваною, підневільною, нездатною творчо розв'язувати нові життєві ситуації. Наприклад, начальник грубо кричить на підлеглого, сподіваючись емоційно принизити і залякати його. Однак особистість може відповісти не з позиції переляканого і залежного підлеглого, а, розуміючи його маніпуляцію, може зробити вид, що не помічає цих брутальних випадів начальника, або може в спокійно без слів покинути місце інциденту.

Теоретично виявлено 32 архетипні інтеракції – можливі сценарії взаємодії людини з «Іншою» людиною (з різних рольових позицій), що сприймається або як «неворожий Інший», або як «чужий, ворожий Інший» [5].

Референтні архетипні інтеракції – це чотири бажані способи взаємодії особистості з «Іншим» (вказані на рис. 3 чорними стрілками).

Домінантні архетипні інтеракції – окремі сценарії соціальної взаємодії, що діагностуються завдяки методиці «Ідеальний лідер» й отримали в індивідуальному досвіді особистості найбільшу актуалізацію. Такі способи соціальної взаємодії виявляються у стресогенних ситуаціях – при дефіциті ресурсів для прийняття ефективних рішень.

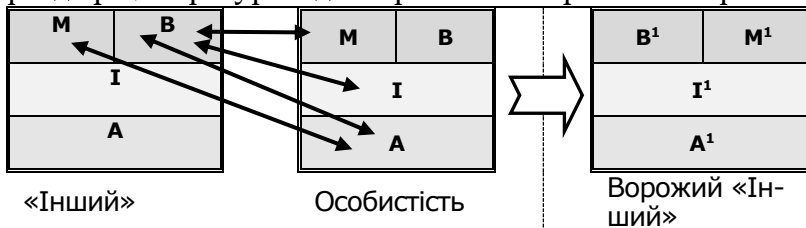


Рис. 3. Референтні архетипні інтеракції з «Іншим»

Емпіричні дослідження з допомогою експрес-діагностичної методики «Ідеальний лідер» виявили, що більшість людей обирає в різноманітних ситуаціях різні типи взаємовідносин з «Іншим», часом наполягають на рівноправних стосунках, часом бажають змагатись з «Іншим», деколи потребують допомоги, в окремих випадках очікують від «Іншого» неймовірного, «дива».

Нижче подаємо текст методики «Ідеальний лідер», її ключі, бланки для відповідей, інтерпретацію результатів, інструкцію для користування.

ТЕКСТ МЕТОДИКИ

Із запропонованих тверджень виберіть і зафіксуйте у бланку відповідей, які повинні бути притаманні лідеріві.

1	A	У його присутності (думаючи про нього) відступають усякі хвилювання
	Б	Його присутність додає енергії
	В	Співпраця з ним активізує приховані здібності
2	A	Він чітко схоплює цілі та не дає схитнути на манівці
	Б	Миттєво оцінює ситуацію і енергійно координує спільні дії
	В	Він здатний вловити всі тонкощі перебігу подій
3	A	Він заради справи здатний поступитись власними інтересами
	Б	Разом з ним забуваєш про особисті інтереси
	В	Заради справи не шкодує часу на самовдосконалення
4	A	Його приклад додає сил попри все залишатись людським
	Б	Приваблює чіткою позицією з багатьох питань навколишнього життя, рішучістю та активністю
	В	Заохочує розвивати і реалізувати власні здібності
5	A	Я знаю, що він ніколи не підведе
	Б	Мене активізує відчуття причетності до спільної справи
	В	Співпраця економить час і сили для досягнення важливих справ, цілей
6	A	Він не вимагатиме від мене того, що вище від моїх сил
	Б	З ним у небезпечній ситуації зможу зробити те, чого вимагатиме від мене сумління та обов'язок
	В	У скрутних обставинах з ним зможемо віднайти найдоцільніше рішення
7	A	Його товариство створює атмосферу захищеності, емоційного комфорту
	Б	Його присутність мимоволі активізує, окрилює, організовує
	В	Його відсутність не впливає суттєво на результати моєї праці
8	A	Коли виникне проблема, він виявить щире співчуття і допомогу
	Б	Будь-яку проблему вдасться розв'язати, якщо звернутись до нього
	В	Обговорення проблем – звичний стан співпраці
9	A	Хороші стосунки вважає ціллю співпраці
	Б	Добрі взаємини сприймає першою сходинкою до успіху
	В	Він не байдужий до того, які стосунки складаються в колективі
10	A	Радий усім, хто прагне працювати разом
	Б	Оточує себе сильними особистостями, однодумцям
	В	Дбає про високий рівень усього колективу
11	A	Вміє так сказати завдання, що хочеться виконати
	Б	Коли необхідно – вимогливий, може дати розпорядження або наказ
	В	Висловлює завдання, попередньо обговоривши проблему з виконавцем

12	A	Його знання, життєвий досвід, широта погляду не залишають байдужими
	Б	З питань, в яких недостатньо обізнаний, надолужує брак знань самостійно
	В	Якщо він недостатньо компетентний у деяких питаннях то не боїться показати це і звертається за порадою до партнерів
13	A	У критичних ситуаціях бере всю відповідальність на себе
	Б	Несподіваних ситуацій для нього не існує
	В	За спільну справу кожен у колективі несе частину відповідальності
14	A	Його зауваження рідко бувають несправедливими
	Б	Самокритичний, завжди стежить за своїми словами і вчинками
	В	На критику не ображається, прислухається до неї
15	A	Управління здійснює за допомогою команди заступників
	Б	Вчасно завантажує колег проблемами, які слід розв'язати
	В	Кожний у колективі знає обсяг власної роботи, сам планує її з попередньо погодженої програми
16	A	Подбає, щоб вирішення справи не обернулось шкодою для колег
	Б	Прагне, аби справа поєднала усіх в єдиний міцний колектив
	В	Сприяє, щоб колеги працювали індивідуально і знайшли в роботі можливість самоствердитись
17	A	Не схильний демонструвати свій особливий статус у колективі
	Б	Власне положення підтверджує компетентністю
	В	Захоплено займається справою, не зважаючи, що про нього говорять, як оцінюють
18	A	Як лідер організації прагне з неприятелів робити союзників
	Б	Компроміси можливі лише в питаннях, які не стосуються життєвих інтересів людей, суспільних груп, яких презентує
	В	Організація в його особі не шукає ворогів, а прагне знайти своє місце в загальному спектрі суспільних рухів, виконувати певну частину практичної роботи
Він вважає:		
19	A	Мистецтво політики – це вміння робити так, щоб кожному вигідно було ставати добродійним (Гельвецій)
	Б	Слова хвилюють, а вчинки ведуть за собою (Антична мудрість)
	В	Керування – це самовдосконалення. Хто ж не посміє виправитись, коли не очистились ви самі (Конфу-цзи)
Він керується думкою:		
20	A	Не будь слугою одного або небагатьох. Стаючи слугою усіх ти станеш другом усіх (Ціцерон)
	Б	Благородна і сильна людина не боїться ворогів, зате остерігається друзів (Акутагава Рюноске)
	В	Благородний муж відає лише обов'язок, низький – лише вигоду (Конфу-цзи)

Ключі методики

Ключ I

A	Б
A – M	I – B

Ключ II

A	Б
A – B	I – B

Ключ III

A	Б
A – M	A – B

	A	Б	В
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			

	A	Б	В
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			

	A	Б	В
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			

Таблиця стнів 1

Сирі бали	Стени
1	1,7
2	3,3
3	5,0
4	6,7
5	8,3
6	10,0

Таблиця стнів 2

Сирі бали	Стени
1	2,5
2	5,0
3	7,5
4	10,0

Затоновані прямокутники вирізають у вигляді «віконечок»

Таблиця відсотків 1

Стени	%	Стени	%	Стени	%
1	4	8	32	15	60
2	8	9	36	16	64
3	12	10	40	17	68
4	16	11	44	18	72
5	20	12	48	19	76
6	24	13	52	20	80
7	28	14	56		

Таблиця відсотків 2

Стени	%	Стени	%	Стени	%	Стени	%	Стени	%
1	3	7	19	13	34	19	51	25	67
2	5	8	21	14	37	20	53	26	69
3	8	9	24	15	40	21	56	27	72
4	11	10	27	16	43	22	59	28	74
5	13	11	29	17	45	23	61	29	77
6	16	12	32	18	48	24	64	30	80

Бланк відповідей	Бланк відповідей	Бланк відповідей																																																																																																																																																																																																																																																												
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 50%;">стать</th> <th style="width: 50%;">вік</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	стать	вік					<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 50%;">стать</th> <th style="width: 50%;">вік</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	стать	вік					<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 50%;">стать</th> <th style="width: 50%;">вік</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	стать	вік																																																																																																																																																																																																																																														
стать	вік																																																																																																																																																																																																																																																													
стать	вік																																																																																																																																																																																																																																																													
стать	вік																																																																																																																																																																																																																																																													
<i>Таблиця відповідей</i>	<i>Таблиця відповідей</i>	<i>Таблиця відповідей</i>																																																																																																																																																																																																																																																												
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th> </th> <th style="width: 25%;">А</th> <th style="width: 25%;">Б</th> <th style="width: 25%;">В</th> </tr> <tr><td>1</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>2</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>3</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>4</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>5</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>6</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>7</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>8</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>9</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>10</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>11</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>12</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>13</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>14</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>15</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>16</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>17</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>18</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>19</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>20</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </table>		А	Б	В	1				2				3				4				5				6				7				8				9				10				11				12				13				14				15				16				17				18				19				20				<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th> </th> <th style="width: 25%;">А</th> <th style="width: 25%;">Б</th> <th style="width: 25%;">В</th> </tr> <tr><td>1</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>2</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>3</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>4</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>5</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>6</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>7</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>8</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>9</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>10</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>11</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>12</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>13</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>14</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>15</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>16</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>17</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>18</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>19</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>20</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </table>		А	Б	В	1				2				3				4				5				6				7				8				9				10				11				12				13				14				15				16				17				18				19				20				<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th> </th> <th style="width: 25%;">А</th> <th style="width: 25%;">Б</th> <th style="width: 25%;">В</th> </tr> <tr><td>1</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>2</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>3</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>4</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>5</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>6</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>7</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>8</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>9</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>10</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>11</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>12</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>13</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>14</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>15</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>16</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>17</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>18</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>19</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td>20</td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </table>		А	Б	В	1				2				3				4				5				6				7				8				9				10				11				12				13				14				15				16				17				18				19				20			
	А	Б	В																																																																																																																																																																																																																																																											
1																																																																																																																																																																																																																																																														
2																																																																																																																																																																																																																																																														
3																																																																																																																																																																																																																																																														
4																																																																																																																																																																																																																																																														
5																																																																																																																																																																																																																																																														
6																																																																																																																																																																																																																																																														
7																																																																																																																																																																																																																																																														
8																																																																																																																																																																																																																																																														
9																																																																																																																																																																																																																																																														
10																																																																																																																																																																																																																																																														
11																																																																																																																																																																																																																																																														
12																																																																																																																																																																																																																																																														
13																																																																																																																																																																																																																																																														
14																																																																																																																																																																																																																																																														
15																																																																																																																																																																																																																																																														
16																																																																																																																																																																																																																																																														
17																																																																																																																																																																																																																																																														
18																																																																																																																																																																																																																																																														
19																																																																																																																																																																																																																																																														
20																																																																																																																																																																																																																																																														
	А	Б	В																																																																																																																																																																																																																																																											
1																																																																																																																																																																																																																																																														
2																																																																																																																																																																																																																																																														
3																																																																																																																																																																																																																																																														
4																																																																																																																																																																																																																																																														
5																																																																																																																																																																																																																																																														
6																																																																																																																																																																																																																																																														
7																																																																																																																																																																																																																																																														
8																																																																																																																																																																																																																																																														
9																																																																																																																																																																																																																																																														
10																																																																																																																																																																																																																																																														
11																																																																																																																																																																																																																																																														
12																																																																																																																																																																																																																																																														
13																																																																																																																																																																																																																																																														
14																																																																																																																																																																																																																																																														
15																																																																																																																																																																																																																																																														
16																																																																																																																																																																																																																																																														
17																																																																																																																																																																																																																																																														
18																																																																																																																																																																																																																																																														
19																																																																																																																																																																																																																																																														
20																																																																																																																																																																																																																																																														
	А	Б	В																																																																																																																																																																																																																																																											
1																																																																																																																																																																																																																																																														
2																																																																																																																																																																																																																																																														
3																																																																																																																																																																																																																																																														
4																																																																																																																																																																																																																																																														
5																																																																																																																																																																																																																																																														
6																																																																																																																																																																																																																																																														
7																																																																																																																																																																																																																																																														
8																																																																																																																																																																																																																																																														
9																																																																																																																																																																																																																																																														
10																																																																																																																																																																																																																																																														
11																																																																																																																																																																																																																																																														
12																																																																																																																																																																																																																																																														
13																																																																																																																																																																																																																																																														
14																																																																																																																																																																																																																																																														
15																																																																																																																																																																																																																																																														
16																																																																																																																																																																																																																																																														
17																																																																																																																																																																																																																																																														
18																																																																																																																																																																																																																																																														
19																																																																																																																																																																																																																																																														
20																																																																																																																																																																																																																																																														
<i>Таблиця результатів 1</i>	<i>Таблиця результатів 1</i>	<i>Таблиця результатів 1</i>																																																																																																																																																																																																																																																												
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th rowspan="2" style="width: 15%;">I</th> <th style="width: 25%;">А-М</th> <th style="width: 25%;">I-B</th> <th style="width: 35%;">М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <th rowspan="2">II</th> <th>А-В</th> <th>I-B</th> <th>М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <th rowspan="2">III</th> <th>А-М</th> <th>А-В</th> <th>М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	I	А-М	I-B	М-В				II	А-В	I-B	М-В				III	А-М	А-В	М-В				<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th rowspan="2" style="width: 15%;">I</th> <th style="width: 25%;">А-М</th> <th style="width: 25%;">I-B</th> <th style="width: 35%;">М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <th rowspan="2">II</th> <th>А-В</th> <th>I-B</th> <th>М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <th rowspan="2">III</th> <th>А-М</th> <th>А-В</th> <th>М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	I	А-М	I-B	М-В				II	А-В	I-B	М-В				III	А-М	А-В	М-В				<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th rowspan="2" style="width: 15%;">I</th> <th style="width: 25%;">А-М</th> <th style="width: 25%;">I-B</th> <th style="width: 35%;">М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <th rowspan="2">II</th> <th>А-В</th> <th>I-B</th> <th>М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> <tr> <th rowspan="2">III</th> <th>А-М</th> <th>А-В</th> <th>М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	I	А-М	I-B	М-В				II	А-В	I-B	М-В				III	А-М	А-В	М-В																																																																																																																																																																																																
I		А-М	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																										
II	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
III	А-М	А-В	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
I	А-М	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
II	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
III	А-М	А-В	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
I	А-М	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
II	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
III	А-М	А-В	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
<i>Таблиця результатів 2</i>	<i>Таблиця результатів 2</i>	<i>Таблиця результатів 2</i>																																																																																																																																																																																																																																																												
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 25%;">А-М</th> <th style="width: 25%;">А-В</th> <th style="width: 25%;">I-B</th> <th style="width: 25%;">М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	А-М	А-В	I-B	М-В					<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 25%;">А-М</th> <th style="width: 25%;">А-В</th> <th style="width: 25%;">I-B</th> <th style="width: 25%;">М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	А-М	А-В	I-B	М-В					<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 25%;">А-М</th> <th style="width: 25%;">А-В</th> <th style="width: 25%;">I-B</th> <th style="width: 25%;">М-В</th> </tr> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </table>	А-М	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																								
А-М	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
А-М	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											
А-М	А-В	I-B	М-В																																																																																																																																																																																																																																																											

Рис. 4. Бланки відповідей методики «Ідеальний лідер»
(для трьох людей)

Процедура роботи з експрес-діагностичною методикою «Ідеальний лідер». Діагностованим людям роздають текст методики і бланк відповідей. Дослідник наголошує, що процедура тестування є анонімною, а тому не можна в бланку писати свого прізвища. Дослідник також звертає увагу, що досліджувані розглядатимуть 20 ситуацій (рядки таблиці відповідей від 1-го до 20-го), кожна з яких має три варіанти відповідей (стовпці А, Б, В). Пропонують спочатку прочитати інструкцію. Після цього просять уважно ознайомитись з кожною з наведених ситуацій, проставляючи в таблицю відповідей позначки у клітинки відповідних рядків і стовпців. Слід обирати такий варіант, який найбільшою мірою влаштовує досліджуваного.

Самостійна робота триває 10-15 хвилин. Після завершення роботи дослідник може запропонувати досліджуваним нагорі в бланку вказати свої стать і вік, а також написати якийсь власний *псевдонім* – комбінацію цифр або букв – щоб лише досліджувані могли знайти свої бланки з отриманими результатами і довідатись на основі числових даних цієї методики важливу інформацію про себе, власні соціально-психологічні особливості.

Крок 1. Щоб отримати числові результати на заповнений бланк відповідей почергово накладаємо Ключі методики: Ключ I, Ключ II, Ключ III, ретельно суміщаючи рядки та стовпці Ключів та Бланку відповідей.

В кожному ключі слід гострим лезом акуратно вирізати темні клітинки – «віконечка». Крізь ці «віконечка» трьох Ключів в колонках А і Б підраховуємо кількість видимих позначок – це «сирі бали».

Крок 2. Отримані «сирі бали» переводимо у стени, а ре-

зультати фіксуємо у *Таблиці результатів 1*, що знаходиться на бланку відповідей (див. рис. 5).

Результати («сирі бали»), отримані за допомогою Ключа I, фіксують без змін у віконечках (А-М, І-В) у рядку I у *Таблиці результатів 1*. Тут кожна позначка у бланку відповідей, яка потрапила у вирізане «віконце», дорівнює 1 стену.

I	A-M	I-B	M-B
II	A-B	I-B	M-B
III	A-M	A-B	M-B

Рис.5.

Результати, отримані за допомогою Ключа II, переводять з «сирих балів» у «стени» за допомогою *Таблиці стенів 1* (знаходиться під Ключем II) і фіксують у віконечках (А-В, І-В) у рядку II у *Таблиці результатів 1*. Тут кожна позначка у бланку відповідей, яка потрапила у вирізане «віконце», дорівнює 1,7 стенів.

Результати, отримані за допомогою Ключа III, переводять з «сирих» у «стени» за допомогою *Таблиці стенів 2* (знаходиться під Ключем III) і фіксують у віконечках (А-М, А-В) у рядку III у *Таблиці результатів 1*. Тут кожна позначка у бланку відповідей, яка потрапила у вирізане «віконце», дорівнює 2,5 стени.

Внаслідок цієї процедури в *Таблиці результатів 1* заповненими стають усі клітинки, крім трьох крайніх правих з позначкою «М-В».

Крок 3. «Стенове» значення у віконечках «М-В» у *Таблиці результатів 1* отримують наступним чином: сума трьох цифр кожного рядка має скласти 10. Іншими словами значення «М-В» дорівнює:

I. «М-В» = 10 – («А-М» + «І-В»).

II. «М-В» = 10 – («А-В» + «І-В»).

III. «М-В» = 10 – («А-М» + «А-В»).

Усі проміжні підрахунки завершені і нам залишається лише на їх основі знайти чотири числові значення, які є остаточними результатами цієї методики.

Крок 4. У Таблиці результатів 2 фіксують остаточні результати у відсотках (див. рис. 6). Ці чотири остаточні цифрові результати (у %) визначають значущість референтних архетипних інтеракцій для досліджуваної особистості.

A-M	A-B	I-B	M-B

Рис.6.

Сума цих чотирьох цифр має скласти 100% (плюс, мінус 8%). Відхилення значніші за 10–15% вказують на помилки в попередніх підрахунках.

Щоб отримати ці остаточні результати слід уважно перевести отримані «стени» у «відсотки» за допомогою Таблиці відсотків 1, Таблиці відсотків 2 (знаходиться внизу бланку Ключів).

Остаточний результат «А-М» отримують як це представлено на рис. 7: «А-М» = (суму X+Y слід перевести у відсотки за допомогою Таблиці відсотків 1).

I	A-M	I-B	M-B
	X		
II	A-B	I-B	M-B
III	A-M	A-B	M-B
	Y		

Рис.7.

Остаточний результат «А-В» отримують як це представлено на рис. 8: «А-В» = (суму Z+K слід перевести у відсотки за допомогою Таблиці відсотків 1).

Таблиця результатів 1

I	A-M	I-B	M-B
II	A-B	I-B	M-B
	Z		
III	A-M	A-B	M-B
		K	

Рис.8.

Остаточний результат «А-М» отримують як це представлено на рис. 9: «I-B» = (суму R+W слід перевести у відсотки за допомогою *Таблиці відсотків 1*).

Таблиця результатів 1

I	A-M	I-B	M-B
		R	
II	A-B	I-B	M-B
		W	
III	A-M	A-B	M-B

Рис.9.

Остаточний результат «М-В» отримують як це представлено на рис. 10: «М-В» = (суму D+F+G слід перевести у відсотки за допомогою *Таблиці відсотків 2*).

Таблиця результатів 1

I	A-M	I-B	M-B
			D
II	A-B	I-B	M-B
			F
III	A-M	A-B	M-B
			G

Рис.10.

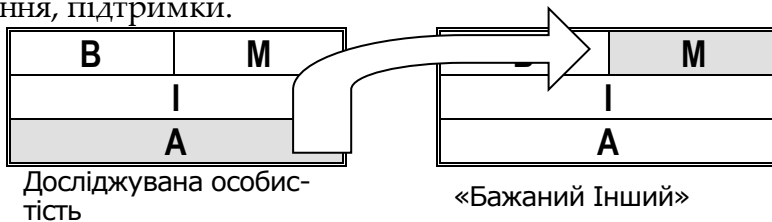
Отримавши остаточні значення архетипних інтеракцій у відсотках, фіксуємо їх у бланку відповідей в *Таблиці результатів 2* (рис. 6).

Інтерпретація результатів експрес-діагностичної методики «Ідеальний лідер». Кількісний та якісний аналіз результатів тестування за допомогою методики «Ідеальний лідер» дозволяє виявити ті архетипні інтеракції особистості, в яких вона обирає для себе найбільш «притаманну» рольову позицію. Домінантною вважають ту архетипну інтеракцію (спосіб взаємодії з іншими людьми), що отримала у досліджуваної особистості 30% і біль-

ше.

Подаємо інтерпретацію 4-х референтних архетипних інтеракцій – сценаріїв взаємодії, які досліджуються цією експрес-методикою.

Інтеракція «А–М»: досліджувана особистість очікує допомоги від «Іншого». Якщо в особистості домінує сценарій «А – М» (результат 30% і більше) – це означає, що досліджувана особистість перебуває в стані невпевненості, стресу, або тривоги, а тому потребує емпатійного ставлення, підтримки.

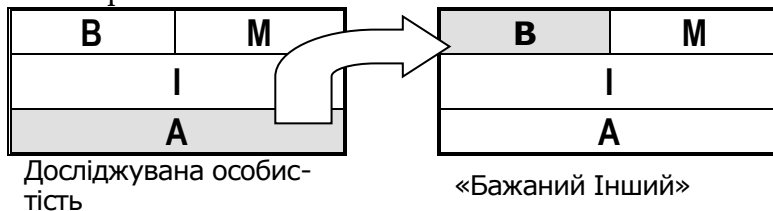


Сценарій «А–М» передбачає дбайливого, м'якосердного «лідера», з огляду на це лідер в своїй поведінці має бути схожий на турботливу «матір».

Досліджувана особистість з такою соціальною установкою перебуває в рольовій позиції «дитини», очікує допомоги, опіки, емпатії, зосереджена на собі та найближчому соціальному оточенні, виявляє товариськість, комунікабельність, комфортно почувається в колективі, не претендує на владу, може поводитись надто прямолінійно та інфантильно.

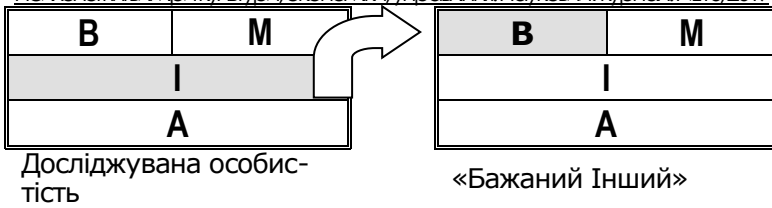
Інтеракція «А – В»: досліджувана особистість пране взаємодіяти з харизматичним «Іншим». Якщо в досліджуваній особистості домінує сценарій «А – В» (результат 30% і більше) – це означає, що вона потребує цілеспрямованого, владного, високомайстерного, харизматичного «Іншого» - лідера, що в своїй поведінці має бути схожим

на неконтрольованого «Батька».



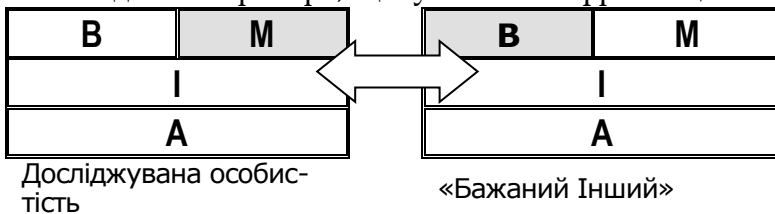
Особистість займає рольову позицію «дитини», є некофліктною, схильна уникати відповідальності, захоплюється «лідером» і відчуває невпевненість, страх перед його персоною. Суперечливі мотиви («бажання впливати на оточуючих людей» і «відчуття неспроможності це здійснити») тримають особу в психологічній напрузі. Особистість з такою установкою через брак упевненості в собі, низьку загальну інтернальність проєктує особисті нереалізовані соціальні бажання на «лідера», переживає благоговіння щодо нього. Прикладом актуалізації такого типу соціальної установки є споглядальна поведінка уболівальників спортивних змагань, фанів відомих музичних гуртів, кіноглядачів (передовсім жанру фільмів-дії - бойовиків, порнофільмів, супер-геройських фільмів; а також жанру фільмів-зустрічей з неймовірним - фільмів-жахів, фентезі).

Інтерація «І – В»: досліджувана особистість потребує змагання з «Іншим». Якщо в особистості домінує сценарій «І – В» (результат 30% і більше) – це означає, що особистість прагне змагатись з «Іншим» - владним, компетентним, налаштованим на досягнення результату. Досліджувана особистість займає рольову позицію «дорослого» і прагне постійно випробовувати «лідера» на міцність, змагаючись з ним. Поведінка особистості з такою установкою дещо парадоксальна: вона самовпевнена, з посередніми самоконтролем та радикалізмом.



Потреба у владному, ефективному лідерстві «Іншого» мотивується потребою у досягненні чітко окреслених прагматичних цілей. Прикладом актуалізації такого типу соціальної установки є навчання зацікавлених у саморозвитку студентів в університетах, де викладачі (щоб зберігати авторитет) мають витримувати інтелектуальну та професійну конкуренцію зі студентами.

Інтерація «М – В»: очікування рівноправних стосунків з «Іншим». Якщо в досліджуваній особистості домінує сценарій «М – В» (результат 30% і більше) – це означає, що вона ідентифікує себе з «авторитетною», лідерською роллювою позицією (позиція «Батька» в концепції Е.Берна), тому розраховує на рівноправний статус, паритетні стосунки з «Іншим» - владним і компетентним лідером, який залишає простір для проникливого, далекоглядного партнера, що уникає конфронтації.



Людина з такою настановою створює передумови, аби не підпасти під вплив інших людей (формальних лідерів), прагне зберегти особисту незалежність, розраховує винятково на власні сили та здібності, критично сприймає спроби підпорядкувати її зовнішнім авторитетам. Такі

люди виявляють поступливість у не надто суттєвих питаннях, що може створювали враження, начебто особа є конформістом. Однак там, де справа загрожуватиме її свободі чи суперечитиме її переконанням, її поведінка радикально змінюється на жорсткий спротив та готовність до відкритого конфлікту. Зовнішня м'якість тут є ілюзорною і приховує психологічну консолідованість. Відчуття особистої свободи таких осіб робить проблемним намагання підпорядкувати їх чийсь владі. Люди з такою установкою проявляють активність у створенні середовища, де б могли проявитись їх лідерські здібності.

Слід зазначити, що нерідко більше 30% отримують два чи три описані типи взаємодії з «Іншим»: наприклад, є прагнення рівноправності у стосунках («М-В»), а також прагнення конкурувати («І-В»).

Все описане вище стосується не лише окремої людини, але й соціальної групи загалом. Це означає, що за допомогою цієї експрес-діагностичної методики можна досліджувати домінуючі соціальні очікування трудових колективів, соціальних спільнот, а отже отримувати інформацію про те, наскільки сумісними є очікування членів групи з впроваджуваним формальними їх керівниками стилем управління.

Щоб отримати інформацію про соціальні установки цілої групи необхідно провести анонімне анкетування її членів, отримати результати кожної анкети, статистично узагальнити які саме сценарії взаємодії переважають. Така інформація дасть можливість ефективно і точно визначити наскільки доречним є стиль управління та особливості організаційної культури, на яких наполягають менеджери таких соціальних груп.

Висновок. Представлена експрес-діагностична методика «Ідеальний лідер» дає можливість досліджувати досі експериментально не вивчені психологічні феномени – транзакційну ідентичність особистості (та соціальної групи), домінуючі соціальні очікування та референтні сценарії соціальної взаємодії, що суттєво впливають на вибір людьми партнерів, колективів, керівників. Методика «Ідеальний лідер» пройшла багаторічну перевірку на валідність та надійність її результатів і засвідчила свою діагностичну ефективність.

Список джерел:

1. Лозинський О. «Ідеальний лідер» – новий соціопсихологічний опитувальник // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Матер. 2-ї всеукр. наук. конф., 13-14. XI. 1997 р. – К.: ДОК-К, 1997. – С. 162-168.
2. Лозинський О. Живі архетипи. Навчальні матеріали з політичної психології. – Львів: ВЦ Львівського державного університету внутрішніх справ, 2005. – 84 с.
3. Батурин Н.А., Мельникова Н.Н. Технология разработки тестов: часть I // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razrabotki-testov-chast-i>
4. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: Введение в психометрическое проектирование / П. Клайн; под ред. Л.Ф. Бурлачука. – Киев: Изд-во ПАН Лтд, 1994. – 688 с.
5. Лозинський О. Психоінформаційні аспекти функціонування політичної ідентичності суб'єкта міжнародних відносин // Вісник ЛНУ ім. І.Франка. Серія: міжнародні відносини. – Вип. 3. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

Плосконос Ольга. Особистісні особливості осіб з різним ставленням до плагіату



Магістрантка кафедри психології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, спеціалізація – психологія управління.

Бакалавр психології.

E-mail: olhaploskonos@icloud.com

© Плосконос Ольга, лютий 2019.

У статті розглянуто особливості феномену плагіату та ставлення до нього, а саме: подано актуальні трактування обох понять в українській мові, розглянуто плагіат як здатність особи привласнити чуже та об'єктивні і суб'єктивні причини плагіату у вищій освіті. Зроблено висновок про важливість одночасної наявності високого рівня креативності, інтернальної напруженості локусу контролю, високої мотивації до навчання, отримання знань та становлення професіоналом у зв'язку з негативним ставленням до плагіату та меншою схильністю до його застосування. Наведено перелік рекомендацій для мінімізації цього феномену в академічному середовищі.

Ключові слова: плагіат, цінності кар'єри, навчальна мотивація, локус контролю, креативність.

Personality characteristics of people with different attitudes to plagiarism. The article considers the features of the phenomenon of plagiarism and people's attitude to it: the actual interpretations of both concepts in the Ukrainian language; plagiarism is considered as the ability of a person to appropriation; objective and subjective causes of plagiarism in higher education. The conclusion is drawn about the importance of the simultaneous

presence of high level of creativity, the internal orientation of the control locus, high motivation for learning, knowledge acquisition and becoming a professional due to the negative attitude to plagiarism and less tendency to its application. Practical recommendations for minimizing plagiarism in the academic environment are offered.

Key words: *plagiarism, career values, motivation to study, control locus, creativity.*

Бути творцем – можливість, доступна кожному. Проте інколи на творчому шляху можуть виникнути перешкоди, ім'я яким – плагіатори, які покращують власне життя, привласнюючи результати чужої праці. **Проблема** сучасного авторства полягає у тому, що доступність інтернету створила умови не лише для ознайомлення з науковими чи мистецькими досягненнями, а і для протиправного привласнення цих надбань. Наразі феномен плагіату користується попитом у науковій спільноті, проте питання особистісних особливостей українців, що обумовлюють поширеність псевдавторства у різних сферах життя людини, залишається відкритим.

Метою роботи є виявлення цих особистісних характеристик у осіб з різним ставленням до плагіату для превенції псевдавторства в освіті і науці, для його мінімізації та викорінення з суспільного життя. Разом з тим, своєчасне, цілеспрямоване навчання студентів основам авторства надасть змогу для самореалізації особистості в умовах сучасних реалій з можливістю раціонального розподілу та збереження ресурсів.

Для реалізації мети дослідження на теоретичному рівні обрано такі методи як аналіз, синтез, класифікація та систематизація, на емпіричному – опитування за допомогою

авторської анкети та стандартизованих методик. Результати опрацьовано за допомогою факторного, кластерного, порівняльного та кореляційного математико-статистичного аналізу.

Ставлення як психологічний феномен. У словнику української мови «ставлення» тлумачиться як «той чи інший характер поведінки з ким-небудь, чим-небудь» [2, с.1382]. Дослідження цього феномену розпочалися з робіт А. Лазурського, та зараз глибоко досліджені у творчості В. Мясищева, котрий розглядає ставлення як соціально обумовлену форму репродукції дійсності [11].

За Р. Валієвим, оцінювальне ставлення містить у собі два компоненти: почуття щодо об'єкту та судження про його властивості й функціональність. Їхні комбінації і детермінують різне ставлення: позитивне, якщо об'єкт оцінено як корисний і приємний; негативне, якщо він вважається шкідливим і неприємним; нейтральне, якщо компоненти не мають яскраво вираженого забарвлення; та амбівалентне – за наявності суперечностей [7].

З огляду на те, що ставлення особи за інших рівних умов здатне детермінувати діяльність щодо об'єкту цього ставлення, його обрано як призму, через яку буде розглянуто особливості осіб, що здатні здійснювати плагіаторську діяльність.

Плагіат як здатність особи привласнити чуже. Плагіатом є «привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора» [2, с. 977]. Псевдоавторство класифікується за двома параметрами: оригінальністю (прямий і опосередкований плагіат)

та розміром скопійованого фрагменту (повний і частковий) [1].

Згідно з О. Сичивицею, привабливість плагіату зумовлюється перевагами, що гарантуються юридичними документами про авторське право: «створюють можливість творчого і службового зростання, позитивно впливають на статус особи, матеріальне становище, авторитет серед колег» тощо [5, с. 48]. На думку О. Демидової, саме усвідомленість та навмисність у виданні «чужого» за «своє» є тими критеріями, що виокремлюють плагіат поміж інших феноменів [8].

Поширеність псевдоавторства у студентів також корелює з невисокою соціальною відповідальністю, що виявляється у академічному абсентеїзмі, пасивності та низькій мотивації до навчання. Майбутній фахівець не набуває навичок самостійної праці і не отримує знань, необхідних для ефективного самоздійснення [4].

Відповідно, завданням психологів стає пошук психологічних причин виникнення плагіату та розробка практичних рекомендацій для викорінення плагіату з академічного середовища під час навчання, у якому формується світогляд осіб юнацького віку.

Причини плагіату у вищій освіті. Нині спостерігається підвищення інтересу дослідників та освітніх установ до академічної доброчесності, брак якої є однією з причин наявності плагіату у студентських роботах. К. Афанасьєва [1] стверджує, що причинами плагіату є: недостатня поінформованість щодо коректності написання наукових робіт, поширення інтернетом видань без зазначення автора, лояльність до плагіату, ефект натовпу та нетворча спрямованість завдань.

С. Решетняк серед причин псевдоавторства виділяє об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивними є: перенасиченість програм, корумпованість освіти, доступність джерел інформації в Інтернеті та служб, що пропонують готові роботи – безкоштовно чи платно. Одночасно з тим, суб'єктивними вважаються незнання норм, лінощі та неумотивованість студентів витратити ресурси на «важливі» і знецінені ними завдання, небажання працювати за фахом [4].

Беручи до уваги вищеназвані причини, видається доцільним дослідити зв'язок ставлення студентів до плагіату з такими їхніми особистісними особливостями як навчальна мотивація, ціннісні орієнтації кар'єри, локус контролю та креативність.

Характеристика групи досліджуваних, методик та процедури проведення емпіричного дослідження. У емпіричному дослідженні взяли участь 65 студентів III-IV курсів, що навчаються за однаковою спеціальністю. Досліджуваних поділено на 2 групи відповідно до курсу навчання. Першу групу склали 34 студенти III курсу (19-21 рік), серед яких 28 жінок та 6 чоловіків. Друга група представлена 31 студентом IV курсу (20-24 роки), та налічує 27 жінок та 4 чоловіків.

Віковими особливостями досліджуваних (перехід від юнацтва до періоду ранньої дорослості) зумовлено те, що вони вже мають знайти себе та почати реалізовувати свої професійні та життєві цілі.

Особистісні особливості респондентів досліджено за допомогою таких методик:

- Діагностика особистісної креативності (Є. Тунік) [3,с. 91-97].

- Діагностика навчальної мотивації (А. Раян і В. Якунін, модифікація Н. Бадаєвої) [6, с.151-154].
- Діагностика ціннісних орієнтацій кар'єри «Якорі кар'єри» (Е. Штейн, переклад і адаптація В. Чікер, В. Винокуров) [10, с. 268-272].
- Локус контролю (Дж. Роттер) [9, с. 263-266].

Для визначення ставлення студентів до плагіату застосовано авторську анкету.

Процедура проведення дослідження передбачала групове опитування, де окремо було опитано студентів III і IV курсів. Тривалість дослідження кожної групи складала 30-40 хвилин.

Для забезпечення етичності, конфіденційності та встановлення комфортної атмосфери, процедура дослідження була анонімною, не вимагала від студентів називати свої справжні імена та псевдоніми.

Аналіз ставлення студентів до плагіату. За допомогою мультифакторного аналізу у анкеті виокремлено 4 фактори, що стали основою шкал у з'ясуванні ставлення до плагіату (Табл. 1).

Для групування досліджуваних за ставленням до плагіату було здійснено кластерний аналіз. До I кластеру увійшло 35 осіб (53,85%), що характеризуються здебільшого негативним ставленням до плагіату. II кластер налічує 30 студентів (46,15%) з позитивним ставленням до плагіату. Порівняльний аналіз показав, що ті з досліджуваних, які увійшли до I кластеру, мають більш виражені професійні та навчально-пізнавальні мотиви.

Табл. 1.
Виділення шкал анкети шляхом факторного аналізу

Фактор	Зміст фактору
--------	---------------

Оцінка діяльності інших	Оцінка наявності П. у виші (0,636); списування др. (0,637), одн. (0,587); скачування робіт др. (0,644) та одн. (0,644); «копіпаст» робіт др. (0,790) та одн. (0,786); власне переповідання (0,675), др. (0,763) та одн. (0,795).
Оцінка власної діяльності та ставлення	Ставлення до П. (0,663) та списування (0,600) загалом; використання П. в науці (0,682), мистецтві (0,586) та робочій діяльності (0,590); введення Кодексу честі (-0,564), несення відповідальності (-0,556); оцінка припустимості П. (0,529); оцінка списування (0,552), купівлі (0,581) та скачування готових робіт (0,612); «копіпаст» робіт (0,600).
Самоперевірка на плагіат	Студентом (0,836), його др. (0,912) та одн. (0,907).
Купівля готових робіт	Купівля робіт др. (0,782) та одн. (0,774). Частково – самим студентом (0,432).

Умовні позначення: П – плагіат, др. – друзі, одн. – одногрупники.

За допомогою кореляційного та факторного аналізів досліджено зв'язок між ставленням до плагіату та особистісними особливостями студентів.

Інтерпретація особистісних особливостей студентів. На основі отриманих у дослідженні даних можна накреслити психологічні портрети осіб, що різняться ставленням до плагіату. Особи, що належать до першої групи, умотивовані до навчання та накопичення знань; вони прагнуть стати професіоналами, адже знання надають впевненість у собі та створюють «престижний імідж шанованої людини». Ці студенти креативні, спрямовані на створення оригінального продукту, вони прагнуть безпеки і стабільності, адже якісне виконання своїх обов'язків, на їхню думку, – це можливість уникнути ризиків та зайвого стресу. Діяльність для них – самореалізація, можливість принести користь оточенню. Вони жадають незалежності та творчості у цій самореалізації, власні здібності і успіхи оцінюють у контексті загального стилю життя, мають інтернальний локус контролю. Цим особам притаманне негативне ставлення до плагіату.

Досліджувані, що увійшли до другої групи, переважно не умотивовані до навчання – набуття професіоналізму не є пріоритетом у їхній діяльності. Такі студенти навчаються посередньо або мають низькі оцінки, інколи змушені перескладати заліки та іспити. Креативність такі особи найчастіше застосовують задля забезпечення власного комфорту та благополуччя: шукають спосіб ухилитися від «зайвої» роботи. Мають екстернальний локус контролю, прагнуть безпеки і стабільності. Для них плагіат – спосіб вберегтися від інновацій, що завдають додаткового стресу. Студенти цієї групи бажають приносити користь іншим, але не забуваючи про власні потреби. У цих осіб виражається позитивне ставлення до плагіату. Вагомо, що вони негативно реагують на несення відповідальності за свою поведінку шляхом недопуску до заліку чи іспиту, а також на впровадження у вищі Кодексу честі студента і викладача.

Висновки. Отже, на основі результатів дослідження особистісних особливостей осіб з різним ставленням до плагіату, можна зробити висновок про важливість одночасної наявності високого рівня креативності, інтернальної спрямованості локусу контролю, високої мотивації до навчання, отримання знань та становлення професіоналом для зміни ставлення до плагіату і мінімізації його застосування.

Прогресивні університети здійснюють заходи, спрямовані на поліпшення рівня науковості та етичності, зокрема, у ЛНУ ім. І.Франка прийнято Положення про забезпечення академічної доброчесності, в якому передбачено проведення тижнів академічної доброчесності та введення спецкурсів для ознайомлення студентів і викладачів з ети-

кою досліджень. В контексті цього положення та подібних документів у різних закладів вищої освіти доречними б стали такі заходи як:

- уведення спецкурсу «Основи авторства» для студентів першого курсу для інформування студентів про правила і принципи написання робіт.
- збільшення завдань, що стимулюватимуть вияв творчості студентів, зокрема, заміна реферативної роботи на есе.
- під час Тижнів доброчесності проводити тренінги для розвитку відповідальності та зустрічі з професіоналами-випускниками задля мотивування до навчання та набуття професіоналізму.

Перспективами для подальших досліджень є удосконалення анкети ставлення до плагіату, її публікація і поширення для застосування у дослідженнях. Окрім того, планується створення і поширення програм тренінгів для розвитку відповідальності, креативності, академічної доброчесності тощо.

Список джерел:

1. Афанасьєва К. Явище академічного плагіату: витоки та шляхи боротьби / К. Афанасьєва // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2012. — № 6. — С. 86–91.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
3. Козляковський П. А.. Загальна психологія [Текст]: курс лекцій / П. А. Козляковський; Національний ун-т "Києво-Могилянська академія". Миколаївська філія. - Миколаїв : Видавництво МФ НаУКМА, 2002. - 220 с.
4. Решетняк С.Б. Запобігання плагіату як чинник формування соціальної відповідальності студентів / С.Б. Решетняк // Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: зб. наук. пр.: за матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 листопада 2014 р., м. Харків : у 2 ч. Ч. 1 / ред. О.Г. Романовський, Ю.І. Панфілов. – Харків : НТУ

"ХПІ", 2015. – С. 211-215.

5. Сичивиця О. Авторство і псевдоавторство в науці. Стаття перша. Критерії авторства і проблема співавторства /О. Сичивиця //Соціогуманітарні проблеми людини. — 2006. — №2. — С.47-56.
6. Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография. – Улан-Удэ: Издательство ВСГУ, 2004. – 280 с.
7. Валиев Р.А. Интернет-практикум формирования положительного отношения к синхронному образованию у студентов педагогического вуза / Р.А .Валиев // Сибирский педагогический журнал. —2011. — № 5 — С. 22 – 33.
8. Демидова, О.Р. "Чужое как свое", или физиология плагиата / О.Р. Демидова // Вестник ЛГУ им. А.С.Пушкина. Научный журнал.— 2012.— № 3. — С. 90-98.
9. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. — СПб.: Питер, 2001. — 560 с. — (Серия «Практикум по психологии»).
10. Почебут Л.Г., Чикер В.А. Организационная социальная психология: Учебное пособие. — СПб.: Изд-во «Речь», 2002.- 298 с.
11. Хаирова С.И., Кобелева А.С. О подходах к исследованию социальных аттитюдов молодежи в поликультурной среде / С.И. Хаирова, А.С. Кобелева // ГБОУ ВО РК «Крымский инженерно-педагогический университет» . —2017. — №1 (7) — С. 165-169.

Поцелуйко Андрій. Архаїчна етнопсихологічна основа етики українського героїчного епосу



Кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівської філії Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В.Лазаряна
E-mail: senjababuin@gmail.com

© Андрій Поцелуйко, лютий 2019.

Стаття присвячена дослідженню архаїчного підґрунтя української етнокультурної спадщини за допомогою методологічних принципів порівняльної індоєвропейської міфології та висновків порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства. Реконструюються та аналізуються загальноіндоєвропейські соціо-функціональні архетипи, досліджуються загальноіндоєвропейські міфологеми.

Ключові слова: архетип, парадигма, міфологема.

Potselujko Andrij. The ethno-psychological basis of heroic dumas moral. The article is devoted to the research of prephilosophical outlook of ancient Slavic tribes. This investigation is based on the methodologies of modern comparative Indo-European mythology, namely on the theory of trifunctional Indo-European ideology structure (the Dumézil's theory), and also on the Propps theory of fairy-tale morphology.

The trifunctional hypothesis of prehistoric Proto-Indo-European society postulates a tripartite ideology ("idéologie tripartite") reflected in the existence of three classes or castes—priests, warriors, and commoners (farmers or tradesmen)—corresponding to the three functions of the sacral, the martial and the economic, respectively.

Dumézil's theory primary contribution to Indo-European studies was his theory of "trifunctionalism," the idea that a particular arrangement of three societal "functions" lay at the heart of Indo-European life and thought. This arrangement manifested itself most straightforwardly in the social hierarchy, which consisted of three classes that corresponded to the three functions. However, as the word "function" implies, the three classes were distinguished not just according to differing quantitative amounts of power, but also qualitatively in terms of the "functions" that each of the three groups served within society. The Indo-Europeans' gods, too, were organized into this trifunctional structure.

Some Indo-European social and functional archetypes are reconstructed and analysed in this investigation. Indo-European mythological images in reflection of Ukrainian folklore and specific Ukrainian mythological images in the context of Indo-European mythological fund are researched.

The article presents the research of the Ukrainian ethnic culture heritage using the methodologies of the modern comparative Indo-European mythology and on the basis of the conclusions of the comparative Indo-European linguistics.

Key words: *archetype, paradigm, mythologem, mythological structure, metastructure, pantheon.*

Порівняльно-історичний метод, успіхи семантичної реконструкції та структурні студії, зумовили серію опублікованих праць, які визначають окремі важливі фрагменти внутрішнього устрою племен-носіїв архаїчних індоєвропейських діалектів. На основі відомостей лінгвістики окреслюється досить чітка картина культури. Саме тому актуальним є ґрунтовне академічне вивчення тих елементів дохристиянської міфології в системі української духовної спадщини, які сягають своїми витокami прадавньої індоєвропейської основи. Осмисленню досліджуваної

теми присвячені праці сучасних науковців Ю.В.Павленка [13], М.В.Поповича [16;17], М.О.Чмихова [23], в яких досліджено давньоукраїнські вірування та світоглядні уявлення в контексті індоєвропейської міфології, проте їх варто доповнити, залучаючи нову інформацію, зокрема не опрацьовані ними викладені нижче українські народні перекази.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз українських народних переказів в світлі реконструйованої лінгвістами структури індоєвропейського пантеону для виявлення в них специфічних рис індоєвропейської ментальності, традиційного світогляду. Для вивчення архаїчних дохристиянських мотивів в українській етнокультурній традиції важливим є звернення і до такого жанру усної народної творчості, як легенди та перекази.

Українські народні думи є перспективним джерелом у вивченні дохристиянських мотивів, які піддаються аналізу в світлі сучасної індоєвропейістики. Хоча думи в порівнянні з такими жанрами усної народної творчості, як казки чи биліни відзначаються реалістичністю, однак ціла низка сюжетних моментів та функцій героїв дозволяє простежити низку архаїчних елементів у їх структурі. Так образ Івася Коновченка, молодого лицаря-козака має багато спільного з образами богатирів казково-билінного епосу. В думі про Олексія Поповича Чорне Море втихомирюється, коли йому приноситься в жертву християнська кров з мізинного пальця героя. В думі про Івана Вдовиченка втілено міфологічно-казковий мотив малолітнього героя-богатиря [6, с.18-19]. Отже, в думках зберігся ряд етичних моментів, що виразно характеризують загальноіндоєвропейську міфологему воїна.

Учень відомого українського лінгвіста К.Тищенко, М.Рахно вважає жанр дум «одним із найменш досліджених в міфологічному відношенні жанрів українського фольклору», який містить «чимало архаїки як в плані поезики, так і в плані змісту». Дослідник наголошує на тому, що поза увагою залишились «міфологічні мотиви в думках» та ігнорується їхній « зв'язок з фольклором інших народів». А «особливо прикметні в цьому відношенні є найдавніші записи дум, які зберегли архаїчні мотиви». І це зокрема «Дума про смерть Корецького виявлена в рукописному збірникові Кондрацького 1684 року», яка не є «штучним новотвором, який спирається на певні формальні елементи думового епосу», а, навпаки «належить до фонду найдавніших дум, які заслуговують на докладне дослідження».

Еміль Бенвініст у «Словнику індоєвропейських соціальних термінів» окреслює загальноіндоєвропейську епічну формулу – «нев'януча слава». Вища нагорода воїна, «нев'януча слава», якої індоєвропейський герой жадав найбільше, за яку він готовий був віддати своє життя, є одним з рідкісних свідоцтв, що дозволяють вивести якщо не існування особливої епічної мови, то по принаймні поетичних виразів, що сягають загальноіндоєвропейської мови [4,с.278].

Звертаючись до української духовної культури, слід зазначити, що жанр думи чи не найбільше з усіх жанрів пов'язаний з темою славної смерті. Думою взагалі колись називали твір, присвячений смерті героя [12, с. 20]. Тому одними з найдревніших дум, що дійшли до наших часів, є такі думи, як «Дума про Байду Вишневецького» та «Смерть Корецького». Сюжет цих творів є загальновідо-

мим.

Герой відмовляється від розкішного життя і зради, обирає вірність обов'язку і славу смерть. Етика героїзму особливо яскраво втілюється в діалогах героя і його антагоніста-султана: «Ей, коли б тепер при мені був мій острій меч,/ То б я тобі, поганче зняв голову з пліч;/ Научив би я тебе віри свої,/ Меч свій утопивши в крові твої...». Герой перед смертю встигає хитрістю відімести ворогу: «Коли б при мені мій тугий лук і мої стрілки, / Убив би голуба з голубкою;/ Єдно вашому пану на сніданне,/ А друге на обіданне...». Проте: «Не голуби то, мої то діти, / Син царевич з царівною...» [6, с. 10].

Дана ідеологія знаходить численні індоєвропейські паралелі. Ідеально втілює цей ідеологічний тип Кухулін – головний герой ірландського епосу «Куальнге», для якого сповнене слави коротке життя було більш привабливим, ніж довготривале, але безславне. «З превеликим бажанням залишився б я на землі всього лиш день та ніч, лише б гомін про мої діяння пережив мене, – сказав Кухулін» [18, с. 160].

Подібним чином розпоряджається своєю долею Ахіллес: «Мати казала мені, срібнонога богиня Фетіда,/ Ніби двояким шляхом мене Кери вестимуть до смерті:/ В разі зостанусь я тут, щоб битись під мурами Трої, / То не діжду повороту, лиш вічну я славу здобуду, / А як вернуся додому, до любого отчого краю, / То не діждать мені слави, зате довголітній спокійно/ Вік проживу, і смерть передчасна мене не спіткає.../ Мертвий поляжу. Та нині я славу здобуду велику» [19, с. 26].

Для давнього скандинава померти «солом'яною смертю» від хвороби чи старості означало потрапити у похму-

ру, сумну обитель Гели, богині смерті. Якщо йому було відмовлено в смерті воїна на полі битви і смерть приходила за ним на мирне ложе, він міг ще отримати подряпину списом, печатку Одіна, і таким чином спромогтись проникнути зі скривавленою душею в світлу Вальгаллу [20, с. 299].

Аналогічні релігійно-етичні уявлення були притаманними й скіфо-сарматському світові. Амміан Марцелін відзначав, що алани надають перевагу смерті насильницькій, героїчній, а до затяжної старості відносяться суворо [2;22]. Насолоду, яку спокійним і мирним головам дає відпочинок, вони знаходять в небезпеках і війні. У них вважається щасливим той, хто гине на полі бою, а тих, хто просто зістаріюється вдома і вмирають від випадкових хвороб, вони переслідують жорстоким кепкуванням як покручів та боягузів.

Характеризуючи звичаї скіфів, Пліній і Помпоній Мела відзначали, що люди, не бажаючи старіти, охоче віддавались пересиченню життям (Пліній), пересиченню аж до відрази (Мела). Вони кидались у море з високої скелі, вважаючи це для себе блаженним видом поховання і чудовими похоронами [8,с. 199].

З даним комплексом уявлень пов'язаний прекрасний і сумний переказ Геродота про самогубство шляхетних кімерійців, які вирішили, що краще загинути всьому народові, ніж здатись ворогам. Тут мораль слави і вірності протистоїть моралі вигоди [8, с. 214]. Подібні мотиви збереглись в «Нартському епосі». І зараз в осетинському епосі «самогубство народів» – мотив настільки ж важливий, як і «самогубство старців». Сам нартський народ щезає саме так, хоча і різними способами в різних варіантах, обравши

«вічну славу», а не «вічне життя» [8, с. 215].

Отже, бачимо одну й ту ж рису архаїчної індоєвропейської воїнської ідеології, що збереглась в стародавніх текстах від Ірландії до Скіфії – зневажливе ставлення до смерті і готовність не вагаючись віддати життя заради «нев’янучої слави».

Іншою рисою воїнської ідеології є зневажливе ставлення до матеріального багатства, розкоші, тілесної насолоди та інших цінностей, пов’язаних з третьою дюмезілевською функцією. Ці моменти детально ілюструє «Нартський епос» на прикладі двох головних його героїв Батрадза і Сослана.

Сослан робить помилки і проявляє слабкість. Батрадз неухильно слідує своєму покликанню носія сили; він не піддається жодним спокусам [7, с. 39]. Жоден переказ не приписує йому якої-небудь любовної пригоди, і лише в небагатьох він зображується одруженим, але не відомо, чи є у нього діти [7, с. 14]. На відміну від Батрадза, Сослан небезпечний для жінок, які стають метою багатьох його акцій [7, с. 94]. Аналогічно співвідносяться в кельтській традиції образи двох воїнів – Фергуса, який через надмірне захоплення жінками позбувся царської влади та ідеального захисника уладів Кухуліна [18, с. 344].

Зверхньо ставилась ідеологія другої функції і до такого важливого атрибуту другої функції, як матеріальне багатство. Є.В.Авер’янова у статті «Тріада Дюмезіля в семіотичному аспекті», аналізуючи сутність воїнської функції, зазначає, що тематична роль воїна акцентує теми сили, війни і боротьби, а також імпліцитно теми світського, руйнування і, відповідно, бідності [1; 2]. Отже аскетична бідність як антитеза цінностей третьої функції виступає

атрибутом воїнської ідеології.

Важливу інформацію про це знаходимо у грецькій традиції. Архаїчна індоєвропейська ідеологія знайшла своє віддзеркалення в одному з найдавніших у світі політологічних творів – «Державі» Платона. Саме панівним верствам у цій державі (воїнам-охоронцям і філософам) було заборонено мати окремі сім'ї та особисту власність. Їм також заборонялось навіть торкатись золота [14, с. 153-202]. Близьким до платонівської утопії був устрій Спарти [117, с. 90-110]. Подібна система відносин існувала і на Криті, про що повідомляє в «Політиці» Аристотель [3, с. 413-437].

Схожими були і деякі звичаї народів язичницької Європи, описані Юлієм Цезарем та Тацитом. Деякі германські племена були слабо знайомі з золотом і предметами розкоші, що мало величезний вплив на їх ментальність. Про це повідомляє Тацит: «Германці тішаться багатством своїх стад, вони — єдине і найбільш улюблене їх надбання... В золоті і сріблі боги їм відмовили. Германці настільки мало піклуються про володіння золотом і сріблом, як і про його вжиток у побуті. В них можна побачити отримані в подарунок їх послами і вождями срібні посудини, але дорожать вони ними не більше, ніж виліпленими з глини...» [21, с. 39-370].

Юлієм Цезарем описані кельтські і германські племена, які добре знали золото та предмети розкоші, але штучно, як і в Спарті, вилучали їх з вжитку.

Подібні звичаї панували і серед германців-свебів: «Купців вони допускають до себе більш для продажу військової здобичі, ніж через бажання отримати які-небудь привізні товари. Навіть привізних коней, до яких такі ласі

кельти, германці не використовують. Вино вони взагалі не дозволяють до себе ввозити, бо воно на їх думку, зманіжує людину і робить її нездатною витримувати терпіння» [22, с. 7-105]. Цікаву інформацію про життя балтських племен можна почерпнути у Адама Бременського: «... золото і срібло вони не цінують, грошей не накопують... полотно є засобом розрахунку» [10, с. 190-193].

У середині VI ст. до н. е. перси виходять на арену світової історії і прославилися помірним способом життя. За словами Геродота (I.171, IX.122), вони одягались у одяг зі шкір тварин та в повстяні тіари, не вживали вина, їли не стільки, скільки хотілось, а скільки мали. За свідченням Ісайї (XIII,17) іранці в ранній період не цінували срібло й не були пристрасними до золота: «Срібла не рахують, а золото — не відчують бажання до нього». Пізніше простота і скромність у харчуванні та одязі перетворились на ідеологічний пережиток, що зберігся тільки на час коронації перських царів, коли Ахеменід, вступивши на престол, мусив одягнути шати, що носив не будучи царем, Кір — з'їсти кілька сушених фіг та випити чашку кислого молока, імітуючи таким чином засновника династії [15, с. 7].

Подібні етичні принципи знаходимо і в Індії. В законах Ману дано заповіт, який доручає царям «...охорону підданих, роздачу милостині, жертвопринесення, вивчення вед і неприхильність до світських втіх ...» [5,с.178].

Принцип неприв'язаності до багатства культивувався в середовищі аристократії і в Київській Русі. У «Посланні Никифора, Митрополита Київського, до князя Володимира, сина Всеволода, сина Ярослава» автор зазначає: «...знаю, що з того часу, як ти народився і зміцнів твій розум, з того віку, коли ти зміг творити добро, руки твої, благо-

даттю Божою, до всіх простягаються; і ніколи ти не ховав скарбів, але все роздавав, черпаючи обома руками...» [9, с. 134]. Аналогічно Володимир Мономах у своєму «Повчанні» говорить: «І в землі багатства не ховайте, це нам великий гріх» [9, с. 145]. Так само навчав у своєму «Слові» Данило Заточник: « Як сіті не затримати води, а лише рибу, так і ти, княже, не затримуй ні золота, ні срібла, але роздавай людям» [9, с. 166]. Яскраво ілюструє вищеокреслені моральні якості індоевропейського епічного героя образ козака Голоти.

Дума «Козак Голота» або «Козак Нетяга» записана в XVII ст. Це народний ідеал воїна, який воює не задля грабунку («ні города ні села не займає»), байдужий до матеріальних цінностей, для якого найвищою вартістю є вільне козацьке життя і слава: «Ой там гуляв козак Голота,/ Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.../ Правда, на козакові шати дорогії — / Три семирязі лихії:/ Одна недобра, друга негожа,/ А третя й на хлів не згожа./ Правда, на козакові шапка-бирка, зверху дірка,/ Травою пошита, вітром підбита...» [6, с. 45]. Ще більш цікавою в даному аспекті є дума про малолітнього богатиря, яку дослідники вважають носієм архаїчних мотивів. Тут особливо яскраво проявляється мотив домінування моралі слави над мораллю вигоди. Це дума – «Івась Коновченко, Вдовиченко», де мотив ціннісного конфлікту проявляється одразу у перших рядках. Івась виражає мораль воїна: «Благослови мені, мати,/ З корсунським полковником Хвилоном на Черкену-долину піти погуляти,/ Слави, царствія заживати, / За віру християнську в одній стані стати,/ Чи не дасть нам бог якої здобичі мати...» [6, с. 171]. Мати виражає цінності верстви виробників, тобто ідеали третьої функції:

«Ой, Іванко Вдовиченко, дитя моє!/ Чи тобі в мене нічого спити,/ Чи нічого з'їсти,/ Чи ні в чому хороше сходити?/ Чи тебе городова старшина не знає?/ Чи міщанська челядь не поважає?/ Єсть у нас коні воронії./ І чотири воли плутовії, – / Будем ми у полі хліб орати,/ Будем панів і козаків на хліб затыгати,/ Будуть нас без лицарствія добре знати» [6, с. 171-172]. На що герой відповідає: «Будуть мене пани козаки напідпитку зневажати:/ Полежієм, гречкосієм узивати» [6, с. 172]. Відмовляє героя і полковник: «Не благословляю я тобі, отецький сину, іти на Черкену-долину безпечно гуляти,/ А благословляю я тобі на червоній китаїці за столом сидіти,/ Пером на папері писати та козакам, гетьманцям-запорожцям, порядок давати,/ Щоб вони знали на Черкени-долині безпечно гуляти,/ За віру християнську в одній стані стати,/— Чи не поможе нам господь милосердний якої здобичі достати...» [6,с.156]. Проте Івась не слухає його порад, а вступає в боротьбу з ворогами, де проявляє надлюдську силу.

В казках, легендах та билинах збереглось багато древніх мотивів: чудесне зачаття майбутнього героя, випробування ним своєї сили і вибір зброї, пошуки богатирського коня і т.п. Богатирська сила проявляється у цих героїв уже в чотири, шість і сім років. Малолітній герой грається важкими каменяками, втримує на мізинці дванадцять пудів заліза, перемагає зміїв та богатирів тощо [11, с. 89-90]. Про богатирську силу Івася Вдовиченка стало відомо після першого його поєдинку, подібно як в казці «Іван Кожушко-богатир» [11, с. 90].

Проте юнакові бракує мудрості (мудрість-zond) – основна ознака першої функції [7, с. 188], про що свідчать слова: «Полковник бусурманів приймає,/ Івася Коновченка біля

себе саджає,/ Славу його вихваляє./ То Івась велику радість має, словами промовляє:/ "Благослови мені, батьку, оковитої напитися./ Я не зрікаюсь з бусурманами ще краще битися.../ Сей мені хміль не буде заважати,/ А буде моему серцю смілості додавати...» [6, с. 150].

Така легковажність приводить до загибелі героя. «То де то в'язвся сідобородий татарин, та ззаду схватився,/ Та з від лівого боку як замірився, так то його, сердешного спіт-кав, /Що мало впіл не перетяв» [6, 163].

Хоча мати й не бажала такої долі для свого сина, все ж вона визнає вищість моралі героїзму над мораллю вигоди, благословивши його: «Стара жона, своєму Івасеві Коновченкові, прекрасному лицареві, коня передавала,/ Тож вона його не кляла, не проклинала,/ Та на його всі добрі мислі мала,/ І господа милосердного благала:/ Ей, господи милосердний!/ Коли б мого івася Коновченка, прекрасного лицаря,/ Гостра й шабля не рубала,/ І бистра куля його обминала,/ І щоб його отцева й матчина молитва не скарала» [6, с. 162]. Підтверджується така її позиція і тим як вона сприйняла звістку про смерть сина: «Вдова жалібні слова промовляла, слави, смерті свого сина питала, /Всіх козаків на хліб, на сіль закликала,/Похорони і весілля Івасю відбувала,/ Полковнику козацького коня дарувала./ Старшим шаблі, пищалі Івася роздавала./ Полягла козацька молодецька голова,/ Як від вітру на степу трава!/ Слава не вмре, не поляже, Лицарство козацьке всякому розкаже» [6, с. 166].

Висновок. Таким чином, можемо зробити висновок, що в думках проявляє себе цілий комплекс архаїчних індо-європейських уявлень, пов'язаних з воїнською героїчною етикою – це байдужість до матеріального багатства та ви-

годи мирного існування, а також зневажливе ставлення до смерті, готовність не вагаючись пожертвувати життям заради вінка «нев'янучої слави», що знаходить численні типологічні паралелі в ряді споріднених традицій.

Список джерел

1. Аверьянова Е.В. Триада Ж.Дюмезиля в семиотическом аспекте/ Е.В.Аверьянова.- www.tsu.tmn.ru/frgf/Nº1/averian.html
2. Аверьянова Е.В. Семиотический анализ «Мифа и эпопеи» Ж. Дюмезиля/ Е.В.Аверьянова.- www.tsu.tmn.ru/frgf/Nº3/text9.html
3. Аристотель. Политика. Сочинения: В 4-х т. [Перевод.] / Аристотель.- М.: Мысль, 1989, т.4.- 830с.
4. Бенвенист Е. Словарь индоевропейских социальных терминов/Е.Бенвенист; пер. с фр. Ю.С.Степанова.- М.: Прогресс, 1995.- 456с.
5. Гринцер П.А. Ману.: Мифы народов мира/ П.А.Гринцер.- М.: Сов. Энциклопедия, 1980, т.2.- С.106-107.
6. Думи. Поетичний епос України. / Під ред. Г.А. Нудьги.- К.: Рад. письменник, 1969.- 354с.
7. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология/ Ж.Дюмезиль; пер с фр. А.З. Алмазовой.- М.: Наука, 1976.- 273с.
8. Дюмезиль Ж. Скифы и нарты/ Ж.Дюмезиль; пер с фр. А.З. Алмазовой.- М.: Наука, 1990.- 231с.
9. Златоструй. Древняя Русь X-XIII вв./ Сост., авторский текст, коммент. А.Г. Кузьмина, А.Ю.Карпова; Оформл. худож. Ю.В.Игнатьева, В.В.Ситникова.М.: Мол. гвардия, 1990.- 302с.
10. Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. / [Отв. ред. В.В.Иванов]. М.: Наука, 1990.- 255с.
11. Кирдан Б.П. Украинские народные думы и их соотношение с другими фольклорными жанрами / Б.П.Кирдан // Специфика фольклорных жанров.- М.: Наука, 1973.- С.85-103.
12. Нудьга Г.А. Український поетичний епос/ Г.А.Нудьга.- К.: Товариство знання УРСР, 1971.- 48с.
13. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України/ Ю.В.Павленко.- К.: Либідь, 2000.- 456с.
14. Платон.Сочинения/ Платон ; пер. и коммент. А.Ф.Лосева. М.: Мысль,1971.- 686с.
15. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури/

В.С.Полькаряпов. – Харків, «Основа», 1990. - 86с.

16. Попович М.В. Нарис історії культури України/ М.В.Попович.- К.: АртЕк, 1998.- 728с;
17. Попович М.В. Мировоззрение древних славян/ М.В.Попович. – К.: Наук. думка, 1985. – 167с.
18. Словарь мифов. Под. ред. П.Бентли/ П.Бентли; пер. с англ. Ю.Бондарева. М., Фиар-Пресс, 2000.- 432с.
19. Содомора А.О. Жива античність/ А.О.Содомора.- К.: Молодь, 1983.- 232с.
20. Тайлор Э.Б. Первобытная культура/ Э.Б. Тайлор. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – 537с.
21. Тацит Корнелий. Сочинения/ Тацит Корнелий; пер. и коммент. С.Л.Утченко. Л., Наука, 1969.- 369с.
22. Цезарь, Гай Юлий. Записки Юлия Цезаря и его последователей/ Гай Юлий Цезарь; пер. и коммент. акад. М.М.Покровского. изд. 2-е. М., Изд-во Акад. наук СССР, 1962.- 418с.
23. Чмихов М.О. та ін. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій/ М.О.Чмихов. - К.: Либідь, 1992. - 376 с.

Рутар Степан. До питання формування антиолігархічної платформи «10 кроків до політичної свобо- ди»



кандидан філос. н., доц. кафедри суспільних та природничих дисциплін Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини ім. А.Крупинського
E-mail: rutarc@ukr.net

© Рутар Степан, 2019.

В статті з'ясовуються генезис, основні атрибути політичної системи олігархату і окреслюються поетапні інституційні зміни, які необхідні для розбудови політичної демократії та верховенства права. Ці зміни охоплюють 10 стратегічних напрямків, реалізація яких веде до утвердження політичної свободи в рамках радикальної трансформації політичної системи.

Ключові слова: політична система, екстрактивні інститути, інклюзивні інститути, олігархат, олігархія.

Rutar S.M. To the Issue of Formation of Antiloligarchic Platform "10 Steps to Political Freedom. In the article looks at the genesis, the main attributes of the oligarch's political system, and outlines the phased institutional changes that are needed to build political democracy and the rule of law. These changes cover 10 strategic areas, the implementation of which leads to the establishment of political freedom within the radical transformation of the political system.

Key words: political system, extractive institutions, inclusive institutions, oligarch, oligarchy.

Постановка проблеми. За п'ять років після революції

Гідності було проведено низку реформ у багатьох сферах державного та суспільного життя: судовій, антикорупційній, економічній, децентралізації, освіті та охороні здоров'я. Однак, ці реформи істотно не позначилися на зміні екстрактивної суті політико-економічної моделі, а лише забезпечили більш гнучкішу її адаптацію до революційних та воєнних викликів. Тому існує потреба в глибокому аналізі чинної моделі і окресленню шляхів її трансформації напередодні президентських виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури з даної проблематики не дозволяє отримати системну відповідь на питання, які кроки треба робити поетапно, щоб збудувати інститути демократичної політичної системи [2: 3]. Також не визначений політико-правовий механізм досягнення стратегічної трансформаційної мети на середньотермінову та далекотермінову перспективу.

Постановка завдання. Метою мого дослідження є з'ясування генезису та суті олігархату як політичної системи України і окресленню стратегічних напрямків її демонтажу напередодні президентських виборів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо узагальнити положення неоінституційної парадигми, то можна з'ясувати інституційну природу олігархату та олігархії як верхівки пануючого політичного класу в екстрактивній державі [1].

Олігархат - екстрактивна (визискуюча) інституційна політична система, яка ґрунтується на формальних (юридичних) і неформальних (політичних практиках), що дозволяє політичній еліті з допомогою легальних преференцій і політичної корупції казково збагачуватися,

здобувати і отримувати політичну владу. Природа олігархату виражена у таких атрибутах, як:

- монополія президентської влади;
- відсутність обмежень (насамперед, конституційних) у вигляді збалансованих повноважень та ефективного механізму стримувань і противаг для політичної еліти;
- поєднання політики і великого бізнесу за принципом «гроші-влада-гроші»;
- контроль політичної еліти над адміністративними, правоохоронними та правозахисними інститутами;
- фінансова залежність від політичної влади всієї соціальної сфери (освіти, системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення);
- наявність широкої мережі патронатно-клієнтських відносин, що ставить успіх людини не від результатів її праці, а владного статусу патрона;
- органічний зв'язок між політикою та криміналітетом для виконання найбільш нелегальних та незаконних методів діяльності в інтересах політичної та економічної олігархії;
- розгалужена система нелегального підкупу різних категорій населення з боку олігархії (так званих тітушок) для виконання різноманітних замовлень кримінального та аморального спрямування з метою захисту їхніх інтересів;
- розгалужена система легального підкупу категорій населення з боку олігархії у вигляді соціальних пільг, отримання звань і нагород (академік, народний артист, заслужений діяч науки і техніки, герой України);
- інструментами збагачення олігархії є митно-податкові, бюджетно-дотаційні, кредитні, цінові преференції, а та-

кож контроль над державними монополіями;

о тінювий ринок посад.

Олігархію слід розуміти як керівну політичну верхівку, яка має доступ до ухвалення політичних рішень на користь задоволення своїх приватних інтересів. До складу олігархії можна віднести вищі посадові особи державної, регіональної та місцевої влади, а також тих представників великого бізнесу, які фінансують провладні політичні партії. Олігархію можна класифікувати на: національну, регіональну, місцеву - за рівнями влади; провладну та опозиційну - за рівнем доступу до ухвалення політичних рішень; фінансову, торгівельну, виробничу – за секторами економіки.

Джерелами виникнення олігархату в Україні слід вважати: слабку антикомуністичну опозицію, яка виявилась неспроможною запропонувати суспільству реформаторську стратегію змін; потужні природні та індустріальні ресурси, що дало можливість комуністичній номенклатурі шляхом часткової лібералізації та фінансової стабілізації встановити контроль над цими ресурсами.

Тут важливо звернути увагу саме на ті джерела формування олігархату, які стали можливими внаслідок вищезазначених реформ. До них можна віднести: прямі бюджетні дотації державним підприємствам і отримання прибутків, пов'язаних з ними приватними фірмами; отримання державних кредитів під низькі проценти в умовах гіперінфляції; закупівля енергоносіїв та інших природних ресурсів за низькими державними цінами з наступним їх продажем за високими ринковими цінами; «інсайдерська приватизація» - приватизація великих державних підприємств.

Отже, першим джерелом формування олігархії була обмежена лібералізація та фінансова стабілізація, які призвели до глибокої деформації цін, що лягло в основу вище названих корупційних схем.

Другим джерелом формування олігархії була інсайдерська велика приватизація, в результаті якої привілейовані кола, які збагатилися ще раніше отримали майже за безцінь державні і муніципальні активи. Під інсайдерською приватизацією розуміють таку форму приватизації через яку активи державних підприємств передаються у власність їхніх трудових колективів. При цьому доступ до інформації про реальний стан та ціну активів має керівництво цими державними підприємствами. В даному випадку приватизаційне законодавство спеціально формується відповідними лобістами, які є представниками директорату промислових підприємств. (в Україні - парламентська група «239»). Такий спосіб приватизації призвів до олігархізації економіки, оскільки власники компаній оволоділи підприємствами всього виробничого циклу (сталевар ними підприємствами, вугільними шахтами, експортними портами).

Таким чином посткомуністична номенклатура, в силу відсутності сильної антикомуністичної опозиції, шляхом повільних часткових і несистемних реформ, заволоділа індустріальними та природними ресурсами країни та стала новим політичним класом, який іменують в науковій і публіцистичній літературі олігархією. В рамках політичної системи олігархату існує певний неформальний порядок, який називають олігархічним консенсусом. Суть його полягає в забезпеченні з боку глави держави, якій володіє надзвичайно широкими повноваження порівняно з ана-

логічним статусом в ліберально-демократичних країнах, ексклюзивних привілеїв для олігархії та бюрократичної верхівки, «справедливих правил» розподілу корупційної ренти, а також гарантованого захисту їх від кримінального переслідування. Таким чином, президент в авторитарно-олігархічній моделі (або гібридно-олігархічній моделі) є гарантом олігархічного консенсусу, а не гарантом дотримання конституції, прав та свобод громадян (як це проголошується в пострадянських конституціях). Тому стратегічно важливим для країн, які стають на шлях розвитку ліберальної демократії, максимально обмежити повноваження президента відповідно до статусу глави держави у розвинених країнах. Йдеться про те, що країни (Молдова, Вірменія та Грузія), які мають кращі показники ніж Україна у сфері забезпечення політичної та економічної свободи, перейшли на парламентську модель державного правління.

Після Революції гідності та російсько-української війни на Донбасі склалися сприятливі умови (або критичний збіг обставин, за Д. Аджемоглу) для демонтажу політичної системи олігархату. Цей критичний збіг обставин виявився у тому, що, з одного боку, революція призупинила процес євразійської інтеграції як необхідної умови збереження цього ладу шляхом консолідованого авторитаризму в рамках союзу авторитарно олігархічних держав, з іншого - істотно послабила фінансову могутність олігархії. Саме остання обставина ставить постмайданівську правлячу політичну еліту в залежність від країн Заходу, які в обмін на фінансову допомогу спонукають її до проведення соціально-економічних реформ.

Однак, коли загроза широкомасштабної війни минула і

українська політична еліта це зрозуміла, тоді вона почала свідомо гальмувати реформи, які загрожували її пануванню та збагаченню. До сказаного слід додати, що під час Революції Гідності на політичній арені не появилася сила, яка б висунула і реалізувала стратегію демонтажу олігархату. Незважаючи на те, що вирішальним фактором революційного успіху була героїчна стійкість представників громадського сектору(середнього класу) треба визнати, що олігархія контролювала цей процес на всіх його стадіях, використовуючи наявні у неї ресурси (політико-партійні, медійні, церковно-релігійні, адміністративні, нелегальні парамілітарні). В країнах із екстрактивною політичною системою, де слабкий середній клас, переможні результати революції використовують, як правило, ці політичні сили які є опозиційними до правлячої еліти (тобто революційна боротьба проходить між двома частинами правлячого класу, які використовують народні маси як засіб досягнення своєї мети). Для прикладу можна послатися на еволюційний досвід арабських країн, в яких після революцій так званої “арабської весни” не відбулися істотні інституційні зміни.

Для створення сприятливих інституційних умов, які призведуть до радикальної зміни політичної системи та ротації політичних еліт, необхідно напередодні парламентських виборів ухвалити ряд законодавчих актів. Ініціювати та домогтися їх ухвалення повинен новообраний президент, залучившись широкою суспільною підтримкою. Для цього необхідно провести форум ліберально-демократичних сил, що має задекларувати антиолігархічну платформу і висловити підтримку цьому кандидату в президенти, який візьме на себе зобов'язання реалізувати

положення цієї платформи до парламентських виборів. Це буде тестом на зрілість громадянського суспільства в Україні.

Антиолігархічна платформа охоплює 10 стратегічних напрямків або кроків.

1. Ухвалення Закону «Про Президента України», який має закріпити процедуру імпічменту голові держави як необхідної противаги для обмеження політичного тиску на правоохоронні органи, ЗМІ, законодавчу діяльність тощо. Така процедура унеможливить захист з боку глави держави топ-корупціонерів і посилить політичну конкуренцію.

2. Обмеження депутатського імунітету в рамках конституційних змін відповідно до стандартів європейського парламентаризму.

3. Узаконення нового порядку формування проурядової коаліції тільки на партійно-фракційній основі із заборонаю утворення позафракційних груп та індивідуального членства.

4. Узаконення статусу та повноважень опозиції, яка отримує право в разі її легального утворення (на партійній коаліційній основі у складі третини народних депутатів) здійснювати керівництво парламентськими комісіями з питань контролю над правоохоронних та антикорупційних органів, мати своїх представників у конкурсних комісіях, які забезпечують відбір кадрів для державних органів (виконавчих, судових, правоохоронних), утворювати тимчасові слідчі комісії із статусом найвищого слідчого органу, формувати тіньовий уряд, використовувати ефірний час на суспільному телебаченні та радіомовленні у форматі дебатів із представниками проурядової коаліції.

5. Ухвалення законодавства про легальне лобіювання інтересів, яке закріпить право на лобістську діяльність тільки за громадськими організаціями і їх юридичними представниками. Це законодавство має передбачати жорстку кримінальну відповідальність за нелегальне лобіювання, що буде стимулювати пріоритет політичної мотивації над корупційною мотивацією серед народних депутатів і урядовців.

6. Ухвалення нового Виборчого кодексу, який передбачатиме:

- створення виборчої системи із відкритими регіональними списками (йдеться про ухвалення закону в другому читанні);
- заборону політичної реклами та передвиборних технологій, пов'язаних із підкупом виборців;
- заборону фінансування партій юридичними особами (за винятком фінансування партій фізичними особами відповідно до чинного законодавства);
- запровадження жорстких санкцій за порушення фінансової звітності, виборчого законодавства, у вигляді заборони на реєстрацію виборчих партійних списків, а також припинення діяльності партії;
- обов'язкової перевірки кандидатів у президенти та народні депутати на предмет добросовісності до моменту їх виборчої реєстрації.

7. Запровадження Е-урядування на рівні парламенту, що передбачає обов'язковий розгляд у ВРУ електронних народних петицій, відкритий доступ до інформації про діяльність кожного народного депутата, його доходи, майно, видатки і т.д., а також використання фахової громадської експертизи з правом її автора виступити на засі-

данні профільної комісії та пленарному засіданні.

8. Вдосконалення антикорупційного законодавства в частині: легалізації механізму провокації хабар'я; обов'язкового доведення законності джерел отримання доходів з боку політиків, чиновників та кандидатів у депутати і на вищі політичні посади в рамках здійснення процедури перевірки їх на добросовісність; відсторонення посадових осіб від виконання своїх повноважень під час досудового слідства; посилення кримінальної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства в частині збільшення штрафів та термінів ув'язнення.

9. Ухвалення нового закону по СБУ, який буде передбачати скасування

контррозвідувальних функцій СБУ у антикорупційній та економічній сферах.

10. Ухвалення нової редакції Конституції України, яка має закріпити парламентську модель державного правління із ефективним механізмом стримувань і противаг, розширити права народу як суверена шляхом запровадження інститутів прямої демократії (конституційних, законодавчих референдумів, законодавчих вето) і новий порядок ухвалення Основного закону шляхом конституційних зборів

Висновки. Після перемоги Революції гідності політична система України не зазнала істотних змін, оскільки не була реформована політична інституційна модель. Тому важливо до початку парламентських виборів ухвалити законодавчі акти, які б створили сприятливі передумови для переходу від олігархічної до демократичної моделі політичної системи.

Список джерел:

1. Аверчук Р. Президент – прем'єр – парламент: чи слід Україні змінити форму правління, конституцію.- VoxUkraine. - 16 лютого, 2019 року.
2. Аджемоглу Д. , Джонсон С., Робінсон Дж., Чому нації занепадають: походження влади багатства і бідності. К. Наш формат, 2016.-450 с.
3. Умланд А. Політреформа для України. - УП. - 2 травня 2014 року.

Хронік Тетяна. Застосування інтерактивних технологій на- вчання в корекційному процесі навчально- реабілітаційного центру «Надія»



Директор, корекційний педагог комунального закладу
«Корсунь-Шевченківського багатопрофільного на-
вчально-реабілітаційного центру «Надія» Черкаської
обласної ради»
E-mail: nfnmzyf_35@ukr.net

© Хронік Тетяна, лютий 2019.

У статті розкривається поняття «інтерактивні методи навчання», подається характеристика окремих методів, визначаються позитиви і негативи впливу методів навчання на особистість вихованця з особливими освітніми потребами (ООП) новітнього освітнього закладу – Навчально-реабілітаційного Центру (НРЦ), з'ясовуються різновиди використання інтерактивних технологій під час організації навчально-виховного процесу з метою впровадження інновацій в корекційно-реабілітаційний процес.

Ключові слова: *учень з особливими освітніми потребами (ООП), інтерактивні методи навчання, технології навчання, взаємодія, комунікація, активний метод навчання.*

A concept "interactive methods of studies" is opened up in the article, description of individual methods is given, positives and negatives of influence of teaching methods are determined on personality of pupil with the special educational necessities (SEN) of the newest educational establishment – Educational – rehabilitation Center (ERC), the varieties of the use of interactive technologies determine during the organization of educational

process with the aim of implementation of innovations in the correction-rehabilitation process.

Key words: *pupil with the special educational necessities (SEN), interactive methods of studies, technology of studies, cooperation, communication, active teaching method.*

Те, що я чую, я забуваю;
Те, що я бачу й чую, – я трохи пам'ятаю;
Те, що я чую, бачу й обговорюю, – я починаю розуміти;
Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю – я набуваю навичок;
Коли я передаю знання іншим – стаю майстром.

(Антична сентенція)

Постановка проблеми. Сьогодні в системі освіти України, як і у всьому світі, дедалі більша увага зосереджується на перегляді і зміні цілей, змісту, форм і методів, засобів і загалом усієї організації освітньої системи відповідно до вимог часу. Пошук нових форм і прийомів вивчення різних дисциплін у сучасних умовах реформування системи середньої освіти, спеціальної зокрема, явище не тільки закономірне, але і необхідне. Навчання повинно бути спрямоване на формування сильної особистості, здатної жити і працювати у сучасному світі. Всім відомо, що освіта має бути орієнтована на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для самореалізації. У цьому зв'язку у навчальній діяльності повинні використовуватись такі методи навчання, які будуть сприяти самореалізації тих, хто навчається, особлива увага сьогодні приділяється забезпечення ефективним навчанням дітей з особливими освітніми потребами. Це можливо при таких умовах: наявність групової роботи, взаємодія тих, хто вчиться між со-

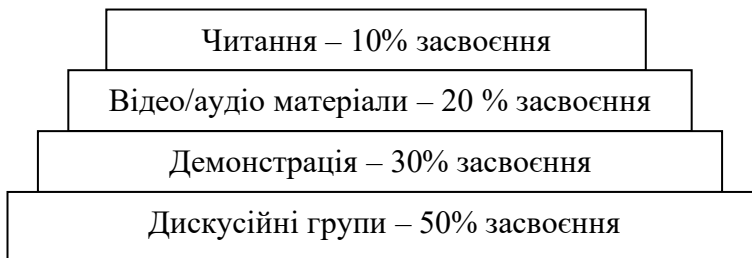
бою, з педагогом, з навчальною інформацією. Цим умовам відповідає використання інтерактивних методів навчання, які представляють собою систему правил організації продуктивної взаємодії між собою тих, хто навчається, при якій відбувається засвоєння нового досвіду, отримання нових знань і надається можливість для самореалізації особистості дітей з ООП. Одним із напрямків модернізації системи навчання є пошук психолого-педагогічних аспектів удосконалення методів та форм навчання освітніх закладів різного типу, корекційно-реабілітаційних центрів зокрема, що і підтверджує актуальність нашого питання.

Стан дослідження. Питання застосування інтерактивних методів навчання у сучасних освітніх закладах широко досліджується вітчизняними і зарубіжними науковцями психолого-педагогічного профілю. Такі підходи до навчання не є новими для української середньої школи. Частково вони використовувались в 20 -ті роки ХХ ст. – роки масштабного реформування освіти. Як зазначає Г. Сиротенко, про використання елементів інтерактивного навчання в українській школі згадується ще у дослідженнях А. Рівіна (1918 р.). Але запроваджувались вони без належного методичного забезпечення, теоретичного осмислення та експериментальної перевірки. Подальшу розробку особливостей інтерактивного навчання здійснювали Ш. Амонашвілі, , Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов та ін. [8, С. 14]. На сучасному етапі слід виділити ряд напрямів досліджень: поняття «інноваційні процеси» у психолого-педагогічній науці (В. Беспалько І. Лернер, М. Скаткін, В. Сластьонін); освітні технології (О. Пехота, С. Сисоєва); інтерактивні технології

навчання (О. Пометун). Сучасні освітні інноваційні концепції мають місце у дослідженнях Ю. Васькова, С. Єрмоленкова, Л. Мацько. Теоретичні та практичні розробки психолого-педагогічних умов вдосконалення освітнього процесу належать В. Гузеєву, А. Гіну, О. Захаренку, О. Пометун, Л. Пироженко, А. Фасолі. Проте у галузі дидактики школи компенсуючого типу інноваційні методичні пошуки були епізодичними, новітніх освітніх закладів типу Навчально-реабілітаційних центрів (НРЦ), зокрема. Тому метою даної роботи є аналіз впливу інтерактивних методів навчання на особистість вихованця з особливими освітніми потребами під час їхнього навчання в новітньому освітньому закладі – навчально-реабілітаційному центрі.

Виклад основних положень. Інтерактивні методи навчання, які все частіше використовуються у практиці роботи сучасного вчителя, дають можливість зрозуміти взаємозв'язок між подіями, аналізувати, мати свою думку, вміти аргументувати. Поява і розвиток інтерактивних методів зумовлена тим, що виникають нові завдання перед учасниками процесу навчання, які полягають в тому, щоб не тільки дати учням знання, але забезпечити формування і розвиток пізнавальних інтересів і здібностей, творчого мислення, умінь та навичок самостійної розумової праці, яка потребує системної і кропіткої корекції. Теоретичною основою запровадження інтерактивних методів навчання мусять бути системний, особистісно-зорієнтований та діяльнісний підходи до побудови дидактичних процесів; теорія оптимізації педагогічного процесу (Ю. К. Бабанський, М. М. Поташник), а також інваріантність процесу навчання, уроку як конкретної форми існу-

вання процесу засвоєння знань і методу навчання як мікродіяльності навчання. Методологічною основою – розробки сучасних українських педагогів та психологів у галузі методів та технологій навчання. Термін "інтерактивний" прийшов до нас з англійської і має значення "взаємодіючий" [2]. Є багато цікавих думок стосовно поняття «інтерактивний»: Інтерактивні методи навчання – це методи в основі яких лежить спілкування (О. Січкарук). Вони вирішують завдання: навчати, виховувати, розвивати особистість, формувати професійні та соціальні якості фахівця. Зокрема: Демчук М. підкреслює, що "інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія вчителя та учня [2, С. 4]". О. Пометун та Л. Пироженко визначають, що: „Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це – співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)... [7, С. 7]". Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 80-і рр. ХХ ст. засвідчують, що інтерактивне навчання дає можливість збільшити відсоток засвоєння матеріалу, впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю (дії, практику). Результати цих досліджень відображено у схемі, яка дістала назву «Піраміда навчання» [7, С. 21].



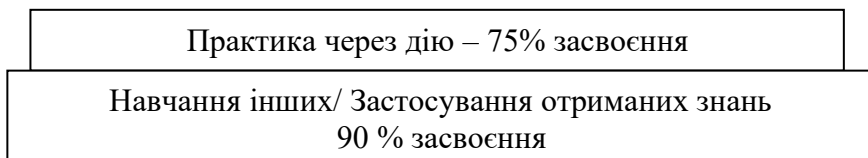


Рис. 1. «Піраміда навчання»

Мета використання інтерактивного навчання – не самоціль. Це лише спосіб створення атмосфери в класі, котра найліпшим чином сприяє співпраці, порозумінню та доброзичливості, дає змогу по-справжньому реалізувати особистісно-орієнтоване навчання [8, С. 16]. Інтерактивні методи навчання є процесом спільної діяльності вчителя та учнів, атрибутами якого є: присутність учасників в єдиному часі і просторі, що створює можливість особистого контакту між ними; наявність спільної мети, очікуваного результату діяльності, який відповідає інтересам усіх і сприяє реалізації потреб кожного; планування, контроль, корекція і координація дій; розподіл єдиного процесу співпраці, спільної діяльності між учасниками; виникнення міжособистісних відносин [8, С. 16].

Інтерактивні методи, на думку Г. О. Сиротенка – це посилена психолого-педагогічна взаємодія, взаємовплив учасників освітнього процесу через призму власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності. Інтерактивна освітня взаємодія характеризується високим ступенем інтенсивності спілкування її учасників, їхньої комунікації, обміну діяльністю, зміною і різноманітністю її видів, форм і прийомів, цілеспрямованою рефлексією учасниками своєї діяльності і взаємодії, що відбулася.

Цікавим прикладом є Авторська школа Олександра Антоновича Захаренка (с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського

району Черкаської області), де процес навчання, виховання школярів відбувається в ході реалізації певної ідеї, мрії, яка захоплює і об'єднує всіх учасників освітнього процесу. Виховання школярів у процесі реалізації захоплюючої, але конкретної мети – забезпечує комплексне вирішення виховних задач. Авторська школа ставить своїм завданням навчити дітей бачити красу світу та берегти її [3].

Реалізація інтерактивних методів спрямованих на зміну, удосконалення моделей поведінки і діяльності учасників навчально-виховного процесу є важливою проблемою сучасної психологічної теорії і практики інноваційних закладів, які забезпечують ефективність корекційно-реабілітаційного процесу НРЦ, його вихованців із особливими освітніми потребами (ООП) зокрема [8, С. 17].

Ключовим поняттям, що визначає сутність інтерактивних методів, є взаємодія. Взаємодія розуміється як безпосередня міжособистісна комунікація, найважливішою особливістю якої визнається здатність учня із ООП «приймати роль іншого», уявляти, як її сприймає партнер по спілкуванню або група, і відповідно інтерпретувати ситуацію і конструювати власні дії .

О. Пометун виокремлює основні ознаки інтерактивної психолого-педагогічної взаємодії: полілог, діалог, мисленева діяльність, смислотворчість, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія тощо [6, С. 39]. Їх аналіз:

- Полілог у педагогічному процесі є багатоголоссям, в якому можна почути голос кожного учасника педагогічної взаємодії.
- Діалог передбачає сприйняття учасниками педагогічного

процесу самих себе як рівних партнерів, суб'єктів взаємодії.

- Мисленнєва діяльність як сутнісна ознака інтерактивних методів полягає в організації інтенсивної розумової діяльності педагога та учнів. У інтерактивному навчанні викладач має організувати самостійну пізнавальну діяльність учнів - старшокласників.
- Смыслотворчість є процесом усвідомленого створення (творіння, побудови) учнями і педагогом нових для себе значень, змісту предметів і явищ оточуючої реальності в межах обговорюваної теми. Результатом смылотворчості педагога та учнів є новий зміст педагогічного процесу, який закладається у філософію становлення основних засад діяльності «Нової української школи».
- Свобода вибору учнів та педагога полягає в їхньому свідомому регулюванні і активізації своєї поведінки, педагогічної взаємодії, які сприяють оптимальному розвитку, саморозвитку [6, С. 40].

Спроби класифікації інтерактивних методів навчання різноманітні: Л. Н. Вавилова, Т. Н. Добриніна, Е. Я. Голант, О. А. Голубкова, В. В. Гузев та інші. Інтерактивні методи ділять на дві групи, де: 1) однією із сторін виступає педагог, 2) спілкування відбувається між учнями. До першої групи можна віднести уроки із включеними бесідами, дискусіями, проблемні уроки, уроки-обговорення, семінари "питання-відповідь", дискусії із провокаційними запитаннями, консультації, роботу через сайт-курс. До другої – бесіди, дискусії, круглі столи, "мозковий штурм", групове вирішення конкретних ситуацій, яке пропонують старшокласникам.

Сучасні дослідники психолого-педагогічного профілю

пропонують різні види інтерактивних методів. С. Сисоева: творчі ситуації, навчально-творчі задачі, навчання у співробітництві, метод проектів, навчальний тренінг, метод дискусії, ігровий метод, метод «мозкової атаки», метод «Дельфі», проблемне навчання, кейс-метод. В. В. Мельник пропонує інтерактивні методи поділяти на превентивні інтеракції (тренінг, консультації та ін.), імітаційні інтеракції (інсценування, ділові ігри, диспут, «мозковий штурм» та ін.), не імітаційні інтеракції (проблемна лекція, учнівська конференція, практичне заняття тощо).

Щоб зрозуміти переваги того чи іншого методу слід описати детально їх застосування в навчально-виховному процесі НРЦ «Надія». До найбільш поширених методів належать наступні: «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Робота в парах», «Розігрування правової ситуації по ролях», «Ток – шоу», «Метод інсценування» та ін.

1. „Мікрофон”. Один із видів колективного навчання. Старшокласники мають можливість по черзі відстояти свою позицію та аргументувати її. Вчитель, уважно слухаючи, аналізує рівень засвоєння теми. Також педагог може висловити і свої міркування. Для ефективно організації роботи учнівської групи потрібно: поставити чітко сформульоване запитання чи проблему; запропонувати класу предмет, який виконуватиме роль уявного мікрофона, який учні передаватимуть один одному, по черзі беручи слово; запропонувати учням говорити лаконічно й швидко, не більше ніж 1-2 хвилини; говорити має тільки та особа у кого "символічний" мікрофон," відповіді не коментуються і не оцінюються; коли хтось висловлюється, інші не можуть говорити або викрикувати з місця. Пере-

вага цього методу полягає у тому що кожен учень має можливість висловити свою думку (але це не завжди вдається тому що у великій аудиторії часто буває, що інші не дають висловитись, оскільки у дітей із ООП часто спостерігається незрілість емоційно-вольової сфери, що проявляється у розладах поведінки і поганому підпорядкуванню встановлених правил гри).

2. "Мозковий штурм" — це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень, що спонукає учасників проявляти свою уяву та творчість, який досягається шляхом вільного вираження думок усіх присутніх і допомагає знаходити кілька рішень по конкретній темі. Вчитель на уроці називає тему дискусії та запрошує вас взяти участь у її обговоренні шляхом штурму, який організовується за такими етапами:

- Всі учасники "штурму" пропонують ідеї щодо розв'язання висунутої проблеми (ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними).
- Учень записує на дошці всі ідеї, що пропонуються.
- Коли група вважає кількість поданих ідей достатньою, їх подання припиняється.
- Після того як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються, розвиваються групою.
- Вибираються ті, що, на вашу думку, допоможуть вирішити поставлену проблему.

Позитивне в цьому методі є, те що учні вчать творчо мислити, шукати вихід з ситуації. Головне зуміти залучити усіх до обговорення. І варто пам'ятати, що для дітей з порушеннями пізнавальної діяльності надається більше часу для обдумування відповіді.

3. "Займи позицію" — цей метод допомагає проводити

дискусію по спірній, суперечливій темі. Порядок проведення: вчитель називає тему та пропонує вам висловити свою думку по досліджуваній темі; вам потрібно стати біля того плакату, який збігається з вашою точкою зору; підготуйтеся до обґрунтування своєї позиції, чому саме її ви обрали; якщо після обговорення дискусійного питання ви змінили точку зору, можете перейти до іншого плакату і пояснити причину свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони.

4. "Робота в парах" — метод є різновидом роботи в малих учнівських групах, він дозволить сформуванати навички співробітництва, оволодіти вміннями висловлюватись та активно слухати.

Етапи організації роботи:

- Прочитайте надане завдання та інформацію до його виконання.
- Визначте, хто буде говорити першим.
- Висловіть свої думки, погляди на проблему по черзі.
- Дійдіть спільної думки.
- Визначте, хто буде очолювати результати роботи класу та підготуйтеся до нього.
- "Розігрування правової ситуації по ролях". Мета розігрування правової ситуації по ролях — визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації. Рольова гра імітує реальність призначення ролей, які вам дісталися, та надає можливість діяти "як насправді", можна розігрувати свої власні ситуації, в яких ви вже побували. Беручи участь у рольовій ситуації потрібно чітко дотримуватися своєї ролі; намагатись слухати партнерів по грі та викладача; не коментувати дії інших, знаходячись у ролі; намагатись

поставитися до своєї ролі як до реальної життєвої ситуації, в яку ви потрапили; вийти з ролі по закінченні сценки; взяти участь в обговоренні розіграної ситуації та поділитися своїми відчуттями під час перебування в ролі. У старшокласників набувається досвід шляхом гри.

6. "Ток – шоу". Метою такої форми роботи є отримання навичок публічного виступу та дискутування. Вчитель на цьому уроці є ведучим на ток – шоу. Умови ефективного використання методу:

- Оголошується тема дискусії
- Запрошуються висловитися із запропонованої теми "запрошені гості"
- Слово надається глядачам, які можуть виступити із своєю думкою протягом 1 хв. або поставити запитання "запрошеним"
- "Запрошені" мають відповідати лаконічно та конкретно
- Ведучий також має право поставити своє запитання або перервати виступаючого за лімітом часу. Ця форма роботи допоможе навчитися брати участь у загальних дискусіях висловлювати та захищати власну позицію.

7. "Метод інсценування" має багато спільного з театром, який викликає сильні почуття і, відповідно, впливає на емоційно-вольову сферу особистості. Один із найдавніших методів навчання, він найбільш ефективний і на сьогодні, бо забезпечує умови максимального наближення дидактичного процесу до дійсності. Характерними особливостями цього методу є наступне: по-перше, ознайомлення учасників заняття з конкретно дидактичною ситуацією, яка найбільш повно відповідає професійній діяльності і потребує вирішення; по-друге, надання їм ролей конкретних посадових осіб, які існують в реальній си-

туації; по-третє, розподіл цих ролей між учнями. Він забезпечує школярам такі умови для занять, які не в змозі створити інші методи навчання – випробувати на собі результати своїх рішень і дій.

Нами було вивчено застосування елементів інтерактивних методів навчання у Комунальному закладі «Корсунь-Шевченківський багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр «Надія» Черкаської обласної ради. Використані прийоми в достатній мірі активізують мислительну, пізнавальну діяльність дітей з ООП, розвивають творче мислення, мову, уяву, спостережливість, формують вміння порівнювати, узагальнювати, робити окремі висновки. Кожен фахівець навчально-реабілітаційного центру (вчитель-предметник, психолог, соціальний педагог, реабілітолог) перед собою ставить мету – зробити навчання (корекційно-реабілітаційний процес), наскільки це можливо, цікавим та раціональним; поєднати розумове, моральне, естетичне, художнє, трудове виховання; використовуючи вправи для розвитку мовленнєвого апарату дитини, запобігти можливим відхиленням.

Як правило, до НРЦ приходять діти з різноманітними порушеннями в розвитку: з розладами мовлення, опорно-рухового апарату, порушеннями інтелекту, сенсорними порушеннями (зору та слуху), зустрічаються складні, комбіновані порушення. Одні вихованці мріють про навчання, інші – бояться і хочуть залишитися завжди „маленькими“. Отже, першим завданням вчителя є створити комфортну емоційну атмосферу в освітньому закладі, в класі і за його межами: сподобатися дітям не тільки як учитель, а можливо, як приятель, з яким можна поговорити щиро, погратися, посміятися; налагодити довірливі стосунки з

батьками .

На нашу думку, інтерактивні методи є найбільш працюючими методами. Так, використовуючи метод «Займи позицію» вчитель у 6 класі для дітей із ЗПР (затримкою психічного розвитку) на уроці української літератури, відкривається шлях для з'ясування позицій та думок, які можуть виникати при розгляді спірних питань. На уроках української літератури кожен має можливість аргументувати свої думки та порівняти з думками інших, демонструвати різні підходи до теми. Наприклад, при вивченні твору В. Винниченка «Федько-халамидник» учні дискутували «Хто винен у трагедії, що сталася з Федьком, героєм оповідання В. Винниченка?».

У початкових класах вчителями на уроках читання, математики та української мови часто використовуються методи групової роботи. Одним із видів групової роботи є робота в парах із застосуванням ігрових форм для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) та ЗПР: Гра «Незнайко» (один учень читає, а інший виправляє); Гра «Кіт і миша» (виправлення помилок в обчисленні прикладів та задач); «Взаємні запитання» (оцінювання один одного).

Групова робота забезпечує взаємодію між учнями. У дітей знижується рівень тривожності, покращується клімат у класі, підвищується навчальна і пізнавальна мотивація, учні вчать працювати у групі, доброзичливо, толерантно спілкуючись між собою. Сильніші учні допомагають слабшим, разом шукаючи розв'язок і правильну відповідь. Це сприяє створенню «ситуації успіху» для кожної дитини класу.

Щоб краще зрозуміти авторський задум твору вчителі

НРЦ застосовують технології «мозкового штурму», «асоціативного куща». Наприклад, пропонують зробити словесний портрет персонажів та посилити його пантомімою. Так, інсценізуючи поезію Л. Костенко «Кольорові миші» вчитель пропонує учням ряд запитань для висловлення власної думки:

- Чи варто засуджувати тих, хто має власні думки?
- Що означає бути особливим?

Слід відмітити, що діти не лише вивчають ролі, а й розуміють їх, аналізують та вчаться застосовувати ці навички у житті, розвивають творче мислення, вчаться бачити власні помилки.

Розігрування правових методів по ролях при проведенні тренінгу «Де надія – там життя» на виховному заході з учнями, які мають затримку психічного розвитку та з інтелектуальними порушеннями, допомогло відшукати відповідь на запитання: які ж умови необхідні кожній дитині для повноцінного життя, сприяв розвитку умінь орієнтуватися в життєвих ситуаціях, керуватися отриманими знаннями у своїй життєвій практиці

Таким чином, ми можемо сформулювати основні переваги інтерактивних методів навчання для формування особистості випускника з особливими освітніми потребами НРЦ: випускники набуватимуть досвіду культури ведення дискусії; вироблятимуть вміння приймати спільні рішення; вдосконалюватимуть комунікативні навички, вміння спілкуватися, доповідати. Якісно змінюватиметься рівень сприйняття навчального матеріалу – він набуватиме особистісного сенсу, замість “вивчити”, “запам’ятати” стане “обдумати”, “застосувати”; якісно змінюватиметься рівень володіння головними мисленневими операціями –

аналізом, синтезом, узагальненням, абстрагуванням. До основних негативів можна віднести наступні труднощі: учень з ООП часто може не мати власної думки, а якщо і матиме, то боїтиметься висловлювати її відкрито перед групою; часто учні можуть не вміти слухати інших, об'єктивно оцінювати їх думку, рішення; учні зазвичай можуть бути не готовими в процесі обговорення змінювати свою думку, йти на компроміс; можуть спостерігатися труднощі в малих групах: лідери намагаються "тягнути" групу, а слабші учні можуть одразу ставати пасивними.

Висновки. Отже, нами було здійснено вивчення стану застосування інтерактивних методів навчання дітей з особливими освітніми потребами (ООП) у корекційно-реабілітаційному процесі новітніх закладів компенсуючого типу (НРЦ) та з'ясовано різновиди їх застосування на практиці. З вищесказаного можна зробити висновок про те, що актуальною психолого-педагогічною інновацією навчально-виховного процесу у НРЦ є застосування передових технологій навчання, а саме інтерактивних методів навчання, які сприяють формуванню особистості, озброєної новітніми знаннями, сформованими необхідними знаннями початковими професійними вміннями і практичними навичками. Для підвищення пізнавальної активності учнів сучасному педагогу – новатору пропонується безліч різних активних методів, які він може використати у своїй педагогічній діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки ключовою фігурою у процесі впровадження інноваційних технологій у систему спеціальної освіти є педагог, то саме від його професіоналізму, інтелекту, творчих здібностей і практичних навичок залежатиме успішність реалізації

нововведення. Тому психолого-педагогічна проблема готовності навчально-педагогічного колективу середніх навчальних закладів компенсуючого типу до застосування інноваційних технологій у навчанні дітей з особливими освітніми потребами різних нозологій і ступенів їхнього прояву потребує подальшого ґрунтовного дослідження – в цьому ми вбачаємо перспективу подальшого дослідження проблеми.

Список джерел:

1. Данилавичюте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник / За ред. А. А. Колупаєвої. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 360 с. (Strategies for Teaching in Inclusive School).
2. Демчук М. Нетрадиційні форми навчання. // Рідна школа. – 2005. – №9. – С. 65 – 67.
3. Захаренко О.А. Поспішаймо робити добро. – Черкаси, 1997. – 28 с.
4. Малинович Л.М. Аналіз впливу інтерактивних технологій навчання на особистість майбутнього фахівця // Наук.вісн. Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія психологічна / [за ред. Середи В. В.]. – Львів, 2014. – Вип. вип.1. С. 233 – 334.
5. Метод „Мікрофон”. Педагогіка – Максимюк С. П. Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18991009/pedagogika/metodi_navchanny_a_traditsiyi_novatsiyi
6. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. – К.: Шк. світ, 2007. – 112 с.
7. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика – К.: А. С. К., 2002. – 192 с.
8. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. – Херсон.: Основа, 2003. – 80 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологічні виміри культури, економіки, управління:
науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management:
Science Journal

ISSN 2409-1375

Випуск 16

Керівник проекту, відповідальний редактор
О.М. Лозинський.

Ідея проекту, макет, комп'ютерна верстка,
дизайн обкладинки, підготовка до друку
ГО «Львівський аналітичний дім».
Ідентифікаційний код 34167033

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи:
серія АОО №760926

Для листування E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 25.02.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 5,1. Тираж 100.

Друк Видавництво «Світ», 79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.